

Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között

DEZSÉNYI BÉLA

A könyvtár fenntartó szervei, az állam és a társadalom, de főképpen maguk a könyvtárosok könyörtelenek egy megelőző könyvtárosgeneráció gyarapítási tevékenységének elbírálásában. Érthető ez: mert a felesleges gyűjtés az amúgy is égető helyhiányt fokozza, a helytelen vagy hézagos akcesszió viszont a későbbi periódus olvasóinak várakozását csalja meg, könyvtár és közönség kapcsolatát teszi problematikussá, az egész könyvtárt teszi ki jogos külső bírálatnak.

Szervezésbeli mulasztásokat, személyzethiányt, építkezések elmaradását lehet a fenntartó hatóság terhére háritani, és joggal — a gyűjtés tartalma és iránya már egyedül a könyvtáros felelőssége alá tartozik.

Máshol rámutattunk, hogy két világháború közti elődeink a könyvtár gyűjtési feladatát jól értették, s nincs okunk arra, hogy amikor az e téren végzett tényleges munkát közelebbről vizsgáljuk, megváltoztassuk ezt a véleményt.

Igaz, a gyűjtés alapelveit 1919 után éppúgy nem fogalmazták meg, mint az általános könyvtárpolitikát. Sőt, szinte azt lehet mondani, hogy 1919 előtt és után egyaránt valami spontán magától értetődés határozta meg nemzeti könyvtárunk gyűjtőkörét: „gyűjti a magyar nyelvű, a magyarországi és a külföldi magyar vonatkozású irodalmat és az ennek tanulmányozásához szükséges külföldi segédműveket”.¹

De a legaprólékosabb vizsgálat is kénytelen elismerni egyet: amit feltétlenül el kellett várni, az ebből a korszakból be is került a Könyvtárba, legalábbis olyan mértékben, hogy a mégis megmaradt hiányoknak is (például periodikák esetében) a meglévő anyag legalább megközelítően teljes bibliográfiai nyilvántartását lehetővé teszi. Kis nép nemzeti könyvtárától ez nem megvetendő eredmény.

Számon kell tartanunk a gyarapítás áttekintésénél ebben a periódusban a következőket:

1. Még világviszonylatban is csak lassan szűnik meg a nagy könyvtárakban a korlátlan halmozás, a gyűjtőkör folytonos kiterjesztése.² Az OSZK-ban így terjeszkedik az okleveles anyag gyűjtése (levéltár), aminek könyvtári helye pedig már ekkor vitatott volt.

2. A gyűjtőkör az általános helyzet miatt is tágul: az országhatárok eltolódásának paradox eredménye, hogy a nyelv és származás szerint vett hungarica-anyag inkább bővül, mint szűkül. Az ellenforradalom száműzöttjeinek új könyvés periodikakiadó központjai alakulnak ki Bécsben vagy még messzebb nyugatra, sőt keletre.

3. A kötelespéldány-szolgáltató terület viszont harmadánál kisebbre zsugorodik össze.

4. Az, hogy a begyűjtendő anyag alig lett kevesebb, viszont — mint más helyen részletesen megírtuk — a Könyvtár dotációja alacsonyabb, nem hatott mérséklőleg a szerzeményezésre, sőt a gyűjtőkör később feleslegesnek bizonyult bővítésére is esábitott. Pénz híján hajlandó a könyvtár mindent beszerezni, amit pénz nélkül vagy kevés pénzzel is elérhet. A helyzet pozitív oldala olyan címéliumok, meg pláne egész külön nagy történelmi gyűjtemények megszerzése egyéni vagy társadalmi áldozatkészségből, amelyekhez hasonlókra csak 50–100 évvel korábban találunk példát. A *Todoreszku*- és az *Apponyi*-hagyaték, az *Ehrenfeld*- és az *Admonti*-kódex megszerzése mutatis mutandis versenyre kelhet a *Jankovich*- vagy az *Illésházy*-gyűjteménnyel. A negatív oldal viszont könnyen megszerezhető új vagy nem elsőrangúan fontos gyűjtőterületek kimunkálása (fénykép- és bélyeggyűjtemény).

I. MENTENI, AMI MENTHETŐ

A kezdeti kaotikus részletintézkedések mögött méltánytalan volna nem észrevenni a központi szervezési tendenciát. Pénz pillanatnyilag nincs, az 1919–1920 közötti kemény télen fűteni alig lehet, a szeptemberi nyitás idején pedig az ország nagy részén az új határok közt sem szűnt még meg a román és francia megszállás.

A kötelespéldányokat szolgáltató terület még nem pontosan megfogható és gyorsan kell határozni még Budapesten is olyan nyomtatványok megszerzéséről, amelyek megsemmisítésnek vannak kitéve. A várható új határokon túlról való beszerzésnek pedig még meg kell találni a módjait.

Az indulásnál ilyen bonyolult körülmények között nagy segítséget jelent, hogy a Könyvtár dolgozóinak — az egykorú szóhasználat szerint tisztviselőinek — könyvtáron kívüli tudományos kapcsolatait is igénybe veheti. Egyetemi tanárok, külföldi intézetekben és egyetemeken dolgozó kutatók, írók, újságírók segítenek a beszerzési problémák megoldásában.

Baranyai Zoltán, a szegedi egyetem magántanára, majd a Genfben székelő Nemzetek Szövetsége melletti magyar delegáció titkára (utóbbi állomáshelyén is találkozunk majd vele az OSZK állománytörténetével kapcsolatban) 1919 végén közli *Melich* János igazgatóval, hogy Szegeden a Budapesttel való postaforgalom megszakadása (tehát még 1919 tavasza) óta gyűjtik és félreteszik az Országos Széchényi Könyvtár számára az ott megjelent vagy ott elérhető nyomtatványokat. *Melich* 1920. január 27-én levelet intéz ez ügyben *Móra* Ferenchez, akit az ellenforradalom elűldözött a *Szegedi Napló* szerkesztői állásából, de továbbra is meghagyta a Somogyi Könyvtár és az ugyancsak az úgynevezett kultúrpalotában helyet foglaló Múzeum élén.

Móra Ferenc február 6-án pontosan megírja, miben állt a Somogyi Könyvtár gyűjtése és melyek a határai.

„Az októberi forradalom után természetesen azonnal kötelességemnek tartottam a fővárosi könyvtárakra, elsősorban a Nemzeti Múzeumra gondolni. Méltóztatik azonban tudni, hogy vidéken milyen ügyes-bajos dolog a gyűjtés. Hivatalos támogatást akárhogy kér az ember, mindenütt ígérik ugyan, de sehol sem kap és így a véletlenre, az intézet egy-két

jóbarátjára, meg önmagára van utalva. Addig, míg a Szegedi Napló főszerkesztője voltam, csak ment úgy valahogy a gyűjtés, mert a szerkesztőséghez érkező minden könyvtári anyagra rátettem a kezem, de a múlt tavaszon megváltam az újságírástól s mióta a szerkesztőségek nem szállítói a könyvtárak, sem az emberek nem járnak úgy kedvébe egy-egy érdekes röpcédulával a könyvtárigazgatóknak, mint ahogy jártak a főszerkesztőknek.

Ilyen körülmények közt a magunk számára való gyűjtés sem egész tökéletes, különösen a város hivatalos hirdetőményeihez nehéz hozzájutni. Természetes tehát, hogy a főváros számára való gyűjtésünk még fogyatékosabb, de a semminél így is többet ér. A Nemzeti Múzeum számára mintegy 50 röpcédula és plakát van félretéve a két forradalom s főleg a szegedi ellenforradalom idejéből s azt hiszem az utóbbiak a becsesebbek. A két forradalom aprónyomatványai körülbelül egy kaptafára készültek mindenütt, de az ellenforradalom egészen szegedi színű.

Ami a lapokat illeti, ezekről örvendetesebbet jelenthetek, amennyiben a szegedi lapok 1918-as évfolyamának második s az 1919-esnek első fele teljesen rendelkezésére áll a Nemzeti Múzeumnak, illetőleg egy-két szám híján. Az ügyészégi kötelempéldányokra gondolok, amelyek nekünk nem haszonra valók, amennyiben a könyvtár a helyi lapokat, mint előfizető kapja ... a fölső kötelempéldányokat ... megőriztük a Nemzeti Múzeum számára s főleg fogjuk tenni az 1919 második felét is, amit valószínűleg ebben a hónapban kapunk meg az ügyészégtől.”³

A levélben említés történik még arról, hogy *Kálmány* Lajosnak, a folklorista papnak „nagyfőmegű irodalmi hagyatékát” is megmentették a Nemzeti Múzeum számára. Egyébként Móra „egyelőre még” nem ajánlja az anyag felszállítását Budapestre a bizonytalan közlekedési viszonyok miatt. „Talán jó lesz kivárni a viszonyok javulását, ha ugyan kibírjuk várni.”

Az első levélváltás után újabb, s első pillanatra még jelentősebb, alkalom látszik adódni arra, hogy Móra az OSZK állományának fejlesztését elősegítse. 1920. március elsején arról értesíti a nemzeti könyvtárt, hogy *Szalay* József kerületi főkapitánnyal hosszabb tiszántúli könyv- és nyomtatványgyűjtő útra indul, azokra a területekre, amelyeket a románok fokozatosan kiűritenek. „A főkapitány úr irodalomnak, tudománynak, könyvtáraknak, múzeumnak mindig lelkes támogatója, nagy bibliofil ember — egyetlen civilül engem visz magával a hetekre terjedő útra a felszabadulás krónikásának. Mohón kapok az alkalmon, mert módomban lesz a kerületben levő apró könyvtárakat és múzeumokat feltekinteni: mi maradt és hogyan maradt belőlük, — főképen pedig megkísérlehetem a még el nem kallódott apró-nyomtatvány anyag megmentését, országos vonatkozásánál fogva első sorban a Nemzeti Múzeum számára.” — Kéri, hogy Melich adjon számára hivatalos megbízólevelet a megszállás alól felszabaduló területeken való gyűjtésre. „Anyagi oldala a kérdésnek nincs, mert egész úton a főkapitány úr vendége leszek, legfeljebb apró készkiadások ha merülnek fel, amelyek az eredményhez képest eloszthatók lesznek a N. M. és a szegedi múzeum között.”⁴

Melich március 6-án a következő szövegű megbízólevelet küldi.⁵

„Megkérem Móra Ferenc író urat, a szegedi Somogyi-Könyvtár és városi múzeum igazgatóját, hogy a felszabaduló tiszántúli területen hivatalos útjában a közelmúlt nyomtatványait a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára részére is egybegyűjtse. Kérek mindenkit, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárát a magyar szellemi termékek ezen egybegyűjtésében támogatni szíves legyen. Budapest, 1920. március hó 6-án. Melich könyvtárigazgató.”

De úgy látszik, a Tiszántúli expedícióból mégsem lett semmi. A következő Móra-levél június 19-i kelettel arról számol be, hogy Móra Pesten járt „felolvasni

a Petőfi-Társaságban”. „Időm szűkre szabottsága mellett is óhajtottam méltóságodnál tiszteletemet tenni — írja Melichnek —, azonban nem volt alkalmam bejutni.” Így csak most tér vissza Melich márciusi levelére (arra, amelyhez a megbízólevél mellékelve volt), minden utalás nélkül a tiszántúli tervre és megkérdezi, hogy a hírlapokkal és aprónyomtatványokkal egy füst alatt a Kálmányféle anyagot is felküldje-e. „S legyen szabad engedélyt kérnem arra is, hogy a csomagolás (láda stb.) s a vasúthoz szállítás költségeit felszámíthassuk. Máskor röstelltünk volna ilyen csekélységet szóvátenni, azonban most szegények vagyunk mint a templom egere . . .”⁶

Végre július 31-én ismét sajátkezű levélben értesíti Móra Melichet a ládák elindulásáról. Igaz, hogy a ládákat nagyjából a Kálmány-hagyaték rendezetlen kötegei töltik meg, mondja; azonkívül csak egy csomó szegedi aprónyomtatvány és közelebből meg nem határozott „német füzetek”, amelyeket egy lipcei kollégától (könyvtárostól vagy újságírótól?) kapott, és Szegeden nem tudja hasznukat venni.

Nem csak teljes mértékben igazolja a ládáknak már csak néhány csomó aprónyomtatványra redukált tartalma, hogy Móra nem szaporíthatta az anyagot, tehát nem járhatott a Tiszántúlon, hanem a levél további folyamán azt is megtudjuk, hogn az ígért hírlappéldányokat sem kaphatja még meg az OSZK „mert az ügyességségnek a diktatúrapörök miatt még szüksége van a köteles példányokra”.

Befejezésül közli Móra, hogy a láda 150 koronába került, a fuvart pedig a szegedi Ungár szállító cég előlegezte. Hogy a kifizetés megtörtént, és hogy tehát az OSZK az anyagot — és csakis ezt az anyagot — átvette, tanúsítja a levél első oldalának aljára írt (nem egészen precíz) feljegyzés — *Sohár* Lajos aláírásával (ő volt az OSZK pénzügyi adminisztrátora Melich alatt) — mely szerint „a kérdéses láda nyomtatványért utalványoztatott 160 kor. 90 fillér.”⁷

Az 1918–1919-ből való *Szegedi Napló* ügye csak 1924-ben intéződött el véglegesen, de erről az elintézésről Móra már az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak küldte értesítését, *Pasteiner* igazgatóhoz címezve. Az OSZK így jut végül is a két évfolyam birtokába.⁸

Ha az OSZK egyik legelső kísérlete a kritikus korszak gyűjtésének teljesebbé tételére a vártnál kisebb sikerrel járt is, a szegedi kapcsolat még évekig nem szűnt meg, és legalább még egy gyümölcsöző periódusa volt. 1921. január 13-án kelt levelében Móra egy példányt kért az akkor megjelent Todoroszku-katalógusból,⁹ és közli, hogy „a Nemzeti Múzeum számára tovább is folytatjuk a helyi és környékbeli aprónyomtatványok gyűjtését, mert az én tapasztalatom szerint a kötelespéldányok beszolgáltatásában még mindig nem állt helyre a régi rend.”¹⁰

1922-ben pedig a következő ajánlatot kapta az OSZK a Somogyi Könyvtártól:

„A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége megengedte, hogy a szegedi ügyesség területéről a Somogyi-könyvtárba került „köteles példány”-anyagból azokat a délmagyarországi szerb és német nyelvű régi hírlapokat, amelyeknek megőrzését se helyi szempont, se általános könyvtári érdek nem kívánja, makulatúra gyanánt értékesítsük. Kénytelenek vagyunk ezt megtenni nem csak azért, mert minden lehető módot fel kell használnunk arra, hogy a könyvtár életének továbbtengetésére fedezetet teremtsünk, de azért is, hogy a továbbfejlesztésre is helyzet nyerjünk és az anyag, amelynek eladását tervbe vettük, csakugyan nem képvisel mást, mint makulatúra-értéket. Mégis mielőtt a főfelügyelőség által

adott engedéllyel élénk, vagyok bátor mellékeltet betérjeszteni a kiselejtezendő anyagot, nagyrészen hiányos lapok jegyzékét azzal a kéréssel, méltóztassék megjelölni, ha netán olyan anyag volna abban, amelyre a Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára reflektálna.”

A levél folytatása 62 címet tartalmaz, a jegyzék szélén az OSZK-ban *k* (= kell), ill. *n* (=nem kell) betűvel tüntették fel az ellenőrzés eredményét; mindössze 20 címet utasítottak vissza, a többit felhozatták Szegedről. Valamennyi 1883 és 1913 közt megjelent német, illetve szerb nyelvű periodika, többnyire hiányos évfolyamok, de hosszú évekre terjedő teljes sorozatok is vannak köztük, mint *Grossbecskereker Wochenblatt* 1892–1909, *Telecska* 1844–1904 stb. A „*k*” betű a csonka sorozatok egyes számai mellett gondos pontossággal jelzi azokat a szórványszámokat, amelyek az OSZK állományát kiegészítik.¹¹

Az anyaggyűjtés anyagi lehetőségei az 1920-at követő esztendőök folyamán nem javulnak, inkább még egyre romlanak. Az 1921-ről szóló évi jelentés szerint „az anyaggyűjtés terén sokkal sivárabb eredményeket mutat fel ez az esztendő. Pénzforrásaink igen szűkösnek bizonyultak.

Külföldi anyagunk kiegészítéséről úgyszólván teljesen lemondunk ... de még a hazánkat megszállva tartó szomszéd népek egyre emelkedő valutája is nagyon bénítóan hatott arra a törekvésünkre, hogy a történelmi Magyarország egész szellemi termésének gyűjtői lehessünk Trianon után és ellenére is.”¹²

Az úgynevezett jogfolytonosság elve alapján, de meg nagyon is érthető nemzeti önértékből az OSZK fenn vélte tartani gyűjtőterületét mindenhol, ahonnan régen a kulturális dokumentumok raktáraiba beömlöttek, s ezt, legalábbis kezdetben, nyelvre való tekintet nélkül. Külön fejezetben lesz szó arról, hogy ez a szélső követelmény milyen nehézségeket hozott magával.

Maguk az egykorúak is csak fokozatosan ébredtek rá, mennyire megnehezült a gyarapítási munka olyan lehetőségek elvesztése miatt is, amelyek a megelőző korban még magától értetődően rendelkezésre álltak minden könyvtárnak, nemcsak az OSZK-nak. Majd csak 1923-ban állapítja meg az OKBK vezetője azt az egyszer s mindenkorra előállott új helyzetet, hogy például a háború előtt „könyvkereskedőink bizományba kapván a külföldi irodalmat, azt közgyűjteményeinknek megtekintésül rendelkezésre bocsátották, s ezzel a külföldi anyagban való tájékozódásukat megkönnyítették. Ezen funkciójuk jelenleg azonban teljesen megszűnt, mivel külföldi anyagot bizományba nem kapnak, s így a külföldi anyagnak általuk való beszerzése jelenleg közgyűjteményeink részéről egy minden ellenszolgáltatás nélküli anyagi áldozatot jelentene.”¹³

A bevált régi utak elzáródása alkalmi lehetőségek kihasználására vezetett. Tömegével találunk régi irattárunkban megkereséseket, amelyekben véletlenül hírül vett könyvek példányát próbálja megszerezni az igazgatóság. Figyelmesszemmel követnek mindent, aminek magyar vonatkozása van vagy lehet. A *Budapesti Hírlap* egy 1920. szeptemberi számában *A tótok vérző sebei* c. cikk jelent meg, amelyben egy *Schöffner János* nevű szerző füzetét ismertetik; Melich nem csak a füzet megszerzésére kéri fel *Csajthay Ferenc* szerkesztőt, hanem *Masaryk Új Európa* c. könyvének a megszerzését is kéri, amely a cikkben említve van. 1921 végén *Teleki Pálnak* ír Melich, hogy küldje be Amerikában kiadott beszédeinek gyűjteményét.

1922. július 24-én *Pályi Ede* *Der Kommunismus, Sein Wesen, sein Ziel, seine Wirtschaft* c. művéért írnak a szerzőnek.¹⁴

A napilapokból tudják meg 1922 júniusában, hogy a kereskedelmi miniszterium megvonta a postai szállítás jogát *Hercz Györgynek* a berlini *Malik-Verlag*-nál megjelent verseskötetétől.¹⁵ Megkéri a berlini egyetem magyar professzorát, *Gragger Róbertet*, szerezze meg *Hercz György* könyvét. *Gragger* július 22-ről keltezett válaszában ezt megígéri.¹⁶

A magyar – olasz politikai közeledés első hírnöke *Berzeviczy Albert* levele, amelyben mint a magyar – olasz egyesület elnöke, értesíti a könyvtárt, hogy az olasz közoktatásügyi miniszter rendeletére ezentúl az OSZK ajándék-példányokat kap az olasz kormány által kiadott vagy támogatott régészeti, művészettörténeti és bibliográfiai művekből.¹⁷ 1922. december 10-én *Márffy-Mantuano* római magyar követ levelet intéz *Klebensberg* miniszterhez, amelyben közli, hogy *Gentile* olasz közoktatásügyi miniszter könyv- és folyóiratcserét akar létesíteni Magyarországgal. Mindenekelőtt az 1915 előtt előfizetett olasz folyóiratok címét és az 1914 – 1923 között megjelent olasz könyvek címét kérte, amelyekre az OSZK (és még 11 más magyar könyvtár) igényt tartana.¹⁸

Hollandiában *Antal Géza* református püspök létesít csereviszonyt a magyar könyvtárak érdekében; „nagy összeköttetéseit felhasználva, valóban fáradhatatlan buzgósággal végzi önként vállalt feladatát”.¹⁹ A magyar könyvtárak beszerzési nehézségeit Hollandiában általános emberi szempontból is káros helyzetnek ítélik. A segítés legmegfelelőbb módjaul most kínálkozik először a csereviszonyok létrehozása, amely a világháború előtti könyvtárakban (világviszonylatban is) alárendelt szerepet játszott. „Tudós férfiak és testületek ... a hazájukbeli irodalmi termékeket békeáron, csereképpen vagy teljesen ingyen igyekeznek eljuttatni nagy közkönyvtárainkba és tudományos intézeteink könyvgyűjteményeibe. A három módszer közül ránk nézve a legkevésbé megalázó a könyvcsere, amellelt a legkívánatosabb is, mert ez úton szellemi törekvéseink termékeit a külföld tudósai számára is hozzáférhetővé tesszük, bizonyára nem egy őszinte barátot szerezve így, amire most különösen nagy szükségünk van.” Íme, a néhány évvel később meghirdetendő *Klebensberg*-féle kultúrkipolitika első megfogalmazása a könyvtár gyarapítási módszereivel kapcsolatban.²⁰ És egyben valószínűleg első megfogalmazása annak a felismerésnek, hogy a nemzeti könyvtár könyvcsereje akkor is kulturális haszonnal jár, ha ellenértéket nem kap érte, vagy ha az ellenérték kisebb, mint az, amit külföldre küld helyette.

Kollektív könyvtári kezdeményezésből jött létre a későbbi Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ előfutára, a Külföldi Folyóiratokat és Könyveket Elosztó Bizottság is. A Bizottság 1921. május 10-én alakult, elnöke *Teleki Pál*, ügyvezető elnöke *Cholnoky Jenő*, előadója *Gulyás Pál* és *Pasteiner Iván*, titkára *Neczpáli Justh Tibor*. Felkéri az Európai Diákségítő Akció magyarországi megbízottját, *Ray H. Legate*-t, hogy a külföldi folyóiratok és könyvek ingyenes vagy kedvezményes áron leendő megszerzése dolgában az illetékes amerikai, angol és francia tényezőknél eljárjon. *Legate* a három nyugati országban csere- és propagandaközpontokat létesít, ezek gyűjtik majd az anyagot, s a szállítást a Budapesten működő nyugati jótékonyági missziók segítségével bonyolítják le. A Bizottság adatgyűjtése szinte túl nagy sikerrel járt: 104 amerikai, 193 angol, 330 francia folyóiratot igényeltek a könyvtárak — a diákségítő akció viszont csak 1750 dollárt tudott biztosítani.

A külföldi kapcsolatokat véglegesen az OKBK terelte egységes mederbe, mégpedig erre szolgáló költségvetési keretből — így 1925-re 7000 aranykorona

állt az OSZK rendelkezésére —, valamint adományokból — így a Rockefeller-alapítvány még 1923-ban kilátásba helyezett ajándékából —, de főleg a cserekapcsolatok fokozatos kiépítésével, ami az új intézmény elsődleges feladatai közé tartozott.²¹

A cserekapcsolat — igaz, véletlenül adódott — lehetőségeinek egyik legkorábbi esete szintén jótékonyági akcióból indult ki. XV. Benedek pápa a Budapesten székelő Országos Menekültügyi Hivatal révén jelentős támogatásban részesítette az erdélyi katolikus papságot, és az ebből folyó levelezésben felvetődött, hogy a Vatikáni Könyvtárból hiányzik a *Magyar Könyvszemle*. Az OSZK egy teljes sorozatot bocsátott a híres pápai könyvgyűjtemény rendelkezésére, sőt, megküldte Rómába a Könyvtár nyomtatott katalógusait is — azonban viszonzást is kért és kapott, több fontos történelmi forrásmű mellett a Vaticana rendkívül értékes kódex- és nyomtatvány-katalógusait. Ezek 1920 végén és 1921 első felében meg is érkeztek.²²

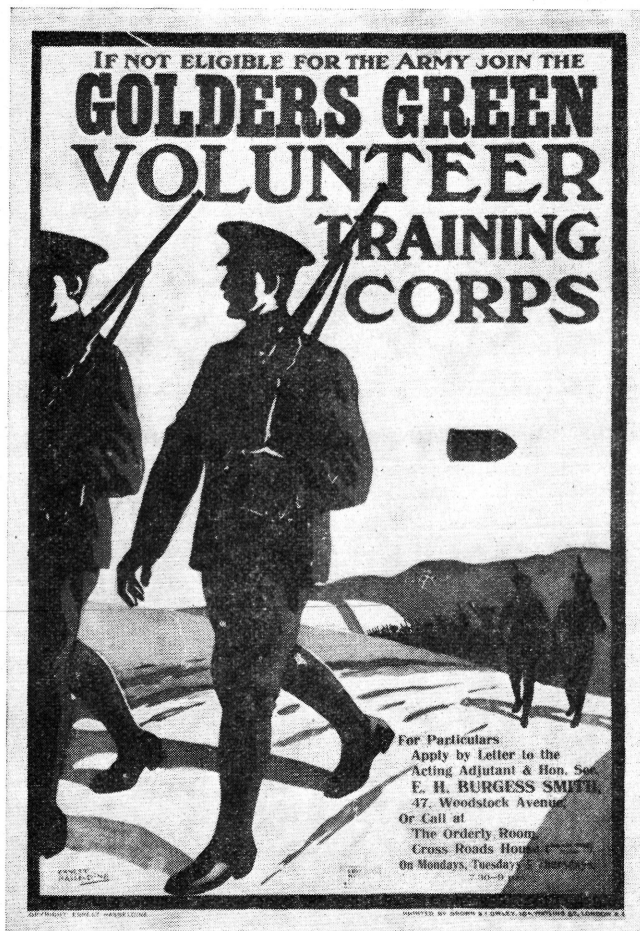
2. A HÁBORÚS NYOMTATVÁNYOK „VAGYONMENTŐ” SZEREPE

A könyvtár ügylehet már a világháború alatt vagy legkésőbb a Tanácsköztársaság napjaiban foglalkozott a gondolattal, hogy háborús és forradalmi anyagát, illetve az abban levő másodpéldányokat, elsősorban a plakátokat, csere vagy eladás útján fogja hasznosítani. E célból rendszeresen eltették a többes-példányokat is, ma is számos másodpéldánnyal rendelkezik az OSZK a háborús és forradalmi plakátokból.²³

Úgy látszott 1919 végén és 1920 elején, hogy a számítás jól be fog válni: az ún. „antant-misszió” egyik tagja, az ez időben Budapesten közismert *Romanelli* olasz ezredes érdeklődött az olasz vagy bármely más nyelven Magyarországon megjelent világháborús nyomtatványok iránt. A könyvtár megkezdte az anyag külön jegyzékének összeállítását; a jegyzék 68 tételre terjedő első része elkészült olasz fordításban.²⁴

1921-ben már az amerikaiak is érdeklődtek a háborús anyag iránt. A stanfordi egyetemen létesült Hoover War History Collection az amerikaiak budapesti segélyező bizottsága (American Relief Administration) közvetítésével a miniszterelnökségtől kértek háborús duplumokat. Ez a kérés az OSZK-hoz került, és az amerikaiak végül 2500 svájci frank értékben vásároltak a háborús duplumokból. A lebonyolítás Budapesten történt meg 1921. december 21-én.²⁵

A hasonló célkitűzéssel alakult angliai Imperial War Museum eleinte magának találta az árat, amelyet Melich igazgató 42 kiküldött plakátért kért, azaz 20 angol fontot. Végül hat darabot visszaküldtek, s a megtartott 33-ért sem pénzt, hanem 67 angol háborús plakátot küldtek. Melich, aki akkor már tudta, hogy a háborús gyűjtés folytatása lehetetlen, megpróbált ragaszkodni eredeti ajánlatához, majd legalább 10 fontot kért, de az angolok ezt is visszautasították; nem csak arra hivatkoztak, hogy az ár magas, hanem arra is, hogy nekik is kevés a pénzüik ... Végül 1922 decemberében létrejött a megegyezés, mely szerint a csereplakátokon kívül az OSZK megkapta még az *Encyclopaedia Britannica* 1914 óta megjelent pótköteteit és *Pollock-Maitland History of English Law* c. művének 2. kiadását.²⁶

a

b

Háborús plakátok az OSZK világháborús gyűjteményében (a—e ábráig)

A párizsi Musée et Bibliothèque de la Guerre igazgatója, *Camille Bloch*, személyesen tekintette meg a háborús gyűjteményt 1922-ben és a kiválogatott 103 darabot, plakátokat és füzeteket (tracts) 800 svájci frankért vásárolta meg.²⁷

Anyagilag sokkal eredményesebbnek látszott a brüsszeli Commission des Archives de la Guerre-rel kötött adásvételi ügylet. Az eladni szánt kollektiót *Holub* József vitte magával, amikor mint a Magyar Történelmi Társulat képviselője részt vett az 1923. júniusi történeztkongresszuson. A belga háborús archívum összesen 2620 belga frank értékben vásárolt meg 50 füzetet, 270 aprónyomatványt, 9 hangjegyet (?) és 75 plakátot. Sajnos azonban, a vételár nehezen folyt be: 1923-ban és 1924-ben két részletben fizették ki a brüsszeli magyar követségnél deponált belga bankjegyekben, miután előzőleg a vételár egy részét az OSZK kívánságára Párizsba utalták át *V. Leroquais* abbénak, a középkori kézirat-történet és paleográfia világhírű szaktudósának, *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France* c. könyvéért. Itt viszont az OSZK volt tartozásban: *Leroquais* saját kezű levélben sürgette a vételár kifizetését.²⁸

A háborús és forradalmi nyomtatványanyag külföldi cseréjére, illetve értékesítésére vonatkozó terv sikerének, azonkívül, hogy a háborús nyomtatványok gyűjtése iránti érdeklődés világszerte egyszerre megcsappant a háború végeztével,²⁹ még egy súlyos akadálya volt: éppen azok a tartozások, amelyek külföldi cégekkel szemben fennállottak olyan szállítmányok fejében, amelyeket a háborús gyűjtemény gyarapítására még az előző években rendelt az OSZK. Folyamatos rendelésekről volt itt szó, amelyeket a postai nehézségek miatt csak 1919 utolsó negyedében mondott le a könyvtár.³⁰

A legnagyobb hitelező, a már máshol említett *Argus Suisse de la Presse* genfi cég már a Tanácsköztársaság idején diplomáciai úton sürgette akkor 14 712,05 svájci frankot kitevő követelésének kiegyenlítését.

Fejérpataky, az akkori igazgató (illetve fővezető) a svájci főkonzul³¹ jegyzékében szereplő összeggel szemben csak 10 374,35 franknyi tartozást ismer el, és jelzi, hogy a pontos elszámolás ügyében az *Argus*-szal közvetlen levelezésben áll. Egy újabblevélváltás során, az év végén, tehát már *Melich* igazgatása alatt, az OSZK kimutatja, hogy a Genfből szállított periodikák nagyrésze hiányos volt: jegyzéken mutatja ki egyenként a hiányzó számokat, amelyek nélkül természetesen az egész sorozat vagy évfolyam értékét veszti. Egyben határozottan leszögezi, hogy 1920. január 1-től kezdve minden Genfen át rendelt hírlap előfizetését beszünteti. Jellemző a háborús gyűjtemény túlméretezettségére, hogy ezen az egy forráson, tehát az *Argus*-on át 12 nyugati, volt ellenséges országbeli, *napilapra* fizetett elő a könyvtár: *La Stampa*, *L' Echo de Paris*, *Il Giornale d'Italia*, *Corriere della Sera*, *Le Figaro*, *Daily Telegraph*, *The Times*, *Le Matin*, *L' Osservatore Romano*, *Le Temps*, *New York Herald*, *Daily Mail*, *La Presse de Paris*. Ha ma arra gondolnánk, hogy azokra a nyugati lapokra előfizessünk, amelyek magyar vonatkozású hírek vagy közlemények szempontjából számba jöhetnek — akkor sem volna szükségünk sokkal kiterjedtebb válogatásra.

Hosszú iratváltás után — amelyek során az OSZK az Amerikában eladott háborús anyag árát is az *Argus*-ra engedményezte — a megmaradt adósság még nagyobbra nőtt, valószínűleg az 1919-ben még folyamatosan szállított anyag miatt. A végösszeg 24 312,95 svájci frankban nyert kölcsönös megállapítást, az *Argus* lemondott az eredetileg felszámítani kívánt késedelmi kamatról. Az összeg fedezésére *Vass* József vallás- és közoktatásügyi miniszternek a minisztertanács engedélyét kellett kérnie. A minisztertanácsi előterjesztéshez *Melich* készített összefoglaló feljegyzést az egész ügyről. Ebből tudjuk meg, hogy a pénzügyminiszter, mielőtt az előterjesztéshez elvben hozzájárult, azt kérte, állapítsassék meg, hogy „a Magyar Nemzeti Múzeum gazdálkodásában mi módon lenne ez a mai valutáris viszonyok közt nagy összeg legalább részben ellensúlyozható”. Válaszul *Melich* ismét felfedi a könyvtár nagy külföldi duplumértékesítési tervét. „Könyvtáraink rendes javadalmi a mai viszonyokhoz

c

d

Are **YOU** in this?

képest oly csekélyek, hogy azokról a hazai kultúra nagy kára nélkül le nem mondhat. Részen való ellenszolgáltatásra azonban felajánlhatom háborús és proletárdiktatúrai gyűjteményünk többes példányait, melyeket eleve Excellenciád beleegyezésével azon célokkal gyűjtöttünk, hogy csere, vagy eladás útján Könyvtárunk számára értékecsük. A háború szerencsétlen kimenetele folytán a cseréről le kellett mondanunk, ellenben a többes példányok eladása részben megtörtént, részben folyamatban van.” Itt említi a francia és a belga hadimúzeumoknak történt eladást. Jezi, hogy az Argus maga is vásárolt 472,80 frank értékben és hogy egy további tételről még tárgyalás folyik az Argusszal. „Ezenfelül elkészítettem a még meglévő háborús és proletárduplumok jegyzékét, mely 900 kötetet és füzetet tartalmaz s ezeket is pénzért óhajtom külföldön értékesíteni.”³²

A kifizetés 1922 márciusában megtörtént. De a viták tovább folytak, mert az Argus nem rendezte a hiányzó újságszámok ügyét, s mert az OSZK második háborús küldeményének elintézését halogatta, mondván, hogy nem talál rá vevőt — ami a körülményeket ismerve valószínű is volt. Végül 1923. november 23-án

értesítette a Külügyminisztérium az OSZK-t, hogy az Argus (nyilván futársomaggal) visszaküldte a hátralevő háborús és forradalmi anyagot.³³

Az Argusszal folyó tárgyalásokba 1922-ben kapcsolódott be Baranyai Zoltán követségi titkár, a genfi magyar népszövetségi delegáció vezetője, akivel mint a Somogyi Könyvtár cseréközvetítőjével már találkoztunk, s akinek új állomáshelyén is lesz még alkalma a Könyvtár gyarapításához hozzájárulni.

A könyvtár háborús anyagának elszámolása az Arguson kívül még néhány kisebb mértékben érdekelt könyvkereskedővel is folytatódott.

A Münchenben székelő Schweitzer Sortiment még 1921-ben is küld periodikákat 773,50 márka értékben.³⁴ A Gilhoffer és Ranschburg bécsi cég ugyancsak 1921-ben küld számlát; a mellékelt jegyzék tanúsága szerint a vásárolt anyag siralmasan gyenge, főleg németországi propagandakiadványokból állt.³⁵ Nagyobb tartozást kellett még rendezni a világhírű firenzei Olschki könyvkereskedésnél, illetve annak genfi fiókjánál, valamint egy kisebb számlát egy zágrábi közvetítőnél.³⁶ Olschkit csak 1925-ben lehetett kifizetni: a kifizetést nyugtázó levélben a cégtulajdonos közli, hogy nem sokkal előbb személyesen is járt Budapesten, s csak azért nem látogatta meg a Könyvtárt, mert nem akart olyan látszatot kelteni, mintha követelését sürgetné.

Összegezve elmondhatjuk, hogy az OSZK külföldi értékesítő és csereakciója csak mérsékelt sikerrel járt. Ennek oka a háborút követő általános pénztelenség, de főleg az érdeklődés csökkenése olyan dokumentumok iránt, amelynek létrehozóját, ti. magát a világháborút, világszerte elfelejteni törekedtek.

A háborús gyűjtemény legproblematisabb részét, az újságkivágatokat 1924-ben az OSZK a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltárnak adta át. A tény maga mintegy végső igazolása annak, mennyire vitatható volt az egész vállalkozás *könyvtári* jogosultsága — ugyanakkor talán az egész értékesítési kampány folyamán a legjobb „üzlet” volt az OSZK számára: készpénzben közel 2 000 000 koronát jövedelmezett (igaz, 1924-es értékben), azonkívül értékes kéziratos és nyomtatott országgyűlési iratokat kapott cserébe a könyvtár.³⁷

3. A KOMMUNISTA ÉS AZ EMIGRÁCIÓS ANYAG

Hogy a látszólag — és sok esetben valóban is — tervszerűtlen kezdeti intézkedések mögött mégis tudatos gyarapítási politika állt, olyan gyarapítási politika, amely a könyvtár vezetőinek figyelmét mindig arra a dokumentumfajtára irányította, amelyet a konzervatív gyarapítási módszerekkel nem tudott volna megszerezni, s amelyek a kis példányszám, a nehezen hozzáférhető beszerzési forrás, végül a hatósági üldözés miatt csak azonnali intézkedéssel voltak megfoghatók — azt a gyűjtemény két új állaga jelzi legjobban: az úgynevezett „proletár” és az úgynevezett „megszállott területi” anyag csoportja.

Mindkét állagot a dolog politikai természeténél fogva egy bizonyos titok vagy titkolózás vette körül; erre az elsónél akut hatósági intézkedések miatt is szükség volt. De a két állag elkülönített kezelése a könyvtárosok szemében legfeljebb kötelezettséget, nem elkötelezettséget jelentett. Inkább a nagyobb figyelem, a különleges beszerzési módszerek szükségessége miatt kezelték egészen külön ennek a két új gyűjtőterületnek az ügyét: a *politikai* érdek az ő szemükben nem, vagy kevés szerepet játszott, egyedül a *könyvtárpolitikai*.

A „proletáryanag” külön kezelésére elsősorban a háborús gyűjtemény analógiája indította a könyvtárt.³⁸ Kezelésében nem volt döntő szempont a remota-jelleg.³⁹ Sőt, a használatban sem támasztott a könyvtár különösebb nehézséget: a tudományos cél valószínűsítése elég volt arra, hogy az anyag bármely részét olvasásba adják.⁴⁰ (Egyébként a kutatók számára 1927-ig külön, a nagy olvasóteremtől független, helyiség állt rendelkezésre.) A kommunista és az emigránsirodalomnak azokat a részeit, amelyeket nem annyira a hatóságok parancsai, hanem ésszerű okok miatt nem akartak a könyvtár vezetői nyilvánosságra hozni, mint zárt letétet, egyelőre nem dolgozták fel és nem osztották be a többi könyv közé.⁴¹

Míg azonban a háborús gyűjtemény kezdettől fogva különgyűjteményként indult, majd egyenesen külön osztállyá vált, addig a proletárdiktatúra nyomtatványaiából szakgyűjteményt létesítettek, a meglevő müncheni szakrendszeren belül egy új szakcsoportként. Erre mutat, hogy az anyag jelzeteleése úgy történt, hogy a Prol. rövidítés után a három méretnagyságnak megfelelően három numerus currens-számozás szerint tüntették fel a sorszámot (hasonlóra volt példa a világháború alatt bevezetett *Balkanica* szak; a különbség legfeljebb csak annyi, hogy a Prol. rövidítést feloldva sohasem használták). És erre mutat — amit feltétlenül szintén figyelembe kell venni ennek az anyagnak a közelebbi leírásánál —, hogy az ún. proletárnapló, tehát az idevágó dokumentumok gyarapítási nyilvántartása (leltára) mellett külön „proletárdiktatúra szakrepertóriumot” is vezettek. És ez utóbbi nem csak a tiltott vagy a hatóságok által lefoglalt anyagot tartalmazta, hanem a szocializmusra és kommunizmusra, a szocialista pártokra vonatkozó elméleti és elvi, valamint a Tanácsköztársaság történetét illető irodalmat is. *Fehéri Armandnak A vesztegető forradalom* c. könyve éppúgy ebben a szakrepertóriumban — és a „proletárgyűjteményben” — kapott helyet, mint *Esterházy Miklós* gróf kommunistaellenes emlékirata vagy *Az Általános Fogyasztási Szövetkezet panamáí* című brosúra 1923-ból! És itt foglal helyet *Anatole France: A pártúitő angyalok* című regénye is — mert az 1919-ben jelent meg, és fordítója a szociáldemokrata miniszter, majd kommunista népbiztos *Kunfi Zsigmond* volt. És főképpen: ide került a nem kommunista emigráció irodalma és minden olyan kiadvány, amely a fennálló rendet bírálta vagy akár csak szerzője a politikai menekültek közé tartozott.

Maga a „proletáryanag”, illetve „proletárgyűjtemény” megjelölés nyilvánvalóan a Tanácsköztársaság alatt létesített Proletármúzeum nevére megy vissza, amelynek egész könyvanyagát 1919 őszén az OSZK vette át. De bár a gyűjtemény egyik legelső és mennyiségileg is igen jelentős része innen származott, mégis szerepet játszott a gyűjtésben az alkalmi és önkéntes adományozók segítségével, és főleg a rendőrség és az ügyészség. „A kiadvány legszorgalmasabb gyűjtőjének a belügyi hatóságok bizonyultak” — olvassuk egy szovjetunióbeli magyar folyóiratról: nos, ezt az egész korszak nem csak kommunista, de radikális baloldali irodalmáról is elmondhatjuk. Az OSZK megbízottai jelen lehettek és „menthetek” már az első nagy nyomtatvány-megsemmisítésből és a főkapitányság által kiadott körrendelet alapján 1919 második felében még többször is válogathattak az elkobzott könyvekből.⁴²

Eddig még a fővárosban, tehát az OSZK székhelyén megfogható nyomtatványokról volt szó. A román megszállás fokozatos, 1920-ra áthúzódo megszüntetése indokolja, hogy a vidéki „bolsevista” nyomtatványok beküldését Melich

csak 1920. június 30-án kéri a járási főszolgabírókhoz intézett levelében — és minden jel arra mutat, hogy eredménytelenül. Az iratok közt megmaradt egyetlen válaszlevél — a dunaföldvári járásé — negatív: „ezeket (ti. kiadványokat) annak idején mindenütt azonnal megsemmisítették”. Igaz, talán erre a körlevélre adott válasznak tekinthetjük, hogy Székely János, a hódmezővásárhelyi könyvtár vezetője beküldte az 1918. október 31-től a románok kivonulásáig másodpéldányban gyűjtött újságok — *Munkás Újság, Vörös Újság, Közérdek, Hódmezővásárhelyi Friss Hírek, Magyar Nemzetor, Vásárhelyi Reggeli Újság* — több számát, továbbá kisnyomtatványokat és plakátokat.⁴³

Kortörténeti szempontból sem érdektelen, hogy az OSZK a hadügyminisztérium hadifogoly-osztályát is felszólította, hogy a visszatérő hadifoglyoknál talált magyar és magyar vonatkozású nyomtatványokból a másod-, ill. fölöspéldányokat engedjék át. A kérést a hadtörténelmi levéltár közvetítésével teljesítették.⁴⁴

A rendőrségnél is gyorsabban mozdultak meg a Tanácsköztársaság kulturális intézményeit likvidáló új hatóságok. „A Szellemi Termékek Országos Tanácsa likvidálására kiküldött miniszter biztos” (név szerint *Magyary Zoltán*, Klebelsberg miniszter későbbi legműveltebb munkatársa, a kulturális intézményeknek az évtized derekán kezdődött fejlesztésében az egyik fő tényező) már 1919. augusztus 12-én megküldte a Nemzeti Múzeum Könyvtárának a feloszlatott Tanács raktárában talált „bolsevik” könyvek, füzetek és plakátok 3–3 példányát.⁴⁵ Egy további kollekciót augusztus 19-én küldött át *Magyary* — jellemzően arra, hogy legalábbis kezdetben mennyire csak a tudományos érdek és a megóvás szempontja szerepelt a Tanácsköztársaságot átélte szakemberek szemében, és nem az elzárás és eltiltás — azzal a megjegyzéssel, „hogy azokat vidéki könyvtárak céljaira letétként kezelni és a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének intézkedésére annak idején kiadni méltóztassék”.⁴⁶

Ezután került sor a Proletármúzeum gyűjteményének átvételére.⁴⁷ A *Révész Mihály, Krejcsi Rezső és Diner Dénes József* által még 1919 áprilisában megindított anyaggyűjtés nyomán a Múzeum alapját egy, a Forradalmi Kormányzótanács által június végén kiadott rendelet vetette meg. Hivatalosan tehát alig két hónapig működött a Proletármúzeum, amikor *Szentmiklósi Sándor* és *Váradi András*, a Múzeum háromtagú direktóriumából a forradalom bukása után még egyedül Budapesten maradt *Révész Mihály* utasítására, előbb személyesen, majd a Nemzeti Múzeum igazgatóságához címzett levélben kéri, hogy az értékes anyag megvédésére a Nemzeti Múzeum hozzon intézkedést.⁴⁸ Az azonnali intézkedés azért szükséges, mert „a Magyar Népköztársaság napokban kiadott rendelete értelmében a magánházak, így a Gr. Wenckheim-féle palota is magán tulajdonba adattak vissza, magánkézben történelmi becsű anyag nem maradhat egy pillanatra sem.”

Az önérzetes hangú, mindenféle opportunistától függetlenül csak a gyűjtemény nagy történelmi értékét hangoztató levél azt javasolja, hogy a Proletármúzeumot elkülönített gyűjteményként, letét gyanánt vegye át a Nemzeti Múzeum.

„Az úgynevezett Károlyi-féle forradalom és március 21-én bekövetkezett kommün forradalom nyomtatványainak, könyveinek, plakátjainak, röpirveinek stb. összegyűjtése képezte a Proletár Múzeum egyik legnagyobb feladatát, s ebben az irányban igen sikeres gyűjtési munkánk közepén bukott meg a Magyar Tanácsköztársaság. Az általunk gyűjtött

anyagának egy része már benn van a múzeumban, de nagyobbik része még általunk nyilvántartott és tudott helyekről még nincs összegyűjtve. Éppen így állunk, nemcsak a nyomdai úton készült termékekre vonatkozólag is. Ebben a pillanatban még a gyűjtést és az anyag elrendezését végző szakerőink még együtt vannak. A Postatakarékpénztárnál levő folyószámlánkon még körülbelül 40 000 korona van javunkra. Az lenne tehát a szerény indítványunk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár igen tisztelt igazgatósága, akár a még erre a célra pár hónapig megkapandó Wenckheim palotában, akár más helyiségben a Nemzeti Múzeum felügyelete alatt az anyagot tovább gyűjtsék és rendezzék, mert féltő, hogy ha a szóban forgó szakerőket szélnek eresztjük, nem lesz aki fel fogja tudni kutatni a még künnlevő és bizonyára rövid időn belül elkallódó történelmi értékeket.

A fentiek előterjesztése után ismételtén kérjük az igen tisztelt vezetőséget, hogy az általunk megértő lélekkel, odaadó szeretettel gyűjtött anyagát a Proletár Múzeumnak vegye tulajdonába és lehetőség szerint mint (munkástörténelmi osztály) anyagát külön kezelni méltóztassék.”

Az OSZK első válaszában a Proletármúzeum sorsáról való döntést a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezésétől teszi függővé: annak kell hatályon kívül helyeznie a Proletármúzeum felállításáról szóló forradalmi kormányzótanácsi rendeletet és megbíznia a könyvtárt az anyag átvételével és meghatározni az átvétel módját. Az átvétel — nem letét és nem különgyűjtemény formájában, hanem egyelőre két földszinti szobában felhalmozva az OSZK-ban — október 2. és 4-e között történt meg, az átvételi jegyzőkönyvet Rédey Tivadar és Szentmiklósi Sándor írta alá. A gyűjtemény 3670 könyvből, plakátból, fényképekből és gépírásos előadásokból állt.⁴⁹ Szentmiklósiéknek az a javaslata, hogy az anyag maradjon a Wenckheim-palotában⁵⁰ vagy legalábbis külön állagként kezeljék, nem teljesült, azt a kívánságot azonban, hogy Szentmiklósi továbbra is megtarthassa a gyűjtemény felügyeletét és kezelését, Melich pártfogásába vette. A főigazgató Melich javaslatát november 10-én hagyta jóvá, igaz, azzal a kikötéssel, hogy a munkálatok „költség hián” két hónapnál tovább nem tarthatnak.⁵¹

4. AZ EMIGRÁNSOK KIADVÁNYAINAK BESZERZÉSE BÉCSBŐL ÉS BÉCSEN ÁT

A Könyvtár megnehezült állománykiegészítési problémáinak megoldásához felhasználta tudományos összeköttetéseit, kiemelkedő történész és irodalomtörténész professzorok és kutatók segítségét. Felmerült eddig Baranyai Zoltán szegedi tanár, majd genfi diplomata neve, továbbá Gragger Róberté, a berlini magyar intézet igazgatójéé. Náluk is előbb kezdett gyűjtőtevékenységet az OSZK érdekében a bécsi magyar történettudományi intézet neves kutatója (a harmincas években a budapesti egyetem jogtörténész-tanára): *Eckhart* Ferenc. *Eckhart* már a világháborús gyűjtemény külföldi kiegészítésében is közreműködött.⁵² A „menteni, ami menthető” korszakában elsőként — már 1919. augusztus 12-én — hozzáfordult *Melich*, kérve, hogy szíveskedjék „a Bécsben megjelent illetőleg még megjelenő magyar illetőleg magyar vonatkozású újságokat, mint pl. Bécsi Magyar Futár, Pester Lloyd, az Est stb. amennyiben lehetséges, megszerezni”.⁵³ Ezek a lapok még a Tanácsköztársaság idején jelentek meg Bécsben, az ellenforradalom szolgálatában. A magyar emigráció 1920-tól kezdve kezdett olyan arányokban fel fejlődni, hogy lapokat tudott kiadni, kiadványokat tudott kibocsátani. Az első bécsi emigráns hírlap a polgári emigráció legtekintélyesebb lapja,

a kommunistáknak is helyet adó, sőt idővel teljesen kommunista ellenőrzés alá kerülő *Bécsi Magyar Újság* 1919. október 31-én indult.⁵⁴ 1920-ban már a bécsi kiküldetésben járó fiatal *Hajnal* István⁵⁵ is segédkezett Eckhartnak a gyűjtésben.

1920 márciusában és áprilisában Melich és Eckhart többszöri levélváltás útján tisztázzák egymás között a gyűjtés szempontjait. Április 22-én Eckhart kifejezett utasítást kér a periodikák gyűjtését illetően. „Vajjon a periodicus iratokra, minők Az Ember és a Vasárnap folyóiratok vagy tán még a napilapokra, illetőleg hetenként többször megjelenő újságokra: Magyar Pénzvilág, Vörös Újság is szüksége van-e a Múzeumnak. A Bécsi Magyar Újság?” De a levél folytatásában ő maga írja, hogy még a könyvek gyűjtését sem vállalják a bécsi kiadók, tehát „legcélszerűbb volna az Ember és a Bécsi Magyar Újság kiadóhivatalával közvetlenül érintkezésbe lépni, mert a magyar dolgok bizonyára túlnyomó részben náluk jelennek meg. A csomagokat azután időről időre futárral küldi Budapestre. Mindehhez persze elsősorban pénzre van szükség, mert pl. az Ember egy-egy száma 5 (osztrák) korona. „Megfizethetem a sajátomból is, ha erre a Múzeum igazgatósága felhatalmaz, bár jobb volna a folytonosan változó valutaviszonyok miatt, ha előre kapnék egy összeget erre a célra.” A teljes együttérzést a könyvtár gondjaival mutatja a levél utóirata, „A megszállott területek nyomtatványainak gyűjtésére gondolt-e már valaki?”⁵⁶

Melich válasza hangsúlyozza, hogy minden hungaricumra szüksége van az OSZK-nak: „Szíves sorait megkaptam s készségét mind a magam, mind a múzeumi Könyvtár nevében igen szépen köszönöm. Azt hiszem, legtanácsosabb, ha az igen tisztelt Kolléga Úr a megfelelő kiadóhivatalokba az illető újságokra, folyóiratokra előfizet, s a Nemz. Múzeum Könyvtára e célra Tisztelt Kolléga Úrnak jelen levelemmel egyidőben ezer koronát küld bank útján. A folyóiratok, újságok, amelyekre szíves előfizetést kérem, főleg a következők: Magyar Pénzvilág, Vörös Újság, Vasárnap, Bécsi Magyar Újság, az Ember s egyáltalában kérek *mindent* megvenni, ami Bécsben magyar nyelven megjelenik.

A megszállott területek nyomtatványait megfelelő megbízottak útján gyűjtjük.”

Eckhart még két év múlva is aggódalmasan kérdezi, meddig terjed a gyűjtés határa. „Mellékelt elszámolásomból — írja Melichnek — meggyőződhetsz, mennyire emelkedett az újságok és könyvek ára. Egy csomó megjelent könyvet pénz hiányában nem vehettem meg. Ezek közül Göndör [Ferenc]: Vallomások könyve pedig okvetlenül kell. Kérek a következőkre lehetőleg gyors választ: 1. Folytassam-e a gyűjtést, mely havonta most már legalább 6–7000 magyar K-t. emésztene fel. Ha igen, úgy kérek adj át Károlynak⁵⁷, ki [nehezen olvasható szó: Pesten?] van 15 000 K-t. Én neki tartozom pénzzel. Ha arról értesítség, hogy a pénzt átadtad, úgy én a megfelelő összeget itt sajátomból a gyűjtésre fordítom. Ezzel elkerülődik az átutalást ... 2. Vegyek-e a Bécsi Magyar Újság kiadásában megjelent detektívregényeket (számonként 10 000 K), van már vagy 15 drb. és a regényfüzért (idegen regények fordításai, szintén 10 000 K.)”⁵⁸

Melich félreérthetetlen válasza: „A Könyvtárnak kötelessége minden nem magyar területen megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású nyomtatványt összegyűjteni ... végy meg mindent ... a detektívregényeket is.” Egyet-ért azzal, hogy 15 000 koronát *Károlyi* Árpád kezéhez folyósítson a Könyvtár.⁵⁹

Az inflációs viszonyok miatt, noha a nyers számadatokat ismerjük, nehéz felértékelni, milyen értékre rúgtak Eckhart vásárlásai Bécsben. 1921 első felében 4410 osztrák korona volt a júniusi végelszámolás összege. 1922 márciusáig — egy negyedév alatt — 12 000 osztrák korona értékű anyag gyűlt össze. De ekkor pillanatnyilag a magyar korona ért többet: az osztrák valuta kilencszeresét, úgyhogy 2000 kósóna átutalásával Eckhartnak még tartaléka is maradt.⁶⁰ És ehhez járult a *Károlyi* Árpád útján küldött 15 000 korona. 1923. március 21-én már 600 000 osztrák koronát utalt át Eckhartnak a Könyvtár.⁶¹ A külügy-

minisztérium elvállalta, hogy az anyagot rendszeresen, futárpostával szállítja a bécsi követségről — a szállítási viszonyok még 1923-ban is olyanok voltak, hogy erre szükség volt — a futárpostáért azonban kilogrammonként 80 koronát kell az OSZK-nak fizetni.⁶² Az 1924 júniusi elszámolás már megközelítette a 2 000 000 osztrák koronát.⁶³

Eckhart Ferenc kétségtelen érdeme, hogy a legkritikusabb idők bécsi nyomtatványait mentette meg a könyvtár számára. Annak, hogy a könyvtár, különösen a könnyen kallódó periodikák terén mindmáig a viszonylag legteljesebb gyűjtést mutatja fel ezekből a mondhatni botesinálta nyomtatványokból — mert hiszen a hazai politikának velük szemben ellenségesre fordult légköre készítette ezeknek a könyveknek és cikkeknek szerzőit külföldre — magyarázata az első hónapok ébersége, a politikailag kívülkerültekkel nem is mindig szimpatizáló, őket (pl. *Kassák* esetében) művészi törekvéseikben sem értő vagy lekicsinylő könyvtárosok ügyszeretete és tájékozottsága.

Kétségtelenül a legkiemelkedőbb része a Bécsen át folyó beszerzésnek a *Bánóczy Dénes*-féle emigrációs gyűjtemény megszerzése.

Arról, hogy a bécsi baloldali emigránsok egyike egyéni munkával jelentős könyv- és irattárt létesített a hazából kitiltott kiadványokból, az OSZK valószínűleg több forrásból is értesült.

A *Bécsi Magyar Újság* 1923. április 15-i száma — valószínűleg az *Eckhart Ferenc* szerzeményezési csatornáján át — alkalmasint eléggé megkésve juthatott el Budapestre. Ebben a számban olvashatták az OSZK vezetői *Kóhalmi Béla* *Az emigrációs irodalom összegyűjtése* című cikkét, amelyben a nála megszokott szokimondó módon és az ugyancsak órá jellemző mindig az aggályosságig éber bibliográfiai lelkiismerettel szóvá teszi, hogy a Nemzeti Múzeum nem törődik az emigráns irodalom gyűjtésével, amikor erre egy katalógus kapcsán felhívta a budapestiek figyelmét, válasza sem méltatták. „Nem a válasz elmaradását fájlalom, hanem, hogy ez a figyelmeztetés semmivel sem vitte előbbre a dolgot.”

Mint a fentiekből láthatjuk, *Kóhalmi* aggodalma szerencsére nem volt minden részében indokolt. De kétségtelen, hogy cikke elsőnek figyelmeztetett az 1919-es emigráció rendkívüli szerteágazottságára, amely még az 1849-es szabadságharcra következő emigrációnál is több és szélesebben szóródott nyomtatvány keletkezésére vezetett.

És ez a cikk figyelmeztetett elsőnek arra, hogy van Bécsben valaki, aki az emigráció sajtótermékeinek összegyűjtésével rendszeresen foglalkozik, s aki a bécsi napilap, a *Jövő* kiadóhivatalában található meg. Nevét nem írja ki, de a félreérthetetlen Dr. B. D. betűkkel rövidíti.

1923. december 9-én *Horovitz Jenő*, bécsi, III. kerület Dietrichgasse 26. szám alatti lakos levelet intézett *Gohl Ödön* nemzeti múzeumi osztályigazgatóhoz, az éremtár vezetőjéhez. Hivatkozik arra, hogy 28 évvel ezelőtt *Gohl* tanítványa volt a szabadkai főgimnáziumban, és ezen az alapon, egyszerű magánemberként közli vele hogy egy fiatal embernél Bécsben egy gyűjteményt látott mindazon kiadványokból, amelyek az emigráció idején megjelentek. A gyűjtemény teljesen rendezett állapotban és katalogizálva is van. A tulajdonos az egész anyagtól hajlandó volna megválni 30 millió osztrák koronáért.⁶⁴

Az ajánlatnak azonban még egy másik úton is el kellett jutnia a könyvtárba, mégpedig még *Horovitz* levelét megelőzve. 1923. november 12-én *Sikabonyi Antal* már írásbeli jelentést tett az igazgatónak a „vételre felajánlott emigrációs

gyűjteményről”.⁶⁵ A jelentés szerint 931 könyvről, továbbá 53 napilapról és folyóiratról van szó. A könyvekből — nyilván az értesülés fogyatékosága miatt a könyvek száma füzeteket, plakátokat és metszeteket is foglal magában — 378-at Bécsből gyűjtöttek, a többi főleg Orosz-, Német-, Olasz- és Lengyelországban nyomtatták. „Könyvtárunk jobbára a bécsi anyagot gyűjtötte — folytatja Sikabonyi jelentését —, azonban ennek az anyagnak is kb. csak 1/4 része van meg nekünk.” Az oroszországiakból 62 közül 8, a németországiakból 22 közül 2 van a könyvtár birtokában, az olaszországiakból semmi. „A fehér terrort képviselő [!] 17 műből 5 van meg Könyvtárunkban.” „A legérdekesebb anyagból azonban, nevezetesen a földalatti kommunista irodalomból, a képes albumokból, oroszországi újságokból, meg nem jelent könyvek levonataiból, gépirásos sokszorosításokból, röpcédulákból, felszólalásokból úgyszólván semmi sincs meg nekünk.”

Sikabonyi 40 millió koronára teszi a vételárt, de emellett úgy tudja, illetve bizalmas értesülése van arról, hogy a gyűjteményt egy magángyűjtő is megohajtja venni, mégpedig magasabb érért.

A gyűjteményről a nyomtatványi osztály főnöke, *Havrán Dániel* is véleményét mondott, amely kissé kevésbé kedvező, mint *Horovitzé* és *Sikabonyié*. Ő szerinte a szépirodalmi anyag 2/3 része megvan. (Nemhiába követelte *Melich Eckhart*tól a *Pinkerton*-sorozatot és egyéb krimiket is!) A hírlapállományt — úgymond — előfizetés útján megszereztük. Igaz, hozzáteszi „Hogy ez az anyag teljes-e s a többiből mi van meg? hirtelen nem állapítható meg, mert földolgozva nincsen.” A grafikai anyag gyűjtőkörünkön kívül esik (kb. 350 darab). Tehát csak a kommunista propaganda- és pártirodalom az, ami igazán fontos. (Utóbbi megfigyelés nem lényegtelen: valóban ez már az emigráció szét- és hazavándorlásának kezdete, a külföldön megmaradt magyar értelmiségiek egyre nagyobb része volt kommunista vagy vált azzá, a mérsékelt liberálisok, akik csak az októberi forradalomban vettek részt, hazaszállingóztak.)

Havrán szerint az egész gyűjtemény értéke 20–25 millió osztrák korona.⁶⁶

Még november 21-én beadványt intéz *Hóman* igazgató közvetlenül *Klebsberg Kunó* miniszterhez,⁶⁷ melyben közli a gyűjteményre vonatkozó adatokat, az árat is azzal, hogy az eladó hajlandó némi engedelményre és arra, hogy a gyűjtőkörünkön kívül eső grafikai anyagot leválassa. A jelentős összegű vételre engedélyt és 15 millió korona póthitelt kér, mert az ár teljes összegére a könyvtárnak nincs fedezete.

Az indokolásban ismételtelen megállapítja, hogy az OSZK hungarica-gyűjtőköréhez hozzátartozik a külföldi emigráns és a földalatti kommunista sajtó gyűjtése is, és jelenti, mi történt eddig ezen a téren. Az utóbbi része a felterjesztésnek jól jellemzi a hungarica-gyűjtés mindenkori, de abban az időben különösen erősen érvényesülő akadályait: „Ez a módszer [ti. a bécsi megbízott *Eckhart Ferenc* munkája és általában a közvetett vagy közvetlen vásárlás] azonban a gyűjtés teljességéhez már csak azért sem vezethetett, mert *Eckhart* kezéhez csupán a közforgalomba került nyomtatványok jutottak el, míg a bizalmasabb természetű anyag összegyűjtése csupán egy, a mozgalmától közel állótól várható.”

Egyébként szeretné, ha a grafikai anyagot is meg lehetne vásárolni, mert a Szépművészeti Múzeumot minden bizonnyal érdekelné, de voltaképpen az OSZK-ban is őrizhető volna, hiszen hasonlóképpen sokszorosított művészi munkák az OSZK háborús gyűjteményében is vannak.

Az eladó személye, tehát a gyűjtemény alapítója név szerint az eddigi tár-

gyalások alatt nem került szóba. Nem volt más, mint *Bánóczy Dénes*, *Bánóczy József*nek, a századforduló neves irodalomtörténészének, a magyarországi zsidó pedagógiai közelet vezető egyéniségének fia, *Bánóczy László*nak, a színésznek és rendezőnek, *Lukács György* és *Benedek Marcell* társaságában a Thália egyik alapítójának testvére, régi szociáldemokrata, aki a Tanácsköztársaság bukása után meggyőződése miatt kényszerült emigrációba, foglalkozásra nézve ügyvéd, az I. világháború alatt a cs. kir. 38. gyalogezredben⁶⁸ szolgált, az Isonzónál megsebesült és olasz fogságba került, ahonnan csak 1919 októberében, tehát jóval a Tanácsköztársaság bukása után került vissza. Nyilván politikai tevékenysége vezette az emigrációba. Kevéssel gyűjteményének megvétele után hazatért s folytatta a háború alatt megszakadt ügyvédi gyakorlatát. A bántatlan visszatérésben valószínűleg a gyűjteményéért hálás Nemzeti Múzeum vezetőségének is része volt.

A Bánóczy-gyűjtemény megvásárlása gyors ütemben, de kerülő utakon bontakozott ki. Hómanék Horovitzon keresztül fordulnak Bánóczy Déneshez. Mégpedig nem is az OSZK vagy a MNM nevében, hanem *Tóth László* alkönyvtárnok, Hóman akkori titkárának magánlevelén keresztül, amelynek fogalmazványa azonban megvan az irattárban, alján ezzel a záradékkal: „Bizalmas!! Láttam és felhatalmazom dr. Tóth László urat e levél megírására. Bp., 1923. XII. 19. Hóman igazgató.”⁶⁹

A levél, mint említettük, kerülő úton közeledik a kérdéshez. Gohl Ödön egy beszélgetésben — írja Tóth — alkalmoszerűen említette Horovitz levelét. Mint múzeumi tisztviselő, érdeklődéssel hallgattam. A harmincmillió azonban sok, mert 1. a csatolt leírásból nem látszik, mennyire teljesek a hírlapok, 2. nem alapját vetné meg az OSZK e fajta gyűjteményének, csak kiegészítené azt: legalább 1/3 része megvan [Havrán szerint 2/3!], 3. igen költséges lesz a gyűjtemény átvétele Bécsben és hazaszállítása.

Lejjebb kellene tehát szállítani az árat, és majd egy ilyen új ajánlat alapján fog ő (ti. Tóth László) tárgyalni a Könyvtár igazgatóságával.

Horovitz válasza Bécsből, még mindig 1923. december végén:⁷⁰ Az egész katalógust nem tudja elküldeni. De közli, hogy — az emigránsok által írt és vagy tőlük, vagy vállalatoktól kiadott műveken kívül teljes példányban megvannak Bánóczinál a következő periodikák: *Bécsi Magyar Újság*, *Jövő*, *Világosság*, *Proletár*, *Bunkó*, *Rothe Fahne*, *Vörös Újság* (utóbbi Berlinben jelent meg). Megvan *Biró Mihály*, *Vértés Marcell*, *Major Henrik*, *Sors Iván* minden albuma (400 eredeti karc, ill. metszet). Ott van a teljes *Ember*, a *Ma*. Pedig az utóbbi, még a bécsi „múzeumban” (?) sincs meg, mert elmulasztottak itt-ott kötelepéldányt betervezni, „ami miatt Kassák Lajos kiadó ellen eljárást is indítottak.”

Az anyag eredeti beszerzési ára is eléri a 30 milliót. „Maga a tulajdonos csak kényszerűségből válnék meg a gyűjteménytől”. Javasolja, bízzanak meg valakit, hogy tekintse meg az anyagot Bécsben.

A következő év aktái már az anyag átszállításáról és az adásvétel jogi lebonyolításáról szólnak. Kétségtelen, hogy a lebonyolításban megint csak Eckhart Ferencnek volt főrésze. Őt kéri Lukinich, Hóman utóda az OSZK élén, hogy ügyeljen a besomagolásra, a bécsi követségre való átszállításra, s arra, hogy az anyag elindítása Bécsből ne húzódjék túl sokáig.⁷¹ Egészen bizonyos, hogy Eckhart volt az is, aki Bécsben megszemlélte az anyagot s Bánóczitól átvette a 22 csomagot, melynek összes nettósúlya 162.70 kg volt. A csomagokon fel volt

Bíró Mihály bécsi választási plakátja

tüntetve a teljes jegyzék tételeinek száma. A grafikai anyag sem maradt ki. Május 19-én közli a külügyminisztérium, hogy a bécsi követségnek utasítást küldött a gyűjtemény átvételére és megőrzésére leltározás nélkül.⁷² A múzeumi gazdasági hivatal május 26-án utal át Eckhartnak csomagolási költségekre (bizonyára a ládák is benne vannak ebben, mint Móra esetében) 200 000 koronát. 1924. május 3-án érkezett a szállítmány Budapestre.⁷³ De Bánóczi bécsi lakásán (VII. Neustiftgasse 93.) még egy ideig tovább folytatta a gyűjtést. Két levele tanúskodik kutatói pontosságáról és gyűjtőszenvédélyéről, a két levélen a címzett nincs feltüntetve, de akár Gohl Ödönhöz, akár Tóth Lászlóhoz írta őket Bánóczi, tulajdonképpen a Könyvtár, illetőleg a Múzeum vezetőségének szánta a levelek tartalmát:

„Ismeretlenül hálás köszönet az Ön és az egész múzeum meleg érdeklődéséért. Ön bizonyára elképzeli és érti, hogy mit jelentett nekem megválni tőle, és ha erre a lépésre eredetileg csak a viszonyok igazán kényszerítő hatása alatt tudtam magam elhatározni, megnyugtat

most az, hogy nálamnál jobb kezekbe és a legjobb és legmértőbb helyre került az én miniatűr-múzeumom. Négy és fél évi rengeteg munkába, fáradságba és vesződségbe került az összegyűjtés, de a sikerért érdemes volt. Szakkörökben világhírű volt, New Yorkból, Moszkvából, Schweizből sat. állandóan megjelentek nálam ismeretlen egyének és részben anyaggyűjtés miatt, részben kizárólag érdeklődés miatt ... ritkaság hasonló gazdag és egységes emigrációs, vagy mondjuk revolucionárius könyvtár, minthogy az ilyenfajta irodalom nyelvben, megjelenési helyben, időben, frakciókban ... annyira szétágazó szokott lenni, hogy annak egységes összefoglalása majdnem lehetetlen. Nekem nagyrészt sikerült ... legalább annyiban, amennyiben az önállóan megjelent dolgokat illeti. Idegen kötetekben megjelent egyes cikkekre, újságkivágatokra nem tudtam súlyt helyezni, ezekből csak minták vannak. Csak sokszorosításokat gyűjtöttem, eredeti kéziratokat nem, — szóval csak azt, ami egy bizonyos publicitás részére készült. ... Valorizálva több készkiadásomba került, mint amit érte most kapok ... megtiszteltetésnek érzem, hogy a gyűjteményemet Önök fontosnak és szükségesnek tartják, de őszintén szólva azért is odáztam el minden külföldi, és anyagilag jobb rekompenzációt kilátásba helyező lehetőséget — mert meghatott az Önök igyekezete és jóindulata, mellyel a törénelem objektivitására emelkedtek. Bennem is van valami tudományos temperamentum, — nem tehetek róla, örökölttem, — és ennek a szolidaritását megéreztem az Önök akciójából ...

A folytatólagos kiegészítés fontos. Ebben a munkában természetesen részt kívánok venni továbbra is.

... 1924. május 20-án adtam át a bécsi m. követségen 22 drb lepecsételt csomagban, összesen 162,70 kg súlyban. ... a csomagolás a katalógus sorrendjében történt ... Két vagy három tételszámot nem küldtem el, mivelhogy a nálam lévő példányok nem kifogástalanok, ezeket a legközelebbi napokban kicserélem és pótolom ... A lapoknál többször tévesen mutált a nyomda. (Különösen Az Embernél) ez rendszerint meg van jelölve ... A komplettnak jelzett lapok komplettek, — de a többiekénél, ahol hiányok vannak, már sikerült pótlásokat eszközölni. Így pld. a moszkvai és omszki Vörös Újságokból a jegyzékben összesen csak három számot jeleztem, időközben újabbakat sikerült megkapnom, úgy hogy a jelzett három szám helyett a moszkvai Vörös Újságból 18, az omszkiából pedig 8 számot küldhettem. A további kiegészítések folyamatban vannak ...

... minden felvilágosítást, pótlást megadhatok, sőt, megtiszteltetésnek fogom venni, ha a feldolgozás munkáiba engem is bevonnak.

Az újabb beszerzések jegyzékét a napokban megküldöm. A további kiegészítések miatt pedig a munkát folytatom, mint ahogy eddig csináltam. Míg összegyűjtöttem azt, amit most Önöknek átadtam, kb. 100 eggyénnel áltam személyes és levelezési összeköttetésben. Néhányan akadtak, akik megértették és méltányoltak, — kétségtelen, hogy ezek ezentúl még inkább fognak segíteni. ...”

A második, szeptember 22-én kelt levél jelenti, hogy pótlólag még két csomagot küld:

„Most pakoltam be a gyűjteménynek még meglévő maradványát és szaporulatát. Két csomag lett. A második csomagban, „B”-vel jelezve, csakis duplikátok vannak. Nemcsak azért küldtem el ezeket, mert magam nem tudok velük mit csinálni, hanem azért is, mert ezek között is nagy értékek vannak és így esetleges cserebeszerzésre alkalmasak.

Az „A”-val jelzett csomagban a feldolgozott és feldolgozatlan dolgok vannak, melyek a gyűjteményben még nincsenek meg. Ebben vannak a pótlások is, így a barna dossierban a Bécsi Magyar Újság hiányzó két oldala külön kuvertában. Apróságokat még majd postán küldök, illetve küldetek, így a Hatvany Adyjának második példányát, Daphnis és Cloe. Sat.

Ugyancsak a barna dossierban van Károlyi Mihály egy érdekes levelének egy része. Ez persze csak kezdet. Mindenkitől lesz kézirat, még pedig olyan, mely reprezentálisabb ennél.

Egyébként a legközelebbi napokban végleg Budapestre költözöm. Hamarosan fel fogom keresni. Csak így jelzem, hogy mindent elintéztem úgy, hogy Budapestről épp úgy tudja a Múzeum folytatni a gyűjtést, és az ezzel összefüggő egyéb dolgot, mintha magam itt lennék.

Lukinich igazgató Úr ömértóságának és mélyen tisztelt Doktor Úrnak maradtam kiváló tisztelem nyilvánítása mellett kész hívuk Dr. Bánóczy Dénes.”⁷⁴

Az adásvételi szerződést 1924. május 13-án kötötték meg; a távol levő Bánóczit *Braun* Róbert képviselte, *Szabó* Ervin egykori munkatársa a Fővárosi Könyvtárban, aki ebben az időben a *Lantos* könyvkiadó és antikvárius cég alkalmazásában állott, mint szakértő. Jelen volt Bánóczy Dénes testvére, Bánóczy László is, valamint természetesen Lukinich igazgató és Sikabonyi Antal, az OSZK tisztviselője.

JEGYZŐKÖNYV

Felvétetett a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában 1924. május hó 13-án a nevezett Könyvtár és a Bánóczy Dénes wieni lakos megbízásából eljáró Bánóczy László dr. budapesti lakos közt kötött adás-vételi ügylet tárgyában . . .

Jelen voltak: dr. Lukinich Imre könyvtárigazgató, dr. Sikabonyi Antal könyvtárnok, dr. Bánóczy László, dr. Braun Róbert.

Bánóczy László dr. mint Bánóczy Dénes megbízottja, a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának eladja az alulírt érdekeltek által ismert kézírásos katalógusban felsorolt könyv-, folyóirat-, röpiratokból álló gyűjteményt, és kötelezi magát arra, hogy azt a mai naptól számított három nap alatt a vevő Magyar Nemzeti Múzeum részére a wieni magyar követségnél hiánytalanul leszállítani fogja.

A vételár 25 000 000 azaz huszonötmillió magyar korona, mely azonban a vételár-törlesztések napjait megelőző utolsó hivatalos deviza-árfolyamon számítva 23 000 000 azaz huszonhárommillió osztrák koronánál kevesebb nem lehet.

A vételár törlesztésére a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára ezúttal lefizet 4 786 597 millió osztrák koronával a fenti átszámítási kulcs szerint egyenértékű hatmillió azaz (6 000 000) magyar koronát, melynek felvételét Bánóczy László dr. a jelen jegyzőkönyvnek aláírásával elismeri.

A vételár fennmaradó része a megvásárolt gyűjtemény leszállítása után 14 nap alatt fizetendő.

Bánóczy László dr., a megjelölt gyűjteménynek a wieni magyar követségre való kifogástalan és hiánytalan leszállításáért saját személyében felelősséget vállal.

Braun Róbert dr., a Fővárosi Könyvtár volt aligazgatója, budapesti lakos, a jelen ügyletből folyólag, Bánóczy Dénes doktort és Bánóczy László doktort terhelő kötelezettségekért kezességet vállal.

Kmf. Dr. Lukinich Imre a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának igazgatója. Dr. Bánóczy László. Dr. Braun Róbert. Dr. Sikabonyi Antal könyvtárnok.”

Ugyancsak május 13-án azonban egy másik, bizalmas kikötést tartalmazó és nyilván nem a nyilvánosságnak — még csak nem is a Könyvtár vagy a Múzeum nyilvánosságának szánt jegyzőkönyv is készült. Ez utóbbin a jelenvoltak közül hiányzik Lukinich, Braun és Sikabonyi, viszont jelen voltak van feltüntetve maga Bánóczy Dénes (!), Hóman Bálint és Hóman bizalmas munkatársa, Tóth László. E pillanatban lehetetlen eldönteni, hogy Bánóczy mégis (titokban) Budapesten volt a szerződés kötésének idején, s az adásvételi jegyzőkönyvben csak azért nem szerepelt, mert, mint ismert emigráns, jelenléte illegális volt (a Múzeum vezetőségének tudtával!) — vagy (lényegében ugyancsak illegális eljárással) Budapestről keltezték az általa Bécsben vagy máshol aláírt jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv érdemi pontjai:

1. Dr. Bánóczy Dénes, vonatkozással az Országos Széchényi Könyvtárral kötött adásvételi ügyében dr. Hóman Bálint főigazgatóval dr. Braun Róbert útján és közvetlenül folytatott előzetes tárgyalásaira s az ezek folyamán tett kikötéseire, jegyzőkönyvből kívánja foglalni a következőket:

Dr. Bánóczy Dénes ügyvéd a tulajdonában volt ún. emigráns- és bolsevik-gyűjteményt azzal a feltétellel adta el a Magyar Nemzeti Múzeumnak, hogy a gyűjtemény magukat kellőképpen igazoló tudósoknak kizárólag tudományos használatra rendelkezésre álljon, de egyéb-

ként a könyvtár többi anyagától elkülönítve, zárt helyen, mint egyelőre a közhasználatból kivont, zárt gyűjtemény kezeltessék. E kikötést dr. Bánóczy abból az okból tartja szükségesnek, mert a gyűjtemény összehordásában nagy részük van a jelenleg külföldön tartózkodó és részben már hazatért ún. emigránsoknak, akik tudva, hogy e gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába kerül, saját műveiket és kiadványaikat ingyen vagy jutányos áron bocsátották az ő rendelkezésére, mi által lehetővé vált, hogy az egyébként nagyértékű gyűjtemény aránylag olcsó áron szereztessék meg legnagyobb nemzeti közgyűjteményünk számára. Nem volna ezért méltányos, hogy e gyűjtemény nevezett emigránsok ellen politikailag kihasználható legyen s esetleg bírói eljárás vagy sajtó-campagne megindítására szolgálhasson. Kijelenti egyben, hogy amennyiben a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága hajlandó e feltétel érvényét a további gyűjtésre is kiterjeszteni, a külföldön megjelenő ún. emigráns és más hasonló természetű nyomtatványok összegyűjtésében szolgálatait a Magyar Nemzeti Múzeumnak továbbra is felajánlja.

2. Dr. Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója az 1. pontban foglalt kikötést a Magyar Nemzeti Múzeum illetőleg az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóságára kötelezőnek ismeri el és kijelenti, hogy a szóbanforgó gyűjtemény mindaddig zárt letétként fog kezeltetni, amíg a kérdés politikai aktualitása fennáll. Felkéri továbbá dr. Bánóczy Dénes urat, hogy a gyűjtemény folytatólagos kiegészítésében a Magyar Nemzeti Múzeumot támogatni szíveskedjék.

3. A jegyzőkönyv felolvastatván és két egyenlő példányban kiállítatván, aláíratott s egyik példánya az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójának, a másik példány dr. Bánóczy Dénes úrnak adatott át. Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, Dr. Bánóczy Dénes ügyvéd. Dr. Tóth László főigazgatói titkár."

A Múzeum főigazgatója tehát — a kommunista és emigrációs anyag relatíve liberális kezelésmódjával szemben és éppen Bánóczy és elvtársai érdekében, de persze a további gyűjtés és főleg a *politikailag üldözött gyűjtők biztosítása* és a Múzeum iránti további bizalmuk megnyerése érdekében — a Bánóczytól vett anyagot szigorúan bizalmasként kezeli.⁷⁵

Két dokumentumot őriz a Könyvtár irattára, amely bizonyítja, hogy Hóman és a vezetése alatt álló intézmény megtartotta ígétét. Az első egy — nyilván formális — utasítás Hómantól Lukinichhoz: „Az 586/1924. főig. sz. alatti iratokhoz csatolt és a Széchényi-Könyvtár emigráns gyűjteményének megszerzésére vonatkozó iratok egyidejű visszacsatolása mellett értesítem Méltóságodat, hogy a gyűjtemény használatára engedélyt kérő ügyvédeknek megbízottjuk dr. Vámbéry Ruzsem ügyvéd úr nevére címzett levelemben, a gyűjtemény használatának engedélyezését az eladóval kötött jegyzőkönyvi megállapodás értelmében megtagadtam. Mivel Az Újság f. é. október 26.-i számában megjelent közlemény szerint a vádhatóság is tervbe vette a gyűjtemény áttanulmányozását, felhívom Méltóságodat, hogy amennyiben ily irányú megkeresés érkezne közvetlenül Méltóságod kezeihez, arról minden intézkedés mellőzésével nekem haladéktalanul jelentést tenni szíveskedjék.

Egyben értesítem Méltóságodat, hogy a f. é. május hó 13-án felvett s az ennek kiegészítéseképpen dr. Bánóczy Dénes eladóval Budapestre történt hazaérkezése után felvett jegyzőkönyvek feltételeihez mindenben ragaszkodni kívánok. Szíveskedjék ezért az ún. emigráns gyűjtemény zárt letétként való kezelését a legszigorúbban végrehajtani, s amennyiben ez eddig meg nem történt volna, a jegyzőkönyvi megállapodás tartalmát, illetőleg feltételeit a külön letétekről vezetett naplóba bejegyezni és nyilvántartani."

A másik dokumentum az a „Jegyzék a Széchényi-teremben levő üvegállványban elhelyezett Corvin-kódexekről és egyéb értékekről”, amelyet 1934. szeptember 1-én már Fitz József írt alá, amikor elődjétől, *Jakubovich* Emiltől a Könyvtár vezetését átvette.⁷⁶ Az ebben felsorolt 20 tétel között a 16. helyen áll a „Bánóczy Dénestől vásárolt” emigr. gyűjtemény: Lt. npl. 35. 1924. V. 13.” — bizonyítékául annak, hogy legalább eddig a dátumig a gyűjteményt nem dolgozták fel, azaz a katalógusokba nem sorolták be, és a közönségtől, sőt a kutatástól is elzárva kezelték.

A Bánóczy-gyűjtemény teljes történetéhez tartozik, hogy a vételár kifizetését voltaképpen a Fővárosi Könyvtár burkolt kölcsöne tette lehetővé. A Bánóczy által kívánt vételárnak a jegyzőkönyv aláírásakor csak egy része került kifizet-

tésre. A Fővárosi Könyvtár igazgatója, Kremmer Dezső, 10 millió koronát előlegezett azzal, hogy ebből a Bánóczy-gyűjtemény duplumait és esetleg az OSZK más fölöspéldányait fogja megvásárolni.⁷⁷ Végso fokon a Fővárosi Könyvtár azonban nem részesedett a Bánóczy-gyűjteményből: helyette 1926-ban — nyilván akkor, amikor az OSZK a gyűjteményegyetem Tanácsának engedélyével értékes duplumait kezdte áruba bocsátani — XVIII–XIX. századi könyveket vásárolt az OSZK-tól, továbbá régi hírlapokat és folyóiratokat. A vételár 1 776 000 koronával túl is haladta az OSZK által 1924-ben felvett összeget, amely — az ügyletet lezáró jegyzőkönyvből ez világlik ki — csak formálisan szólt vételről, voltaképpen az OSZK megsegítésére tudatosan nyújtott kölcsön, illetőleg előleg volt. Lukinich még 1924. május 13-án, tehát a Bánóczyval való szerződés napján, meleg köszönetet mondott igazgató-kartársának „azért a megértő és igazán erős kollegialitásról tanúskodó fáradozásaidért, amellyel az emigráns gyűjtemény megszerzésében segítségünkre lenni szíves voltál”.

Nemcsak a Könyvtár, de a kor történeti jellemzéséhez, meg az emigráns anyag történetének lezárásához is hozzátartozik, ha megállapítjuk most már, hogy ki is fizette meg a vételárnak a Kremmer-féle kölcsön, meg talán az OSZK szokásos javadalmából fedezhető részen kívül fennmaradt nagyobbik részét. Az iratok közt nyomát sem találjuk annak, hogy a minisztérium a Hóman által kért póthitelt megadta volna. Viszont Bánóczy 1924. szeptember 14-én nyugtáz egy 1 000 000 koronáról szóló átutalást, mint avételár utolsó részletét, amely után több követelése nincs.

Nos, a kiegészítő összeget — 20 millió koronát — az ebben az időben szűkös helyzetében a társadalom nagylelkűségére appelláló Könyvtárnak⁷⁸ három nagybank adományozta: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank.⁷⁹

5. RENDŐRSÉG. ÜGYÉSZSÉG, CENZÚRA

Az Országos Széchényi Könyvtár anyagát nem érintették az ellenforradalmi rendszer rendszabályai, amelyek a „bolseviki” vagy éppen csak „vörös” irodalmi termékeket megsemmisítésre ítélték. Ellenkezőleg: joga volt a rajta kívüli forrásokból — könyvtárakból, boltokból, nyomdákban, postából — összegyűjtött forradalmi könyveket, plakátokat és egyéb nyomtatványokat átvizsgálva, kiválasztani azt, amit saját megítélése szerint gyűjteménye számára szükségesnek vélt.⁸⁰

Fontos tudnunk azonban, hogy ezeknek a hatóságoknak és hivataloknak a könyvtárral és magukkal a könyvekkel kapcsolatban követett eljárása sem oly megértő, sem oly következetes nem volt, mint az előző fejezetekben ismertetett kulturális intézmények és tudós vagy magángyűjtők esetében. Mindmáig meglátszik ezeknek a hatóságoknak jellegéből és működési módszereiből folyó idegenkedése és bizalmatlansága, de főleg értetlensége, az, hogy az OSZK célját a „gyanús” anyag gyűjtésével kapcsolatban ezekkel a fórumokkal szemben újra meg újra bizonyítani, magyarázni kellett.

A budapesti főkapitányság alaprendelete, amely a könyvtár válogatási jogát az elítélt nyomtatványokra biztosította, 1919. szeptember 27-i kelettel érkezett a Nemzeti Múzeum igazgatóságához, ez pedig október 1-én közölte — a másolat hátiratán — az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójával.⁸¹

A rendelet:

Hivatkozással ad. 87792/fk. II. 919. sz. a. kiadott itteni köriratra értesítem az összes hivatalokat, hogy az ezen bűnügyi osztálybeli körirat alapján lefoglalt s az egyes hivatalokba beszállított a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető kommunista, bolsevista, anarchista irányú sajtótermékeket az időközben kibocsájtott 4680/1919 M.E. számú kormányrendelet 3. §-a értelmében elégetés útján meg kell semmisíteni.

E kormányrendelet ezen rendelkezésénél fogva tehát a bűnügyi osztály részéről kibocsájtott s fentebb hivatkozott körirat két utolsó bekezdésében érintett külön intézkedés tárgytalanná vált.

Tekintettel azonban arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága azt a részemről is indokoltnak talált kérelmet terjesztette elő, hogy a ker. kapitányságon összegyűlt sajtótermékeket megsemmisítésük előtt a kiküldöttei által megtekinthesse és a jövődő történetírása érdekében kiválogathassa, felhívom az összes hivatalokat, hogy a magyar nemzeti múzeum kiküldöttei részére a szóban forgó sajtótermékek megtekintését s a megőrizni kívánt sajtótermékek kiválogatását tegyék lehetővé s őket ez irányú, közérdeket szolgáló működésükben a legmesszebbmőleg támogassák. Budapest, 1919. évi szeptember hó 27-én. P.H. Bónis sk. főkapitány h.

A múzeumi igazgatóság hátirata:

A budapesti magyar államrendőrség főkapitányságának folyó évi szeptember hó 27-én 100334/919 szám alatt kelt s a túloldalon másolatban olvasható rendeletét a lefoglalt kommunista, bolsevista, anarchista stb. sajtótermékekről, szíves tudomás és esetről-esetre leendő intézkedés végett közlöm. Budapest, 1919. október hó 1-én. Fejérpataky László főigazgató.

A rendőrséggel és ügyésszeggel kapcsolatos eljárások referense az OSZK-ban Rédey Tivadar, segítőtársa pedig felesége, Hoffmann Mária volt. Rédey az alaprendeletnek megfelelően beérkezett értesítések vétele után — ezek a főkapitányságtól és egyes kerületi kapitányságoktól származtak — személyesen vette szemügyre és válogatta ki a könyvtárt érdeklő tételeket.⁸² Október 22-i összefoglaló jelentése, amelyet a hozzácsatolt három utóirat december 13-ig egészít ki, az anyag átvételéről, válogatási módjairól, de főleg az egész anyag volumenéről a legpontosabban tájékoztat — és miután az egy csomóban kezelt rendőrségi aktagyűjteménynek 1920-ban már nincs folytatása, egyszersmind a teljes eljárás összefoglalása is.

Méltóságos Igazgató Úr! A IV. ker. rendőrkapitányság értesítést küldött, hogy nagyobb mennyiségű kommunista irányú sajtóterméket foglalt le (jórészt a kerületi könyvkereskedőktől), s hogy ez az anyag kiválogatás céljából rendelkezésünkre áll.

Október hó 13-án és 14-én a könyveket átnéztem, minden műből két példányt kiválasztottam és Kriván altiszttel elhozattam. Az átvett anyagról a ker. kapitány úrnak jegyzéket adtam elismervényképen. Ez alkalommal 187 féle nyomtatvány került könyvtárunk tulajdonába.

Okt. hó 16-tól 22-éig a főkapitányság által elkobzott kommun. irányú sajtótermékeket néztem át a főkapitányság épületének pincéjében. Ez az anyag nagyrészt a Vörös Újság volt kiadóhivatalából származott. Itt is két-két példányt tettem félre minden műből s ekként összesen 216 művet vettem át, 428 példányban.

E munkában Franyó kt. altiszt segédkezett, valamint a főkapitányság egy megbízott alkalmazottja.

Az átvett művekről dr. Szondy r. fog. úrral jegyzéket vettünk fel két példányban; az egyik példányt ide csatolom.

A kiválogatás mindkét helyen több 10 000-re menő anyagból történt. A IV. ker.-ben is a főkapitányságon is kérték, hogy a rendőrség számára is tegyünk félre néhány sorozatot.

A kiselejtezett anyagot az idevonatkozó rendelet értelmében a rendőrség elégetés útján megsemmisítetteti. Bpest, 1919. okt. hó 23-án. Dr. Rédey Tivadar kt. ór.

A Magyar Nemzeti Múzeum
Főigazgatójához!

A 4680/1919 M.E. + írtelmében már
közreműködés címet értesítve, hogy kö-
zbiztonságot veszélyeztető mintegy 60 db kom-
munistá sajtó terméket kell elkobozva e-
zekt megtekintésre hivatalos helyiségem-
ben rendelkezésre állniak, mindenképp 9-2
óra között.

Budapest 1919. október 10.

H. Jancsik József

u. s. igazgató

államkapitányi hivatal, tel. 100-101

Telefon

V. Ker. kapitányság Morvai u. 16. sz.

Kovács János

Elküldtem 1919 okt. 14.-án, azaz kb. 300-400 kommunistá sajtó-
terméket a rendelkezésre álló helyre.

1919 okt. 25.-én újra felkértem a rendelkezést, de ezalatt egy-
szérvény nem állt rendelkezésre.

Értesítés kommunista sajtótermékek elkobzásáról 1919 őszén

Nov. 5-én a IV. ker. kapitányság értesítésére átnéztem az újabb elkobzott anyagot (ez a Városi Nyilv. Könyvtárból származott) két-két példányban kiválogattam a gyűjteményünkbe kívánkozó darabokat és 123 művet, összesen 219 pldban Morvay altiszttel elhozattam. Pontos jegyzéket készítettem róluk és elvittem dr. Reidl ker. kapitánynak (nov. 6-án).

Nov. 19-én a VI. ker. kapitányság értesítésére elmentem a Mozsár-utcába. Több száz darabból (többnyire a kerületi dohánytőzsdéktől küldettek be) 2-2 példányos sorozatot válogattam ki. Nov. 20-án Morvayval elhozattam. Dr. Imrédy fogalmazó az elhozott anyag-ról jegyzéket nem kívánt.

Dec. 3-án a II. ker. kapitányság értesítésére az ott lefoglalt anyagot néztem át. Péchy főtanácsostól 46 darab sajtóterméket átvettem s elhoztam magammal. Átvételi elismervényt adtam róluk.

A továbbiakban azonban — tehát a tömeges elkobzások, bolt- és könyvtár-tisztogatások, meg az elvetendőnek ítélt dokumentumok elégetése után — mind az adminisztratív, mind a bűnüldöző hatóságok csak olyankor fordítottak figyelmet az OSZK igényeire, ha erre külön figyelmeztették őket vagy később, mikor a forradalmi anyag egyszerű megsemmisítése már nem látszott oly magától értendőnek mint 1919-ben, viszont előfordult, hogy a felgyülemlett nyomtatványoktól maguk a hatóságok iparkodtak szabadulni.

1921. február 4-én a budapesti királyi ügyészség izgatás büntetvével gyanúsított *Feri Tibor* elleni bűnperben eldobzott 17 darab könyvről értesítette az OSZK igazgatóságát, amelyből végül — nem tudni miért — az igazgatóság csak 13 darabot kapott meg.⁸³ Ugyanennek az évnek május 5. napján a külügyminisztérium „kommunista irányzatú és megszállt területről származó” sajtótermékeket küld meg a Könyvtárnak.⁸⁴ 1921. augusztus 20-án a cenzúrahivatal küld elkobzott hírlapokat és egyéb nyomtatványokat „a könyvtárban leendő esetleges felhasználás végett.”⁸⁵

Az ügyészi és rendőri szemléletben a más-más okokból üldözött sajtótermékek szinte komikus módon kerülnek egy kalap alá: *Újhelyi Nándor: A szerelem forradalma* című könyvét Hóman Bálint 1923. december 18-án egy és ugyanazon iratban reklamálja az ügyészségtől a nagy port felvert kommunista perben szereplő „májusi üzenet” című, *Kun Béla* által is aláírt emlékezetes röplappal.⁸⁶ *A Májusi üzenet története Az Est* 1923. december 18-i száma szerint a következő:

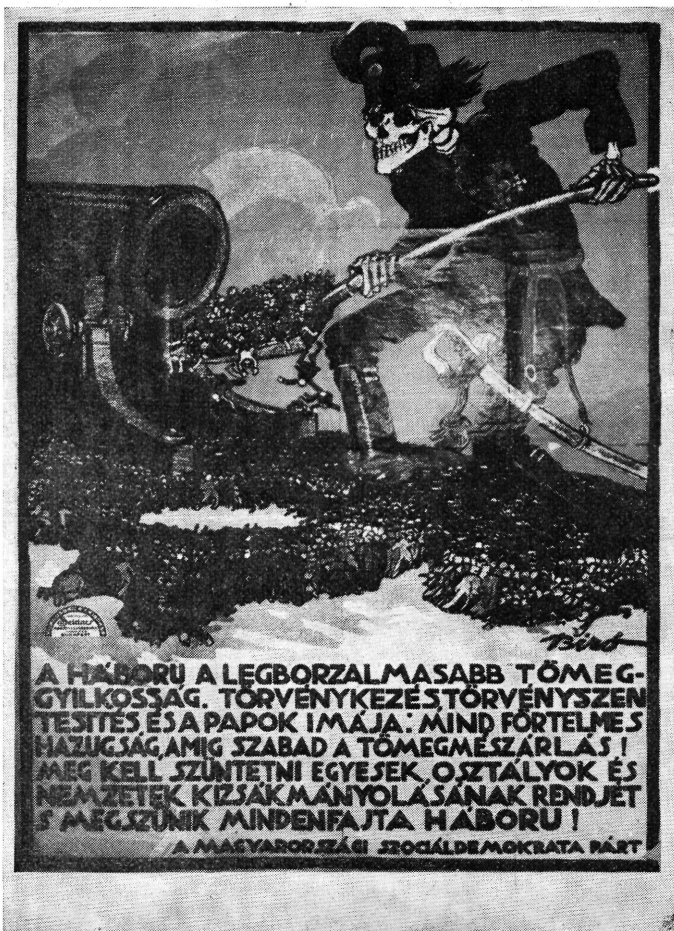
„Szvetec István műszereszt és 8 társát július 11-én tartóztatták le. A vádirat szerint „1923 február–június hóban Moszkvából Bécsen át Magyarországon intézett kommunista mozgalom szervezésében vettek részt. 1923. május 1-én Budapest környékén, a munkáslakta vidékeken röpiratokat terjesztettek, köztük a „Májusi üzenet”-et, keltezése Moszkva, aláírva Kun Béla, Bokányi Dezső, Bajáki Ferenc, Nyisztor György.

Szvetec azt vallja, hogy társai a kommunista háttérről nem tudtak, csak bérmozgalomban vélték résztvenni, amikor megtudták, hogy Szvetec megkerülte a szociáldemokrata szakszervezetet, szakítottak vele.

Dr. Kiss Jenő védő a bizonyítás kiegészítését kérte abban az irányban, hogy a vádlotakat a rendőrségen bántalmazták. A Valentin-tanács ezt elutasította.”

Hasonlóképpen az újságok tudósítása nyomán — és nem az eljáró hatóság értesítéséből — deríti fel az OSZK egy másik kommunista per tömegre menő nyomtatványát.

„Négy láda kommunista propaganda-iratot foglalt le a rendőrség — írja az *Új Nemzedék* tudósítója 1923. június 6-án — A lefoglalt iratokból, újságokból, nyomtatványokból négy hatalmas ládat tömtek meg, ami azt mutatja, hogy könnyen csempészhették be a határon ezeket a többnyire Berlinben nyomtatott propaganda termékeket.

Májusi üzenet.

Magyar proletárok!

Hosszu lényserű hallgatás után ismét hozzátok szólnak. Hozzátok, akikkel együtt küzdöttök a magyar munkásosztály — az ipari munkásság és a földműves-szegények osztályharcát a keresztény és a zsidó kapitalisták és nagybirtokosok ellen — a győzelemig. Veletek harcoltunk és veletek bukiunk el! Sokan közülünk ott-hagyták Magyarországot, nem azért, hogy a burzsoá-„gazságszolgáltatás” alá kivonják magukat, hanem hogy a nemzetközi proletárorradalom piros lobogóját, amelyet a román és cseh imperializmussal szövetségetti belső ellen-ség kicsavart a magyar munkásosztály kezéből, még-egyszer diadalra segítsék.

Több száz harcos elvtársunkat az orosz forradalom mindent jobbra erőse megmozdított a tiszt gyilkosok akasztó-fától és börtönétől. Hogy a mi cselekedetünk volt-e becsületesebb, akik elfőitünk íróellen hitelt, hogy tovább harcolhassunk, vagy azoké a „vezérek”, akik ártatlan-ságunk tudatában otthon maradtak és a levett, bebörtönzött, halomra gyilkolt munkások nevében béke-jobbót kínáltak és kínálnak a gyilkos tisztbandák fővezé-reinek: Horthyoknak. Ezt látta meg a magyar munkásság!

A Farkas Istvánok, a Peverek, a Vancsikok osztály-béket hirdettek és a miak a burzsoázsiával és a kapitalis-ták rabszolgáivá akarják leszücsizni az a magyar pro-letáriánst, amely már egyszer saját sorsának intézője volt.

Elvtársak! Emlékezzetek! Ezek a vezérek a burzsoá-ziával való osztálybékét hirdették már akkor is, amikor TI — legyverrel a kézben — élet-halálharcot vívtak a külső és belső ellenforradalom ellen. Felfüggesztet az osztályharcot! — mondták és akkor lesz kenyere az öre-
proletárnak, lesz ruhája, amivel meztelen testét betakarja. S TI bittettek! Mi, kommunisták, hiába mondtuk, hogy ha elbukunk, a bosszút illő burzsoázia előt mindegy lesz, hogy szocialdemokrata-e a munkás, vagy kommunista: a burzsoázia csak osztályellenségét ismer, akit le kell győznie.

Hiába mondtuk, hogy hazugság a demokrácia, ami-vel ámbítottak benneteket: hazugság, mert amíg osz-tályok vannak, addig szükségképpen az osztályharc is elkerülhetetlen.

Éljen a Kommunista Internacionálé!

Moszkva, 1923 tavaszán.

Kun Béla

Bokányi Dezső

Bajáki Ferenc

Nylsztor György

Elvtársak!

Horthyinak, Hőfjasnak, Orgoványnak, Zalaegerszeg-nek kellett jónak, hogy a magyar munkásosztály a demo-krácia illuziójából kiábránduljon.

Ma már tudjátok mi a polgári demokrácia: akasztófa, zsúfolt börtönök, internált tábor, elköszönt szervezkedési szabadság, rendőrvény! S ha még vannak köztetek két-kedők, azokat emlékeztessétek a mostani gyászos májuson a magyar munkásosztály egyetlen igaz májusára. Akkor a TI kezében volt a legyver! A magyar proletárfőham vörös lobogói leagtek a gyászhant! A TI zászlomokra cer-mett kenyereit a föld! — Akkor fegyverrel a kézben büszke, fölemelt fővel romboltunk le mindent, ami elavult és építettünk új világot a romokon. Akkor — azon a májuson a világ proletáriáinak szeme rajtunk és az orosz testvéreinken nyugodott.

Mi elbukunk, mert harcolt sorainkat megbontották a kishitűek; elbukunk, mert nem volt egy acélkemény kommunista pártunk, amely vezette, irányította volna harcunkat.

Ma nincs májusa a magyar proletárnak!

Tisztai kopók és öre-
szavát és ha nagyobb darab kenyereit kár a munkás, a „demokrácia” börtönét és Zalaegerszeggel ízet.

De ne csüggedjétek!

Mindenütt a világon hatalmas kommunista pártok seregszemléje ez a május elseje. Mi innen, a győzelmes orosz munkástestvérek vörös Moszkvájából üzenjük ne-
tek: Föl a fejekkel magyar proletárok! Minket megver-
tetek, de legyőzni nem tudnak soha! — mert

Nincs rá elég kőtel és bű-
s magunk ellen hiába vétekezünk,
s hugunk s a sárban ragasztal vetni
és mi mégis egyre csak többen leszünk.
Mi sokszor befünk és sokszor tévedünk,
a homlokunkat sokszor őrí sár,
de mégis mindig előbbre reogtunk,
mert minket nem lehet legyőzni máj.

Le a gyilkos fehér uralommal!
Le az osztálybékét hi dető szoc. dem. párttal!

Éljen a Kommunista Magyarországi Párttal!

Kommunista üdvözléssel

Proletarier aller Länder, vereinigt
Euch!

Musrus Maxim Gorkijs.

Woodrow Wilson oder Lenin.

Budapest, 1919

Verlag des Volkskommissariats für Unterrichtswesen

Proletarier aller Länder, vereinigt Euch!

Verräter

wandeln unter uns.

Hütet Euch, Genossen!

Brunnenvergifter sind nicht so schändlich und gefährlich, wie jene, welche die Seele vergiften wollen. Schlingen von Strafen und Baronen, von Budapest für Millionen und Bankiers, ziehen sie hinaus aufs Land und führen die gläubigen Dorfbewohner irre mit der blöden Lüge, daß die neue Ordnung, die Räterepublik die Religion abschaffen, die Gotteshäuser niederreißen und entweihen wolle.

Rechnet sie fest oder jagt sie hinaus, die Schufz, die solche schändliche Verleumdung verbreiten. Wir alle wissen, daß Lüge in jedem Wort wohnt und Lüge in jedem Atemzug der Christen, die solche Vot-schaftsverfälschen. In der Räterepublik ist

jeder Glauben, jede Religion, jede Konfession frei.

Jeder soll zu seinem Gott beten wie er will und wo er will; die Räterepublik, die neue Ordnung wacht sogar darüber, daß niemand daran gehindert, niemand darin gehindert werde. Die neue Ordnung

verletzt nicht den Glauben, rührt nicht an die Gotteshäuser

und wer will, kann auch seine Kinder religiös erziehen. Die Räterepublik will nichts anderes, als daß die Religion die **Privatangelegenheit** jedes einzelnen sei. Das bedeutet soviel, daß man niemanden zu einem Glaubensbekenntnis drängen kann gegen seinen Willen, gegen seine Ueberzeugung, so wie man einst im finstern Mittelalter Menschen hingeschlachtet und Länder verwüstet hat, um den Menschen eine Religion aufzuzwingen, die sie nicht annehmen wollten.

Frei sei des Menschen Seele, frei sein Gewissen!

Jeder glaube und bete nach seinem Herzen und nach seinem Geist. Für niemand aber darf die Religion ein Geschäft sein, niemand schmeide Waffen aus seinem Glauben, um die Armen und Schwachen damit zu unterdrücken.

Brüder, Genossen, das ist die Wahrheit! Der Tag der Freiheit, der Wohlfahrt und Gleichheit, der Tag der Freude und Zufriedenheit dünnt auf über dem armen Ungarn, über der ganzen geknechteten Welt. Duldet es nicht, das Lüge und Beschränktheit die Strahlen dieser Morgensonne verbunkeln und uns die Finsternis zurückbringen. Jagt sie hinaus, die Verräter sammt all ihren Verleumdungen, die sie verbreiten, um durch diese niedrigen Lügen der neuen Ordnung zu schaden und die glückliche Zukunft fernzuhalten, die auf uns wartet.

Lesen und weitergeben!

Proletariat aller Länder vereinigt Euch!

Arbeiter! Soldaten! Bauern!

Die soziale Revolution ist in Ungarn vollzogen. Die Arbeiter, Soldaten, Bauern, die Proletariat, haben die Macht übernommen. Sie üben diese Macht auch tatsächlich aus.

Unser Ziel ist die Durchführung der neuen Weltordnung, des Kommunismus, in der es keine Millionäre, keine Ausbeuter aber auch keine Armen geben wird. — Um dieses Ziel zu erreichen, haben wir in Ungarn die Proletariatsdiktatur eingeführt, d. h. die Herrschaft des arbeitenden Volkes, der Arbeiter, Soldaten, Bauern.

Unser Programm ist folgendermassen durchgeführt:

1. Die Banken, welche bisher die Macht der Kapitalisten verkörperten, wurden verstaatlicht, d. h. sie bilden das Eigentum des Staates und sie werden jetzt von der Arbeiter- und Bauernregierung verwaltet. Der Nutzen gehört dem arbeitenden Volke.

2. Die grossen Fabriken, welche bisher in den Händen der Geldmagnaten waren, sind gleichfalls verstaatlicht und werden von den Arbeitern selbst geleitet. Der Kleingewerbetreibende, der ebenfalls Proletariat ist, bleibt unangestastet.

3. Der Grossgrundbesitz gehört der Allgemeinheit. Der Kleingrundbesitz bleibt unangestastet, da auch der Kleinbauer Proletariat ist.

4. Nur die Arbeitenden bekommen die Mittel zu ihrer Existenz. Wer nicht arbeiten will, hat kein Recht zu leben.

5. Die Religion wird als Privatangelegenheit betrachtet. Jeder hat das Recht, zu glauben was er will. Es gibt keinen nationalen Hass. Alle ehrlich arbeitenden Menschen sind Brüder. Jede Nation hat ihre vollkommene Selbstverwaltung. Die von den Reichen geschaffenen künstlichen Grenzen zwischen den verschiedenen Völkern und Ländern verschwinden.

Die Schule bis zur Universität hinauf wird jedem geöffnet. Allgemeine Schulpflicht bis zum 17. Lebensjahre.

6. Um die Macht zu behalten, muss die Disziplin aufrechterhalten, muss eine rote Armee aufgestellt werden, welche nicht ein sogenanntes Volksheer ist, das blindlings die Interessen der Kapitalisten verteidigt, sondern eine aus klassenbewussten Arbeitern und Bauern zusammengesetzte Armee, welche sichere Gewähr für den Bestand der Sowjetrepublik bietet.

Glaubt nicht den Gegenrevolutionären, die Euch einreden, der Kommunismus bedeute Raub, Plünderung und Mord; dies ist eine niederträchtige Verleumdung. Die jetzige kommunistische Sowjetregierung in Ungarn hat bereits in der kurzen Zeit ihres Bestehens bewiesen, welche gewaltige Vorteile die kommunistische Ordnung dem armen Volke bietet. Sämtliche arbeitsfähigen Mitglieder des Staates haben das Recht auf Arbeit. Wer nicht arbeitsfähig ist, wird vom Staate ausgehalten.

Alles gehört dem arbeitenden Volke. Müssiggänger, Nichtsteuer, Ausbeuter haben im kommunistischen Staate keinen Platz.

Arbeiter, Soldaten, Bauern!

Sendet hierüber Euere Vertrauten ins kommunistische Ungarn, damit sie sich mit den eigenen Augen überzeugen, was der kommunistische Staat für das Wohl der Arbeiter, Soldaten und Bauern bereits getan hat und was er stündlich leistet.

Genossen!

Es geht um Euer Wohl, um das Glück und die bessere Zukunft des arbeitenden Volkes! Es ist Euere höchste und heiligste Pflicht, unsere Arbeit zu fördern und mitzukämpfen.

Alle Macht den Arbeitern, Soldaten und Bauern!

Bildet überall Arbeiter-, Soldaten- und Bauernräte!

Hoch die Arbeiter- und Bauernherrschaft!

Es lebe die Internationale Sowjetrepublik!

Es lebe die glückliche kommunistische Welt!

A nyomtatványok között különösen sok az Akasztott ember című képes újság, melynek féktelen fantáziával megírt cikkei és megrajzolt képei az örültséggel határosak.

A legérdekesebb azonban a tízféle kis káté, melyekből bőven készítettek kis gyermekek számára ép úgy, mint felnőtteknek, 1236 ilyen kátét foglaltak le a detektívek, melyeknek kopott, gyűrött volta azt bizonyítja, hogy sokat forgatták a félrevezetett munkások.

Bayer Ernő dr. rendőrkapitány az iratokból a bűnügyi múzeum részére egy-egy példányt kiválasztott. A nyomozás most azt akarja tisztázni, hogy miként csempészhették be az országba az izgató iratokat. Ezért szigorú vizsgálatot rendeltek el s nincs kizárva, hogy amennyiben mulasztás terhel egyes hatósági személyeket, szigorúan felelősségre vonják őket.”

Lukinich július 26-án kéri *Marinovich* Jenő rendőrfőkapitányt, hogy „ezekből s a jövőben lefoglalandókból” egy-egy példányt kapjon az OSZK mert „ilyen lefoglalt nyomtatványokért a múltban könyvtárunk nagy anyagi áldozatot volt kénytelen hozni, s ezt óhajtaná kiküszöbölni.” Azt is ismételten megígéri, hogy a használatot a könyvtár csak tudományos célra engedni meg.

Eddigre tehát a főkapitányságon már egészen elfelejtették az OSZK-nak 1919-ben adott válogatási jogát, azt a könyvtár csak új kérés és új indokolás árán bírta biztosítani. Még jobban aláhúzza ezt, hogy a Lukinich átiratára olvashatatlan aláírású rendőrfőtanácsos 1924. június 3-án, tehát teljes egy év múlva válasszolt, és csak annyit mond, hogy „megfontolás tárgyává tette” a könyvtár kérését és „amennyiben módjában áll” küldeni fog a lefoglalt nyomdatermékekből egy-egy példányt. De jó lenne — így folytatja —, ha az OSZK az ügyészséghez is intézne hasonló tartalmú átiratot. Az újabb átirat fogalmazványát Lukinich 1924. június 6-án adja ki.

Közben azonban Rédey⁸⁷ főkapitányhelyettes aláírásával értesítés érkezik arról, hogy „a főkapitánysági tárgykezelésben 4/94/1924. sz.a. kommunista eredetű iratok és könyvek vannak letétben, s a letét megsemmisítése rendeltetett el.” A főkapitányhelyettes „felkéri címet”, hogy egy csatolt utalvány ellenében vegye át a megsemmisítés előtt a Könyvtárt érdeklő iratokat.⁸⁸

A hatóságoknál „elfekvő” vagy már éppen megsemmisítés előtt álló nyomtatványokról a következő években is csak alkalmyszerűen értesült a Könyvtár, főleg a figyelemmel kísért hírlapok cikkeiből, amelyek egy-egy új kommunista per alkalmából megjelentek. Az irattári dokumentumok azt mutatják, hogy ilyen esetben az elkobzott nyomtatványok kikérését egyre körülményesebben kellett indokolni. Példa erre Lukinichnak ugyanahhoz a *Marinovich* főkapitányhoz intézett 1926. március 11-i átirata:⁸⁹

„Méltóságos Uram!

A legutóbbi *Vágy-féle* mozgalommal kapcsolatban — mint a lapokban olvasom — több kommunista röpirat, röpcédula, plakát koboztatott el.

A vezetésem alatti Orsz. Széchényi Könyvtár legfőbb hivatásának megfelelően gyűjt minden hazai nyomtatványt, de különösen súlyt helyezek arra, hogy korunk eseményeivel foglalkozó, történelmi vonatkozású gyűjteményeink mind teljesebbek legyenek. Már csak azért is, mert ezek egyes darabjait nem hogy később, de már ma is nehéz megszerezni.

Kérem tehát Méltóságodat, hogy ezeket a most elkobzott nyomtatványokat könyvtárunknak átengedni szíveskedjék.

Nemrégiben értesültem arról, hogy még a múlt év végén *Linder Bélának*, a Károlyi kormány miniszterének Baross-utcai lakásáról két ládában különféle iratokat s nyomtatványokat, jegyzőkönyveket, képeket szállítottak a rendőrségre, amelyek a rendőrség bűnügyi múzeumába helyeztetek el.

Természetesnek találom, hogy ezen iratok elsősorban bűnügyi dolgok, mivel azonban *históriai vonatkozásuk kétségtelen*, a Nemzeti Múzeum Könyvtárának épp fentebb kifejtett

hivatásánál fogva, kérem Méltóságodat, hogy ezen iratokat is Könyvtárunknak átengedni szíveskedjék.

Megjegyezni kívánom, hogy ezen nyomtatványokat és iratokat zár alatt fogom tartani s csak komoly, megbízható kutatóknak fogom rendelkezésére bocsájtani.

Nagyon kívánatosnak tartanám, ha Méltóságod bölcsessége módot találna valamely oly általános intézkedésre is, hogy a Méltóságod által kijelölt rendőrtisztviselőtől az általam kiküldött tisztviselő bizonyos időközökben állandóan átvehesse a rendőrségre beérkezett iratok egy-egy példányát.

Megbízta dr. Sikabonyi Antal könyvtárnokot, hogy kérésemet élőszóval is tolmácsolva Méltóságodnak rendelkezésére álljon, s az iratokat átvegye.”

Általános intézkedés tehát nincs a könyvtárt illető lefoglalt példányokról. És így ment ez a következő években is, amikor pedig egyre gyakoribbak a kommunista perek és az ezzel kapcsolatos irat- és nyomtatványlefoglalások. A Könyvtár fáradhatatlanul igyekszik meggyőzni gyűjtési kötelezettségéről és ennek a tevékenységnek országos fontosságáról a hatóságokat.

„Folyó hó 13-án kelt nagybecsű átiratában — így kezdődik egy már 1932-ből való átirat a főkapitányhoz — méltóságod szíves volt a vezetése alatt álló politikai nyomozó főcsoportnál felgyülemlt kommunista sajtótermékeket esetleges felhasználás céljából a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának felajánlani, amelyeket egy ideiglenes átvételi elismervény mellett már el is hoztattam.

Az áthozott anyag gyors áttekintése után is értesíthetem méltóságodat, hogy az átvett anyag nemcsak értékesen egészíti ki proletár és emigránsgyűjteményünket, hanem annak még külön értéket biztosít az a körülmény, hogy közötté számos oly nyomtatvány van, mely a magyarral rokon nyelveken készült, s így a röpiratoknak még nyelvtudományi szempontból is igen jelentős értéke van, tekintettel arra, hogy Oroszország elzártsága miatt különben ily nyelvű nyomtatványokhoz nem jutunk.

Az átvett anyagot természetesen zárt anyagként fogjuk kezelni és csak tudományos kutatás céljaira, esetenkénti elbírálás alapján tesszük hozzáférhetővé.

Könyvtárunk szíves támogatásáért fogadja Méltóságod legőszintébb köszönetem kifejezését, s egyben legyen szabad kérnem, hogy az ily természetű anyagot a jövőben is méltóztassék számunkra félretetetni.”⁹⁰

A hatóságokkal fenntartott alkalmoszerű kapcsolat nem biztosíthatta kielégítően a belföldön lefoglalt, de főleg a külföldről becsempészett és a határőrségeken, meg elsősorban a postán elkobzott nyomtatványok beszerzését. Különösen állt ez a folyóiratokra.

Az emigrációban megjelentek majdnem teljesen megvoltak a Bánóczi-féle gyűjteményben; Eckhart Ferenc figyelőtevékenysége ugyancsak körülbelül 1924-ig biztosította a viszonylagos teljességet. Ez meg is látszott felelni addig, ameddig az emigráció legfőbb központja Bécs volt. Eppen 1923–1924-től kezdve kezd azonban a súlypont eltolódni: a baloldali magyar folyóiratkiadásnak új központjai alakulnak ki Berlintől Moszkváig; az egyik ilyen központ Párizs, ahol 1923 és 1944 között a kutatás állása szerint 50 magyar nyelvű periodikával kell számolni.⁹¹

A postán elkobzott sajtótermékek száma nő: ismételten kiadják a postai szállításból kitiltott sajtótermékek jegyzékét.⁹² Magyar könyvek és periodikák megjelenési helyeként egyre gyakrabban szerepel Moszkva; az OSZK 1928-ban lép először közvetlen érintkezésbe a szovjet könyvtárüggyel és a Szovjetunió az első országnak, ahonnan egy folyóirat szerkesztői megkísérlik lapjukat *közvetlenül* is eljuttatni a nemzeti könyvtárba, mintegy önkéntes kötelempéldányként, felszólítás nélkül, megértve az OSZK-nak a külföldön megjelent magyar sajtótermékekre

A GANZ GYÁR DOLGOZÓIHOZ!

MUNKÁSOK!

ELVTÁRSAK!

A KIZÁRÁST ELHALASZTOTTÁK; ELHALASZTOTTÁK, MERT A SZOCIÁLFASSISZTÁK NEMTUDTÁK VOLNA LESZERELNI AZ ÖSSZMUNKÁSSÁG SZIMPÁTIA HARCÁT ÉS MERT SZOCIÁLFASSISZTÁK MEGIGÉRTÉK, HOGY EGY DÖNTŐBÍRÁSKODÁS HOKUSZPÓKUSZ UTÁN VISSZAVISZIK A GANZGYÁR SZTRAJKOLO MUNKÁSAIT ÉS ELFOGADTATJÁK VELÜK A BÉDÓT!

MUNKÁSOK!

ELVTÁRSAK!

NE ÜLJETEK FEL A SZOCIÁLFASSISZTA SZEMPÉNYVESZTÉSNEK! A NÉPJÓLÉTI SZÉLHÁMOS KÖZVETÍTÉSÉRE A SZTRAJK LEGYEN A VÁLASZOTOK;
LE A SZOCIÁLFASSISZTÁKKAL! LE A BÉDÓVAL!
KÖVETELJETEK 15 %-os BÉREMELÉST! TISZTESSÉGES OPABÉREKET!
KÉSZÜLJETEK MÁJUS 1-RE HOGY MÉLTÓ VÁLASZT ADHASSUNK A HORTHY-BETHLENGÁRAMI RENDSZER MUNKÁSGYILKOS PROVOKÁCIÓJÁNAK.
MÁJUS 1-ÉN TŰNETÜNK!

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA; GANZ
MAGONGYÁR SEJTVEZETŐSÉGE

a

ELVTÁRSÁK!

Komm.

84

MUNKÁSOK!

A Burzsoázia a prolétárok legjobbjait
szétvilkolására készül EZT netűrj
tilakozzunk A STAIÁRIUM ellen
LE A CYILKOSOKKAL KI az uccára!

b

1932 ben elkobzott kommunista röplapok (a—i ábráig)

Komm.
390

MUNKÁSOK! ELVTÁRSAK!

A lengyel fasiszták vérbírósága halálra ítelt három kommunista ifjúmunkást röpiratterjesztés miatt, Lembergben.

**TÜNTESÜNK A GYLKOSOK ELLEN!
AKADÁLYOZZUK MEG A GYLKOSSÁGOKAT!
MENTSÜK MEG MUNKÁSTÁRSAINKAT!**

A Kommunisták Magyarországi Pártja és a
Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége
Központi Bizottságai.

c

A háboruban mundaiba bujdatnak,
a háboru előtt munkahadseregbe
kényszeritenek bennünket!
Gépfegyverekkel hátunk mögöt-
tingyen dolgoztatnak.

**LE A MUNKAHADSEREGGEL!
LE A KENYSZERMUNKÁVAL!
MUNKANELKÜLI SEGELYT KÖVETELUNK.
ÉLJEN A
KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA!**

Komm.
222

d

Munkások! Elvtársak!

Komm.
31

Augusztus 1. én
1/28 órakor a Mária Terézia téren
tüntessetek:

Az imperialista háboru ellen!
A Szovjetunió forradalmi megvédéséért!
A Szovjetunió ellen uszító, a háborunak falazó szociál-
fasiszmus ellen!

Kommunisták Magyarországi Pártja
(A III. Internationale szekciója)
Komm. Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége.

430

e

Komm.

57

Olvasd és add tovább!

A BESZÁRÓ KISZÁMÁNYOLAJTHOZ!

MUNKÁSOK!

Ha az urak takarékoskodnak, annak mindig a munkások lesznek meg a 10-ét. A Beszárót-nál ahol az általános nyomorúság folytán 8%-kal csökkentették a fizetéseket az igazságosság nem a nagyfizetések leszállításával és a lehető legnagyobb létszámmal csökkentésével, hanem a munkások kiszámányolásának fokozásával akarunk "takarékoskodni".

A fura szó, hosszú munkásoként eddig is éhbérséket kaptatok. A kétszorosított vagy csökkentetté burkoltan a fizetésüket, hogy a keresési adót valószínűleg és a szerszámot felruha 10%-os fizetés csökkentést és a lakbérpótlék -os redukálást hajtották végre.

Megkérdezték-e titeket? A szerszámokban megállapított 25%-os lakbér pótlék helyett már csak 15%-ot kaptok. A fizetések már kenyérré sem slágt. A 9-10 óras munkaidőt 16-20 óras keresetben kell ledolgozni. Az elszámolt munkaidő után csúszdátok és a munka kétszer a határ és a jele venni el a pihenést.

Beszárlói vagytok a Beszárót-nál!

Mindenki a ti nyomorúságotok hasonlítja ki. Szabó Józsefék terrorral vonják le a tagdíjakat és a városi tanácsban egyetértenek a ti kiszámányolásokkal. Birok csak a szájukat tartatják, de semmi komolyan nem tesznek érdekekben. Birok Dzsóó indítványozta a városi tanácsban, hogy a karácsonyi szegély előlegnek kaptátok és azon vitatkoztok Szabó Józsefékkel, hogy melyik érdeme volt a 20%-os előleg. Most hallgat mindkettő, mert ezt már levonták a fizetétekből. Beleegyeztek, hogy a szokásos karácsonyi részesezés helyett semmit, vagy csak nyomorúságos előlegot kaptatok.

A helyzet már tarthatatlan!

De csak a megunk harcok árnyéka fémaszkodhatunk, ha sorunkba változtatni akarunk! Ezért hívunk fel benneteket, összes alkalmasságokat pártállásra és munkabeosztásra való tekintet nélkül, hogy a Beszárót Egyes Kiszámányolójának egységes szervezetével szervezzék meg az ellenlést.

Követelések:

A fizetés csökkentés azonnali megszüntetése, a bérek emelése!

A redukált bérek kifizetésének azonnali visszatérítése!

A 25%-os lakbérpótlék kifizetése!

A munkaköze nélküli 7 óras munkanapot, úgy mint a Szovjetunióba és a teljesített túlórák 20%-os díjazását!

Leszámoltára 30perc fizetett elszámolási időt!

Minden pénzszüntetés megszüntetése!

Mindenkét egy 10 óras szabadságot és évenként és évenként 28 napi fizetési szabadságot!

A karácsonykor szedékes remunericio azonnali kifizetést!

Évenként két nap szociális ruha ingyen kiosztását!

Ezeket a követeléseket csak egységes szervezetünkkel, a szondem és keresztes harcok elleni kíméletlen harcunk érhetjük el. Akadályoztatok meg, hogy az általános vezetők a nekik nem tetsző, úntudatos munkásokat kizárják a szervezetből. Ne hagyjátok magatokat átéríteni a harctéli harcoltatok a dolgozók szerveződésébe és tekerési szabadságért és a munkacseztély ellen kihirdetett sztrájkra szolg!

Lépjétek be a kommunista pártba, tanogassátok a Kommunista Magyarországi Pártját, mely minden üldözés ellenére harcol a dolgozók mindennapi érdekeiért és a harcot a végső felszabadulásért!

Forradalmi Szövülettel
a Kommunista Magyarországi Pártja
/ a Kom. Internacionális szekolija/
Beszárót szervezete.

Budapest 1932 január.

f

MUNKÁSOK!

TESTVÉREK!

(Fehér harcoltatódike a világ proletáritásának harci harca a munkanélküliség ellen. Harca nemillió munkástontvertéket dobta uccora a burzsoázia, 200 millió munkástontvertéket nyomorog, éheznek.)

Ma én, holnap te!

Kifosztok az úszóvíz, lakásunkból az uccára dobnak. A dolgozó bérét még legjobb nyomják. Gyermekünk elszorvadnak, huzaginkat, lefoglalnak csafatok'á teszik.

Miért tőrjük ezt?

Miért hagyjuk alamizsna-moslékkal betömni a szánkat? Miért harcolunk a nyakunkon a tőkés élődikeket? Ők az erősebbek, vagy mi?

Űk az erősebbek, testvérek, amíg észre nem fogunk. Űk az erősebbek, amíg osztályharcos egységbe nem tömördünk. Amíg harcolni nem tanulunk. **AMIG NEM HARCOLUNK!**

MUNKÁSOK!

TESTVÉREK!

Február harcoltatódikén a világproletáritásának harci harca! Budapest munkássága is az uccára vanul. Dében 12 órakor a József körúton tüntetünk

a munkanélküliség ellen

azonnali pénzbeli gyorssegélyért

heti 16 pengős munkanélküli segélyért

ingyen lakásért, a kilakoltatások ellen

ingyen közössélgáltatásokért

ingyen vasút és villamosjegyért a munkanélkülieknek

a bérlétebérsek ellen, béremelésért

a 7 óras munkaidőért, a túlórázás ellen

a becő és racionalizálás ellen

a büntetés pénzek ellen

2 heti fizetett szabadságért a dolgozóknak!

A fassizista éhadiktatura és szocialfassizista lakójak ellen!

Bontsátok ki az egységfront zászlaját!

DOLGOZÓK! MUNKANÉLKÜLIEK!

Sorakozd! FEBRUÁR 26.-ÉN KI SZ UCCARA!

KOMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA.

9

Olvasd és terjeszd!

Komm.

543

Világ proletárait egyesítheték!

Proletár-Magyarország marsol

I.

Soha még így!
Szerteszert döglötten áll a gyár:
kapujában munkás hűsba vár.

Soha még így!
A zsellérek már rongyra sem teltek:
az uszultított papírba göngyölik.

Soha még így!
Magyar ostroma hűtőnélha
pusztul a java kenyéren-vízen.

Soha még így!
Keserves kinban a proletár-világ,
De nem szűllök. De jóllel visszavág.

Soha még így!
A szovjetet — ordító lövészt,
tenger szegénység vérel tesz hitet.

II.

Mi éhennek.
Fáradt fejünk kőzinkre bököl.
S a gróf, a gyáros
fűszög fal a földi jóból.
Buzsuj vigyázz!

Mi vacognak.
Ordas hideg szívja az aszony vért.
S az úri csúfra
selyemzsinór kintja a szeméremt.
Buzsuj vigyázz!

Törjük a rögöt —
s másé a szemé-élet.
Verjük a vasat a gyár dolog-sapón —
s másé szedi hércé csurgó verítéknek.
Buzsuj vigyázz!

Rezdő szabdál?
Balközörszük a pályán.
Socodens megcsal!
Torkára fujtuk még a szót.
Buzsuj vigyázz!

Bányában, gyárban, faluvégekben
indulat zuhog,
nádszon, erdőn, kavics-réteken.
Buzsuj vigyázz!

III.

Héres mit eszel?
Korpakeveret, ha akad.
Héres mit hálsz?
Deszka-dikón, rongy-takaró slatt.
Héres mit ácsolsz?
Hegyesre faragom a jegymét.
Mivégre tesvél?
Kiforgamit véle az urak beléi.

IV.

Félkélink reggel — szemmi!
Lefekszünk este — szemmi!
Váltig
úros gyomorról, rossz ruháiban.
Tegye-énapok a nyomorúságban.

Bámulat leszek: valami jön.
Tárvész, földrengés, viharos-
biaha.
A szemünkön hályogos vakosság.
Fogcsikorgató utalanság.

Trágyának se jó már a csontunk!
Kergülünk körben — a ki nem rontunk
soha.

Utolsó vaskunk — a Duna.

V.

Utolsó sorunk a Duna? —
Bányában, gyárban, faluvégekben
indulat árvak
nádszon, erdőn, kavics-réteken.

Indulatból sejtés les.
Szeptemből tudás.
Tudásból akarat.

Proletár tudás, burzsojt posztító akarat!

De ki fogja
a szerte-éjpet egy össze-marokba?

VI.

Országország, Szovjetföld, Proletárhatalom.
Itt mülk a fegyver — ott nálnak a fegyver.
Itt mülköt törnek — ott mink törjük a burzsojt.
Itt minden a másé — ott minden a mülk.
Itt isszaladig turbotol a földet — szem nekod ad.
Ott aki vet — magának arat.
Itt döglöttes — ott muuka.
Itt pusztuló nyomor-brigádok — ott építő roham-brigádok.
Itt chár — ott jéber.
Itt ineg — ott hódey.
Itt kórság — ott epadg.
Itt háisl — ott élet.
Itt kapitalizmus — ott szocializmus.
Proletár válassz!

VII.

Micsoda idők! Mint a dővadat
gyötörnek minket, önek, hajtának.
Akasztósa, bírtón a kommunizát réna.
Tiz áll, mégia, minden elcselt halvére.
Üzenek teste velünk viselő:
tápis! minket és mi tápisjuk őt.

Budapest ucán földbörg a szó,
Csandában öklös parasztrádó.
Kenyéret! Munkát! A földet ide!
Tiz harapólkák: a város ige.
Eszakon, délan, nyugaton, keleten
nekiszánt szegénység megindul szertelen.
A kommunista párt, végső birokra,
a szerte-éjpet egy-marokba fogja.

VIII.

A kommunista párt!
Ó háborog a keserű kenyériben,
ó hány tüzcsikrát a garasos hárben,
ó kiált bossut a fakadó vérben.
Ó tudja mink fáj, mink hibádzik,
hűséggel ő van hozánk mindhalálig,
tense szőlésben az ő fénye látszik.

Az ő nevéit autogja a szegénység,
az ő útját kerent a szegénység,
az ő parancsot indul a szegénység.

Ó a példa. A meg nem rettenő
törélen-lacsoz proletárok.
Az okos fej. Az őszeszervező.

Ó cökvekk Vászárhely piacán.
Csepel poklában ó hitat igazán.
Ó szől mindünkhoz a Lenin szaván.

Elvtársak! Munkások! Parasztok!
A második magyar proletárfordalom őcsapata
hív titeket.

Markoljátok meg az egymás kezét kenátcyen
s álljatok be a sorba!

Kommunista sejtet
minden gyárba, minden uradalomba!
Aki dolgozik, azé legyen a gyár.
Aki dolgozik, azé legyen a föld.
Aki dolgozik, azé legyen a hatalom.

Erik a mi idők...
Széjük álló, vernek, pajták, gőcsök fenekéről
a dugott fegyvert kiássuk.
Proletár-Magyarország marcol.
faj nekod burzsoj-Magyarország!

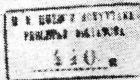
IX.

Magyar munkások: jó testvéreink,
emeljtek föl a sziveteket
nagy bizakodásban!

Az a jövendő eljön.
A magyar szovjet eljön. Ujra!
Harcot, véret, de eljön.
Vegyeskad robotnak, eszadlásnak.
Ki minden karéj kenyéret, minden hájtás vészt
a testét izét adtat,
éheset, szomjúsát elvethetted ötrekre.
A gyárak lelkes rohájtán magának vared a vasat.
S az őszetborult sarló az kalapács szökem
a megpihent földek aszros tábláin
magának töröd a rögöt.
Emeltesd csütrökbe
magának takarítod be a dunszoló suányát magot.
S az őszetborult sarló az kalapács szökem
a magzatodt golycba takarod.
Hogy megöljen,
adójja,
s legyen pionér, ifjanuskás a rettenhetetlen katonája
a Pártnak.

Komját Aladár.

Kiadja a Kommunizát Magyarországi Pártja.

is kiterjedő gyűjtési hagyományát és feladatát.⁹³ A *Sarló és Kalapács* szerkesztőségének e célból 1933 májusában az OSZK-hoz intézett levelének még egy további jelentősége is van, s ez az, hogy ez a megkeresés adott alkalmat a könyvtárnak egy új út keresésére, amelyen át a tiltott külföldi anyagot biztosabban szerezheti meg, mint a bűnügyi hatóságokhoz intézett instanciázások segédelmével. A *Sarló és Kalapács* rendszeres tiszteletpéldányokat ajánlott fel, sőt a lapon kívül kiadványait is postára tette a nemzeti könyvtár részére. Nos, az OSZK vezetősége tisztában volt vele, hogy szabályos úton a szállítmányokat nem fogják számára kézbesíteni. Ezért Jakubovich a postavezérigazgatósághoz intézett terjedelmes beadványt a küldemény felszabadítása iránt.⁹⁴ A beadvánnyal a posta, továbbá a kereskedelmi minisztérium (mint a posta főhatósága) és a belügyminisztérium kölesönös iratváltásokban foglalkozott, s végre is a *Sarló és Kalapács* küldeményeinek kézbesítését megengedték.⁹⁵

De nem lehet kétséges, hogy ez a precedens szolgáltatott alkalmat a két érintett minisztériumnak a postai szállításból kitiltott, illetve annak során lefoglalt nyomtatványok új kezelési rendjének bevezetésére, amelynek során az OSZK most már az egyszer követett eljárás rendszeresítését kérte.⁹⁶

„Bátor vagyok azt a tiszteletteljes javaslatot tenni — írja Jakubovich a Múzeum főigazgatóságának (tehát Hóman Bálintnak, mert az irat voltaképpen címzettje, Bátky Zsigmond, csak helyettes főigazgatói ügykört töltött be a nemrég miniszterré lett, és a Múzeum ügyei-be továbbra is közvetlenül befolyó Hóman helyén) —, hogy a postai szállításból kitiltott sajtótermékek kezelésének újabb szabályozása kapcsán az az intéző hatóság, amely végül ebben az ügyben a legfelsőbb hatáskört fogja gyakorolni, egyszer és mindenkorra hatalmaztassék fel arra, hogy a postai szállításból kitiltott sajtótermékek egy példányát minden esetben — akkor is, ha az új gyakorlat szerint a küldemények megsemmisíttetnek, vagy pedig a feladóhoz visszazáraztattnak — szolgáltatassa be a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának, ahol ezek a sajtótermékek továbbra is zár alatt őriztetnének.”

Nyilvánvalóan az új rendezés következménye lett, hogy ettől az időtől kezdve — vagy legalább rendszeresen csak ez időtől kezdve — a postától zárt zsákokban kapta meg a könyvtár az ott lefoglalt anyagot. Emellett a rendőrség és az ügyészség alkalmi beszolgáltatásai is tovább folytak.⁹⁷

A rendőrségi és ügyészségi eljárások csatornáján át egész könyv- és irattárak is kerültek az OSZK állományába. Ezeknek az összetartó szempontja nem, vagy nem egyedül az anyag politikailag kifogásolt mivolta, hanem elsősorban a gyűjtemény fenntartójának vagy a benne foglalt egész anyag rendeltetésének az akkori rendszer szempontjából veszélyes jellege.⁹⁸ Sorrendben az első a Társadalomtudományi Társaság könyvtára; a Társaságot egy 1923-ból való belügyminiszteri rendelet oszlatta fel s könyvtárát az eredeti szekrényekkel együtt ugyanezen év június 11-én vette át az OSZK.⁹⁹

A benne foglalt dokumentumok adnak különleges értéket a Szabó László, későbbi egyetemi tanár, által átadott 1919-es távirati irodai anyagnak. Hóman az adományt különösen meleg levélben köszönte meg, s kérte Szabót, aki ekkor Amerikába utazott, hogy a New York-i Columbia Egyetemen átvegye a magyar tanszék előadói állását, hogy továbbra is segítse a Múzeumot gyűjtőtevékenységében.¹⁰⁰

Ugyancsak belügyminiszteri rendelkezés folytán jutott az OSZK a még 1919-ben feloszlott szabadványos páholyok anyagához. Az erről szóló rendeletet

M. KIR.
POSTAVEZÉRIGAZGATÓSÁG

88709/1933.

-----szám.

X. 2.

Tárgy: A postai szállításból kitiltott "Sarló és kalapács" című folyóiratnak és annak egyéb kiadványainak kézbesítése.

Kt. 80/1933.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi
könyvtárának

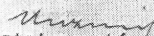
Budapest.

Folyó évi június hó 9.-én kelt 86305. számú átiratomra való hivatkozással értesitem, hogy a m.kir.belügyminiszter úr a postai szállításból kitiltott "Sarló és kalapács" című folyóirat és összes kiadványainak t. cím részére való kézbesítését engedélyezte.

Egyidejűleg intézkedtem, hogy a budapesti 72. számú postahivatal szóbanforgó sajtótermékeket kikézbesítse.

Budapest, 1933. évi július hó 5.-én.

A postavezérigazgató megbízásából:

postaigazgató.

Postai értesítés arról, hogy engedélyezik a Sarló és Kalapács kézbesítését az OSZK számára

1929-ben adták ki, s miután az addig a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) és a Fővárosi Múzeum között megosztva őrzött anyag könyvek mellett múzeális tárgyakat is tartalmazott, az OSZK részéről *Havrán* Dániel, a Múzeum történeti osztálya részéről *Varjú* Elemér foganatosították az átvételt. Az anyagot az OSZK az eredeti cédulakatalógus alapján külön dolgozta és külön állította fel, ugyanakkor megállapították, hogy „a könyvtár magyar nyelvű anyagának legnagyobb, tehát magyar szempontból legértékesebb része hiányzik; ez még a páholy székhelyén történt becsomagolás előtt kivétetett s ezidőszert ismeretlen helyen lappang.”¹⁰¹

Történelmi szempontból kétségtelen, hogy az összefüggő egységben elkobzásból bekerült állagok közt a legfontosabb dokumentum *Kun* Béla könyvtárának 1929-ben történt átvételéről tanúskodik.¹⁰²

Az anyag eredetét, sőt elkobzásának módját is (kivéve, hogy hol és miért tartották elrejtve a könyvtárt közel tíz évig) megvilágítja Rédey Tivadarnak az átvételről közvetlenül Hóman Bálinthoz címzett jelentése:

Méltóságos Főigazgató Úr!

Van szerencsém Méltóságodnak tisztelettel jelenteni, hogy a budapesti kir. ügyészség elnöke a mai nap folyamán hivatkozással Méltóságodnak 188/1928 számú átiratára megküldte a *Kun* Béla szökése után lakásán talált 139 db. művet, állami letétként való elhelyezés céljából.

Dr. Strache Gusztáv főügyész úr kísérő irata — melyet tisztelettel ide csatolok — Méltóságodhoz van címezve, a küldeményt azonban Méltóságod távollétében a Főigazgatóságtól hozzám irányították.

A könyveket a jegyzék alapján átvettem s további intézkedésig zár alá helyeztem, a főügyész úr átiratában említett két átvételi elismervény közül az egyiket aláírva és könyvtári bélyegzőnkkel ellátva visszadtam, a másik példányt pedig jelen átiratunk ügyszáma alatt könyvtári irattárunkban elhelyeztem ... Budapest, 1928. júli. 5-én. Könyvtárigazgató helyett: Rédey.

Sztrache Gusztáv eredeti kísérő irata a Múzeum központi irattárával együtt megsemmisült. És *Kun* Béla könyvtárának az OSZK-n belüli további sorsa sem tisztázható. A Rédey iratához mellékelte jegyzék 119 darab leírását tartalmazza; ezek közül — noha nagy részüik megvan a Könyvtár állományában, nyilvánvalóan más forrásból — egyet sem sikerült azonosítani. A „proletár” naplóban nincs nyomuk és nem találhatók az általános növedéknaplóban sem, sőt az 1936 – 1938. évek naplóiban sem, ahol pedig a szabadkőműves könyvtárak késői állománybavételének van nyoma. A *Kun* Béla könyvtári jegyzékében szereplő címek közül négyben található a „Proletárdiktatúra Gyűjtemény” szövegű pecsét, de ezeknek egyike sem vall sem eredetére, sem az ügyészségi elkobzásra.

Kétségbevonhatatlan tény ez idő szerint csak az, hogy semmi esetre sem lehet szó *Kun* Béla eredeti, kolozsvári könyvtáráról. Hiszen az egész gyűjtemény csak 139 darabból állt, s ebből is 58 füzöttként van feltüntetve, s valószínűleg éppen azért közli ezeket külön felsorolásban a jegyzék, mert kis, brosúrajlegű művekről van szó.¹⁰³ Nem tévedhetünk, ha feltesszük, hogy *Kun* Béla 1918 – 1919 között használt kézikönyvtára volt ez, talán annak része, amelyet a Tanácsköztársaság vezető politikusának felesége *Kun* Béla távozása után hozott el a gyűjtőfogházból.¹⁰⁴ Gyakorlati célokat szolgáló kis gyűjtemény, amely 1918 késő ősztől 1919 nyaráig gyűlhetett össze. De politikai műveken kívül *Kun* Béla magyar írók és költők, köztük Ady és Arany könyveit is állandóan magánál tartotta.

Méltóságos Főigazgató Ur !

Van szerencsém Méltóságodnak tisztelettel jelenteni, hogy a budapesti kir. Ügyézség elnöke a mai nap folyamán hivatkozással Méltóságodnak 188/1928 számú átiratára megküldte a Kun Béla szökése után lakásán talált 139 db. művet, állami letétként való elhelyezés céljából.

Dr. Strache Gusztáv főügyész ur kísérelő irata - melyet tisztelettel ide csatolok - Méltóságodhoz van címezve, a küldeményt azonban Méltóságod távollétében a Főigazgatóságtól hozzá irányították.

A könyveket a jegyzék alapján átvettem s további intézkedésig zár alá helyeztem, a főügyész ur átiratában említett két átvételi e lismervény közül az egyiket aláírva és könyvtári bélyegzőnkkel ellátva visszaadtam, a másik példányt pedig jelen átiratunk ügyszáma alatt könyvtári irattárunkban elhelyeztem.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.
Budapest, 1928. júli 5-én.

könyvtárigazgató helyett:

Hédvig

Méltóságos

Dr. HÓMAN BALINT urnak, egy. ny. r. tanár
a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Budapest.

Jelentés Kun Béla könyvtárának átvételéről

№ 351/9289

ÁTVÉTELI ELISMERVÉNY!

Sor-szám.	A Sajtótermék címe	Szerző	Állakja	Kötetek száma
1.	Vorleufer des neueren Sozialismus.	Karl Kautsky	kötött	1. d
2.	Vermehrung und entwicklung in Natur und Gesellschaft.	"	"	1.
3.	Karl Marx. Dekonomische Lehren	"	"	1.
4.	Das teorétische System von Karl Marx	L. B. Boudin	"	1.
5.	Teorien über den Mehrwert	Karl Marx	"	1.
6.	Thomas More und seine Utopie.	Karl Kautsky	"	1.
7.	Das Blend der Filozophie	Karl Marx	"	1.
8.	egweiser	Marx Adler	"	1.
9.	Die Lessing Legende	Franz Mehring	"	1.
10.	Die Filozophie Spinozas	I. Stern	"	1.
11.	A munka rabsága	Agoston Péter	"	1.
12.	A munkanélküliség	Dr. Kreutzer B.	"	1.
13.	IX. Jegyzékönyv.	"	"	1.
14.	A sztrájk büntetése	Agoston Péter	"	2.
15.	Der Ursprung der Familie des Pryvateigentums	Fridrich Engels	"	1
16.	Grosser deutscher Bauernkrieg	Dr. W. Zimmermann	"	1.
17.	Proletárok verseskönyve	Bresztovszki E.	"	1.
18.	Volapük	Heinrich Schnepfer	"	1.
19.	Marx és Engels válogatott művei	Szabó Ervin	"	"
20.	Magyar munkás egészségügy	Dr. Pach Henrik	"	1.
21.	Közlönyek a gyermekvédelem és a gyermekhygiene köréből	dr. Deutsch Ernő	"	1
22.	A Szekularizáció	Agoston Péter	"	1.
23.	Monopelfrage und Arbeiterklasse	Wilhelm Janson	"	1.
24.	Briefe von Becker Dietagen Engels, Marx	"	"	1.
25.	Az eszerarcu lélek	Karintai Frigyes	"	1.

a

Kun Béla könyvtárának jegyzéke (a-d ábráig)

Sor- szám.	A sajtótermék címe	Szerző	Alakja	Kötet száma
26.	Vallás és kapitalizmus	Lanci Jenő	kötött	1
27.	A bűn	"	"	1
28.	Szocializmus und Demokratie etc.	Ed. Bernstein	"	1
29.	Geschichte des Sozialismus in Frankreich	Hermann Wendel	"	1
30.	A jószág története Magyaror- szágon	K. Nagy Sándor	"	1
31.	Briefe von Ferdinand Lassalle an Karl Marx und Friedrich En- gels	Franz Mehring	"	1
32.	Der Briefwechsel zwischen Frid- rich Engels und Karl Marx	A. Bebel und Ed. Bernstein	"	1
33.	Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels	Franz Mehring	"	4.
34.	Internationales Jahrbuch	"	"	2.
35.	A szocializmus	Szabó Ervin	"	1
36.	Isten bíránykái	Kassák Lajos	"	1.
37.	A drágaság	Varga Jenő	"	1.
38.	Aus den siberischen Bleiberg- werken	Vaszilij Vaksz- jakov	"	1
39.	Szocializmus védővám ?	Szabados Sándor	"	1
40.	Marx -studien	Dr. Max Adler	"	1
41.	Kisdiplomák szerkesztése	Jess László	"	1
42.	Social Politischer Briefwechsel	Nichale Drago- manov	"	1
43.	Marx Gazdasági Tanai	Kautsky Károly	"	1.
44.	Die Lage der Arbeitenden Klasse in England	Friedrich Engels	"	1.
45.	Josef Ditzgens Philosophische Lehren von Adolf Hepner	Adolf Hepner	"	1.
46.	Neutrale und sozialistische Ge- nossenschaftsbewegung	Émil Barmervel- de	"	1.
47.	Geschichte der Gewerkschaftsbe- wegung in Frankreich	Paul Louis	"	1.
48.	Marxismus Kitzig und Internationale	Karl Renner	"	1.
49.	Nemzeti állam, imperialista állam és államszövetség	Kautsky Károly	"	1.
50.	Tudomány és művészet	Loisatoj Leo	"	1.
51.	Vallásaim	"	"	1.
52.	A nő és a szocializmus	Bebel August	"	1.
53.	Állam és forradalom	N. Lenin	"	1.
54.	A történelmi materializmus	Borter Herman	"	1.

Sor- szám	A sajtótermék címe	Szerző	Alakja	Kötet száma
55.	Soldatengeschichten aus den Kau- kásus	Leo Tolstoj	Kötött	1.
56.	XIII. Pártgyűlési jegyzőkönyv	"	"	1.
57.	A magyar szak és munkásoképegyes- tek második kongresszusának jegy- zőkönyve	"	"	1.
58.	Uj erkölcsstan	Lengyel Antal	"	1.
59.	Der Kapitalismus im Altertum	Josef Laviola	"	1.
60.	Teorien über den Mehrwert	Karl Marx	"	3.
61.	Vorläufer des neueren Sozializ- mus	Karl Kautsky	"	1
62.	A Szociális kérdés	Oppenheimer F.	"	1.
63.	A kommunista programja	Bucharin Nikolaj	"	1.
64.	Aus meines Leben	August Bebel	"	3.
65.	Eisenhüttenwesens	"	"	1.
66.	Die Lage der arbeitenden Klasse in Russland	K.A. Pasztyinov	"	1.
67.	Geschichte des Sozialismus in den vereinigten Staaten	Morris Hulquit	"	1.
68.	Der politische Streik	H. Laufenberg	"	1.
69.	Alkoholmérgezés és elfajulás	Dr. Bunge G.	"	1.
70.	Az ipartörvény	Dr. Markus K.	"	1.
71.	Ein Abenteuer	Maxim Gorkij	"	1.
72.	Az általános választójog	Kunfi Zejga. füzött	"	1.
73.	A vallás keletkezése	Rubin László	"	1.
74.	Hajnalban	Csizmada Sándor	"	1.
75.	Marx gazdasági tanai	Kautsky Károly	"	3.
76.	A történelmi fejlődés rövid váz- lata	Dr. Wolfner Pál	"	1.
77.	Obztályharc és forradalom Orosz- országban	Bucharin Niko- láj	"	1.
78.	A föld énekei	Petridi Antor	"	1.
79.	Tömegsztrájk	Rosa Luxemburg	"	1.
80.	A kommunizmus alapjai	Bucharin N.	"	1.
81.	Az anarchia	Elisde Neclun	"	1.
82.	Tanácsköztársasági törvénytar	Fongrácz Jenő	"	1.
83.	A gazdasági harc	Weltner János	"	1.
84.	Vér és Ves	Vandák János	"	1.
85.	Ide halgassatok	Wilhelm Riepe- Kohl	"	1.
86.	Művelődéstörténet és természet- tudomány	Du Bois Reimond Eadil	"	1

Sor- szám	A sajtótermék címe	Szerző	Alakja	Kötet száma
87.	A szélesebb italok hatása a szer- vezetre	Dr. Hollos Jó- zsef	fűzött	1
88.	Általános sztrajk és választó- jog Magyarországon	Bresztóczy Ernő	"	1.
89.	A nagy esztendő	Buchinger Manó	"	1.
90.	A Tisza Kormány szociálpoli- tikája	Weitner Jakab	"	1.
91.	Térképészet és társadalom	Szabó Ervin	"	1.
92.	Múlt és Jövő	Lékay János	"	1.
93.	A művészet	Vandervelde	"	1.
94.	Forradalmi kormányok	Kropotkin Péter	"	1.
95.	XIX. Pártgyűlési jegyzőkönyv.		"	1.
96.	Nihls Lyhne	Jens Peter Jakob- son	"	1.
97.	A Forradalom	Quinet Edgar	"	1.
98.	A szakszervezeti szabadság Ma- gyarországon		"	1.
99.	A kommunisták programja	Bucharin N.	"	1.
100.	Briefe von und an Georg Hervegh 1848.	Marzell Hervegh	"	1.
101.	Lehrbuch für buchdrucker Druck	Arthurv. Unger	"	1.
102.	Háború és Szocializmus	Kunfy Zsigmond	"	1.
103.	Die Petersburger Schreckenstage	Gnjev	"	1.
104.	Világok keletkezése	Erdős Lajos	"	1.
105.	Szociálista külpolitika	Porány József	"	1.
106.	Szózat a népbolondítókhöz és a néphez	Krasser Frigyes	"	1.
107.	Nem tudok hallgatni.	Tolsztoj Leo	"	1.
108.	Zur neuen Kunst	Adolf Behne	"	1.
109.	Hatvan csepp	Dr. Regner József	"	1.
110.	Az élet fejlődéstörténete	Bölsche	"	1.
111.	A származástan mai állása	Kende Zsigmond	"	1.
112.	Az élet határai	Weissmann	"	1.
113.	Arany János válogatott balladái		"	1.
114.	Rossz üzlet a háború	Normann Angel	"	1.
115.	Munkáskönyvtár		"	15.

Összesen

189 kötet

A fent felsorolt sajtótermékeket a budapesti kir. ügyészségtől
állami letétként hiány nélkül átvettem.

Budapest, 1928. július h. 5. napján

*Dr. Albert S. ...
Közvetítői helyén*

6. AZ ELCSATOLT ORSZÁGRÉSZEK

A könyvtár megszokott gyarapítási rutinját a könnyen szem elől téveszthető emigrációs és forradalmi nyomtatványokon kívül a dokumentumoknak még egy másik újfajta származási kategóriája tette addig ismeretlen próbára: a rossz kimenetelű világháború miatt külföldre való régi magyar országrészek könyvei, periodikái. S ez még súlyosabb próbát jelentett, a felkészületlenség itt még nagyobb volt, mint a tiltott és büntetőjogilag üldözött irodalom esetében. Hiszen eddig a kötelezpéldány-szolgáltatás nem kifogástalan, de mégis kitaposott útja-módja utánjárás nélkül nyújtotta azt, ami ezeken a vidékeken megjelent — most új igényként jelentkezett a felderítés feladata együtt a megszerzés közlekedési, politikai, anyagi okokból majdnem leküzdhetetlen, akadályaival.

Azokat az országrészeket, amelyeket a háború után más országok kebeleztek be, „megszállott területeknek” nevezték, eleinte ez a kifejezés elég közelről fedte is a tényeket. A Nemzeti Könyvtár kötelezpéldány-kapcsolata az egykori magyar Felvidékkel és Erdéllyel nem egyszerű, hanem folyamatosan szűnt meg, a határok fokozatosan zsugorodtak, államhatár és ún. demarkációs vonal pontos megkülönböztetését a fegyverszüneti szerződések kikötései sem tudták biztosítani.¹⁰⁵

Amellett a Tanácsköztársaság védelmi harcának összeomlása után az országnak nagy területén valóban megszálló hadseregek segítettek visszaállítani a régi rendszert, Franciaország és a Román Királyság győztes seregei. Végül megállapított tény, hogy az 1920-ban megkötött békeszerződés összefüggő magyar lakosságú vidékeket is belesodort a közhatalom új alakulásába.¹⁰⁶

Mindebből a nemzeti könyvtár akkori sáfárjai számára tényként adódik, hogy a helyzet legpontosabb azonnali felmérése vagy a politikai körülmények alakulásának legpontosabb előrelátása mellett sem lettek volna képesek a végleg vagy különösen az átmenetileg — esetleg többször is — változó kötelezpéldány-jogot érvényesíteni vagy azonnal más beszerzési módszerekkel helyettesíteni.

1925-ben, mikor a könyvtár belső nagy átalakításának tervei születőben voltak, ezt olvassuk a tervekkel kapcsolatban: „Az egyik tereben talán sikerül kiállítani az elszakított területek nyomdatermékeit ... Nagy mértékben gyarapodott nyomtatványokban az elszakított részek gyűjteménye, különösen Felvidékről és Erdélyből. Ha az egész anyag ki lesz állítva, az irodalomtörténetíró, kultúrhistórikus, politikus egyaránt meglepetve fogja látni: a magárahagyatottság és a küzdelem hogyan sorvasztja el lassan az irodalmat, szellemi életet, látni fogják, mint hatnak mindamelllett irodalmunk kiválóságai a nem magyar nyelvű nemzetiségekre is, s hogy akiknek érdekükben áll, azok mily céltudatosan dolgoznak ellenünk a tankönyvekben, már az elemi iskolásokban s az újságokban. Ez a gyűjtemény a könyvtárnak kétségtelenül egyik legérdekesebb új anyaga s mindegyre több figyelmet érdemel.”¹⁰⁷

A kor frazeológiájának megfelelő hang az intézkedő rétegek megnyerését szolgálja, amelyektől a Könyvtár segítséget vár. S hogy ezt a segítséget nehéz megkapni, azt maga a cikk szerzője, Sikabonyi Antal tudja¹⁰⁸ leginkább személyes tapasztalásból, az a Sikabonyi, aki közel tíz évig volt a Könyvtárban az „elszakított területek” gondviselője.

Könyvtári elődeink gyűjtési politikáját, az új helyzettel járó rendkívüli

feladatok felismerését és az azokhoz való lehető gyors alkalmazkodás készségét mutatja, hogy a Könyvtár irattárának tanúsága szerint az igazgatóság már 1919. szeptember 12-én megbizta Sikabonyit, hogy „a Komáromban megjelenő és megjelenendő sajtótermékek (lapok, könyvek füzetek s mindenféle aprónyomatványok) összegyűjtéséről gondoskodni szíveskedjék. Az összegyűjtött anyag árát az intézet annak szállítása után köszönettel azonnal ki fogja egyenlíteni.”¹⁰⁹

Hogy Sikabonyi ekkor rögtön és személyesen elutazott-e Komáromba, az nem világlik ki az iratokból. De tény, hogy 1919. november 24-től 1920. február 24-ig valóban Komáromban élő szüleinél tölti rendkívüli szabadságát — és ezt a szabadságot, valószínűleg azért, mert Melich a minisztériumhoz intézett felterjesztésében nemcsak hivatali érdekre, hanem szociális okokra is hivatkozik, nehezen, csak ismételt iratváltás után engedélyezik¹¹⁰ — és erről a szabadságról máris tekintélyes eredménnyel tér vissza: 153 könyvet, 3679 hírlapszámot, 549 plakátot, 110 aprónyomatványt, továbbá propagandakártyákat (?), katonai iratokat és röplapokat hoz magával. A gyűjtés legkülönbébb módjait használja fel, messze Komáromon túlról is szerez be Csehszlovákiában megjelent magyar és más anyagot. Összesen 1100 cseh koronát ad ki, az anyag nagy része azonban ajándékból származik, főleg nyomdákból és szerkesztőségektől kap személyes összeköttetések igénybevételeivel ingyen példányokat; a komáromi újságokra 1919. december 1-től kezdődően a saját (illetve szülei?) számlájára előfizet (*Hírek, Komáromi Lapok, Komáromi Újság, Vagyunk, Őrálló*). A további szállítást is megszervezi az akkor még sem végleges határnak, sem demarkációs vonalnak nem számító válaszfalon át.

Az eredmény most már magától értetődővé tette, hogy Sikabonyit 1920 júliusában és augusztusában újabb szlovákiai gyűjtőútra küldték, s azután ezek az utak többé-kevésbé rendszeressé váltak.¹¹¹

Közben a Könyvtár megkísérelte segítség igénybevitelét is a gyűjtés rendszeresebbé tételére, de úgy látszik kevés sikerrel. 1920 szeptemberében megállapodás létesült Asztalos Béla komáromi¹¹² alispánnal, amelyet inkább annak jellemzéséül érdemes idézni, mennyire tisztázatlan volt a gyűjtés határa. A könyvtár előtt még a régi teljes gyűjtőkör lebegett, amikor meghatározta, mire terjedjen ki a figyelme, nem valami sovíniszta vagy irredenta indokolású maximalizmus — de tény, hogy a célkitűzések túlmentek a lehetőségeken.

Eszerint 1919. január 1-ig visszamenőleg (!) gyűjtendők volnának: „1. A cseh-tót közt. területén megjelent magyar nyelvű nyomtatványok (hírlapok, könyvművek, térképek, tankönyvek és egyéb nevezetesebb könyvek); 2. Mindennemű tót nyelvű nyomtatvány, amely a köztársaság területén jelenik meg; 3. mindennemű — e területen megjelenő — német nyelvű kiadvány (a szorosán vett Csehország nem jön számításba, csak a Slovensko); 4. Cseh nyelvű politikai röpiratok, cseh-tót egységet tárgyaló és az ún. Slovensko állapotával foglalkozó könyvek, és a Slovensko-ról készült tankönyvek.” Nem gyűjtendők viszont: „az ún. Ruska Krajna nyomtatványai és az Osztrák Közt. területén megjelenő és a Slovensko-ban terjesztett magyar és más nyelvű nyomtatvány, mert ezek gyűjtését a könyvtár más úton kívánja megoldani.”

A gyűjtést a komáromi Nyilvános Könyvtárban és ennek neve alatt kéri végezni; egyelőre itt is tárolnák az összegyűjt anyagot.

A felhívás alapján dr. *Alapy Gyula* vármegyei főlevéltáros megkezdte a gyűjtést a megszállott területen, és előzetes költségvetést nyújtott be a könyvtárhoz a várható anyagi megterhelésről.¹¹³ A könyvtár a még teljesebb szerzeménye-

zés érdekében felkérte a felvidéki csendőrpáncsnokságot, hogyha bármi, a megszállott területeken készült nyomtatványt koboznának el hivatalos működésük során, azt küldjék a Múzeum Könyvtárának.¹¹⁴

Sikabonyi egy későbbi bizalmas jelentésében megállapítja, hogy ez a hivatalos-hatósági út nem vált be:

„Azonban sajnálattal és szomorúsággal tapasztaltam ezúttal is, hogy a remélt sikert semmiképpen sem eredményezték azok a tárgyalásaink és törekvéseink, amelyek arra irányultak, hogy a Felvidék összes nyomtatványait a nyomdáktól Komáromon keresztül megszerezzük. A jószándék talán még megvolna, kevésbé azonban a megfelelő szakértelem s az időnek és a fáradságnak nemsajnálása.

Az idő azonban múlik, s minden elmulasztott nap könyvtárunkra pótolhatatlan veszteséget jelent. Látva Méltóságodnak és a Főigazgató Úr Óméltóságának lelkeségét és küzdelmét Könyvtárunk érdekében, méltóztassék megengedni, ha a következő elhatározásra jutottam. Bejárom a Felvidék valamennyi nagyobb városát, teljesen a magamköltéséért, s mindenütt személyesen szervezem meg a gyűjtést, illetve nyomban magammal hozom az összes nyomtatványokat.”¹¹⁵

Tehát továbbra is a személyes — és persze bizalmas és baráti szálakra támaszkodó — eljárástól lehet csak sikert várni. Ezen az úton járva Sikabonyi most már messze Komáromon túl is keres kapcsolatokat. Segítséget kap az Ellenzéki Magyar Pártok vezetőitől is a magyar nyelvű nyomtatványok érdekében. És különösen nyomdáktól és kiadóktól. Pozsonyban egészen 1918 októberéig visszamenően beszerzi a magyar lapokat és mellettük néhány németet is — a szlovák és cseh nyelvű felvidéki nyomtatványok teljes gyűjtéséről eddigre a Könyvtár nyilván már lemondott. Ajándékba kapja a *Híradót*, a *Népakaratot* és a *Deutsche Zeitungot*, évfolyamonként 600 cseh koronáért a *Magyar Újságot* és a *Pressburger Zeitungot*. Az Angermayer nyomda — a *Pressburger Zeitung* kiadója — könyveit 25% engedménnyel adja. Összesen 50 000 periodikaszámot, 1500 könyvet és kisnyomtatványt szerzett csak Pozsonyban és csak 1924-ben.¹¹⁶

Lehetetlen ma már címek szerint ellenőrizni, mit hozott haza szlovákiai útjairól Sikabonyi. És nem adnának adekvát tájékoztatást elszámolásai és nyugtái sem, tekintettel a beszerzési módok sokféleségére és a valuta romlására.¹¹⁷

Sikabonyi 1926. július 1-i jelentése azt állítja, hogy a felvidék nyomtatványait mintegy 70%-ig sikerült megszerezni. De itt hangoztatja először, hogy sokkal rosszabb a helyzet a többi elcsatolt országrésznél.¹¹⁸

„Cél: Egybegyűjteni az elszakított részek nyomtatványait. Hogy ez a cél Könyvtárunk legelső feladatai közé tartozik: ahhoz nem fér kétség.

Mi történt eddig a cél érdekében?

A Felvidék nyomtatványai 70%-ig megvannak. Még pedig megvannak az elkobzott lapszámok, plakátok és könyvek is. Erdély nyomtatványai mintegy 10%-ig vannak meg. Vagy még ebben az arányban sem, mert az erdélyi nyomtatványok közül sem a hírlapok, sem a folyóiratok, sem az aprónyomtatványok, sem a nem magyar nyelvű könyvek nincsenek meg. Közel nyolc éve, hogy e feladat teljesítése Könyvtárunkra hárult. Az eredmény? Oly kevés, hogy a jövő jogosan szemrehányással, sőt kötelességmulasztás vádjával illethet bennünket. Jogos szemrehányással, mert az elmulasztott gyűjtések később mind nehezebben, vagy egyáltalán nem pótolhatók. S a vádak annál inkább fennállhatnak, mivel az elszakított részek nyomtatványainak egybegyűjtését nemcsak könyvtári, hanem legalább oly mértékben nemzeti feladatok is követelik. Történelmünk utolsó nyolc évét ez anyag ismerete nélkül megírni nem lehet. S hány kisebb, de nem kevésbé fontos (statisztikai stb.) nézőpontok fűződnek az elszakított részek nyomtatványainak egybegyűjtéséhez.”

1928-ban Sikabonyi munkájának kiterjesztése érdekében az igazgatóság évi 1000 pengő külön hitelt és egy új munkaeót kér:

„könyvtárunknak egyik halaszthatatlanul legfontosabb hivatása az elszakított területek mindennemű nyomtatványainak, sőt írott dokumentumainak is az összegyűjtése. Erre nem csak könyvtári, hanem jelentős nemzeti érdekek is köteleznek bennünket. E munka 1919 óta folyik is, azonban csupán egy tisztviselő munkájával és alig számba vehető anyagi segítséggel, holott az elszakított területek nyomtatványai mennyiség tekintetében megközelítik Csonkamagyarország nyomtatványait, s Csonkamagyarországnak, csupán a nyomda termékeinek feldolgozására öt tisztviselő áll rendelkezésemre és ez is kevés. S míg Csonkamagyarország nyomdatermékeit kötelezpéldányként kapjuk, itt a beszerzések módjának súlyos gondjai, adminisztrációnális teendői is ránk hárulnak. Az anyagi része e gyűjtő és könyvtár munkának nem kevésbé vigasztalan. Dotációnk kevesebb mint a háború előtt volt, holott akkor a mai elszakított területek nyomtatványait kötelezpéldányként kaptuk, vagyis Nagymagyarország nyomdatermelésének azt a körülbelül felét, amelyet ma megszerezniünk egyik legelső feladatunk, aminek a megszerzésére azonban nem áll anyagi eszköz rendelkezésemre.

Kérem tehát méltóságodat, méltóztassék kieszközölni a Kultuszminiszter úr öccellentájánál, hogy:

1. Egy új munkaeót nyerhessek a fentebb vállalt munka elvégzéséhez, akár fiatal kezdőt, aki beledolgozhatja magát az igen sok körülménytől igénylő munkakörbe, akár képzett könyvtárost.
2. Hogy évi, legalább tízezer pengő álljon rendelkezésemre kizárólag e munkakör céljaira.¹¹⁹

A munkaeót illetően a Könyvtár személyi előterjesztést is tesz: a szlovákul tudó és a szlovák ügyeket jól ismerő Podhradszky Györgyöt szeretné erre a hivataltalra megnyerni. De a kívánság nem teljesül.

Személyzet- és pénzhiány, meg politikai okok miatt nem csak a „megszállott területek” maximalista igényű teljes gyűjtését célzó terv vált lehetetlenné, de a rendszeres, megrendelés útján történő kísérlet is, mégpedig már a maximalista elgondolás részbeni feladásával. 1923. március 5-én az Eggenberger-féle könyvkereskedés kap általános megbízást a könyvkereskedői forgalomban kapható nyomtatványok beszerzésére:¹²⁰

„A megszállt területek nyomdatermékeinek gyűjtésére nézve a következő irányelvek veendőek figyelembe:

1. A gyűjtés a megszállt hatalmak és az elszakított területek mai közzogi szervezete szerint külön-külön intézendő. Mivel azonban az ú.n. Burgenlandról már másként gondoskodtunk és az ú.n. Szlovenszko ügye függőben áll, egyelőre csak az ú.n. Ruzska Krajna, Erdély és a román megszállás alatt álló szorosan vett magyar részek, az ú.n. Vojvodina, Horvát-Szlovén-országok mai területére korlátozandó a gyűjtés oly módon, hogy ez országrészek mai területén külön-külön könyvkereskedők bízzanak meg a gyűjtéssel szorosan a saját területekre korlátozva működésüket. Hogy kik legyenek ezek a könyvkereskedők, hogyan történjék a gyűjtött anyag elszállítása és hogy a fenn nevezett területek esetleg ne apróztassanak-e fel kisebb egységekre, arra nézve a t. cég saját hatáskörében és belátása szerint intézkedjék.

2. Az anyagi eszközök korlátoltsága miatt nem gyűjtendő minden nyomtatvány. A könyvek közül gyűjtendő:

- a) Minden e területeken megjelenő tudományos könyv, amennyiben a területekre, vagy részterületekre is vonatkozik, tekintet nélkül nyelvére.

- b) Az iskolakönyvek közül gyűjtendő az olvasó-könyvek, irodalmi, történeti és földrajzi tankönyvek tekintet nélkül nyelvükre, amennyiben e területeken jelennek meg; az e területeken kívül, de a területek számára készült könyvek közül csak a magyarok, vagy a magyar nyelvet tanító idegenek vásárlandók.

c) A szépirodalmi könyvek közül minden magyar nyelvű megveendő. Gyűjtendő a tót, a hazai ruthén, a hazai román, a bunyevác, a hazai szerb, a horvát és a hazai német szépirodalom is, de csak nevezetesebb termékei.

d) Politikai röpiratok és hasonló termékek közül gyűjtendő nyelvre való tekintet nélkül minden olyan a megszálló hadsereg területén megjelenő nyomtatvány, mely a megszállott területekre, vagy legalább azokra is vonatkozik.

A hírlapok [áthúzza: és folyóiratok] közül egyelőre csak az alább felsoroltak gyűjtendőek. Ezek gyűjtése úgy szervezendő, hogy a megjelenési helyükön, vagy e helyhez legközelebb eső megbízott könyvkereskedő szerezzze be a lapok minden számát s nekünk aztán évenként vagy félévenként küldje el egy-egy csomagban. A gyűjtendő lapok országrészek és városok szerint:

a) Délszláv megszállás alatt álló területeken: Szabadka: Bács megyei Napló, Neven; Újvidék: Deutsches Volksblatt, Zastava;

b) Román megszállás alatt álló területeken: Kolozsvár: Ellenzék, Patria; Brassó: Brassói Lapok, Gazetta Transilvaniei; Nagyszében: Siebenbürgisch — Deutsches Tagblatt."

Burgenland tekintetében nyilván Eckhart Ferencre számított a Könyvtár, míg Szlovákiát illetően a Sikabonyi-féle gyűjtőutakat úgy látszik Hóman már nem tartotta kielégítőnek, mert alig több, mint két hét múlva újabb utasítást küldött *Eggenberger*nek, amelyben kifejezetten kéri a gyűjtés kiterjesztését Csehszlovákiára is.¹²¹ Innen a következő hat újság előfizetését kéri, félévenkénti szállítással: *Prágai Magyar Hírlap, Híradó* (Pozsony), *Kassai Magyar Újság, Grenzboten* (Pozsony), *Slovak* (Pozsony), *Slovensky Dennik* (Pozsony). [Figyelemre méltó, hogy a kommunista *Kassai Munkás* (később *Munkás*) hiányzik a jegyzékből.]

A nyilvánvalóan akadozó és politikai okokból sem mindenre kiterjedő könyvkereskedelem munkájának kiegészítésére Hóman — aki ezen a területen is a nála megszokott erélyes szervezőképességgel próbál tartós rendszert kiépíteni — egy sor társadalmi egyesületet és szervezetet (köztük irredenta és fajvédő társaságokat is) felkér a gyűjtés támogatására¹²² 1923. április 25-én. Ha korszerűen frázisos formában is, de ez a levél rögzíti legpregnansabban az új hungarica-területek gyűjtési nehézségeit: 1. az ország területének 2/3 része „elleneséges megszállás” alá került, s ezzel megszűnt a kötelespéldány-szolgáltatás; 2. pénzért megszerezni a megjelenteknek csak kis részét lehet; 3. a kötelespéldányok hiánya miatt a nyomtatványok jelentékeny részének a megjelenéséről sem értesülünk.

A köriratra adott válaszok, azaz a legtöbb válasz egyszerű elmaradása, nem sok jóval kecsgettetett. A Magyarok Világszövetsége ugyan bejelentette segítségi készségét, de — azzal a fenntartással, hogy az általa átengedett hírlapok egyes számait saját használatára kénytelen visszatartani. *Horváth Jenő*, a Külügyi Társaság elnöke negatív választ adott, s azt tanácsolta, hogy a Könyvtár forduljon a külügyminisztériumhoz, az pedig a külképviseleti hatóságok — követségek, konzulátusok — kötelességévé tegye, hogy a maguk területén gyűjtsék a magyar nyelvű és vonatkozású nyomtatványokat. A Védő Ligák Szövetsége pedig szemforgató-szemrehányó módon így válaszolt: „Sajnáljuk, hogy megkeresését előbb nem vettük, mert a kormány által román kivánságra történt feloszlásunkig csaknem állandóan a megszállott területek összes lapjait megkaptuk, de azok időközben elkallódtak.”¹²³

Sikabonyi gyűjtése viszont további sikereket hozott. Az ő felkérésére ingyen vagy kedvezményes áron jártak a következő lapok: *Grenzboten, Népakarat, Pressburger Zeitung, Magyar Újság, Híradó*. És ezenkívül egy sor felvidéki nyomda küldött ingyen vagy pénzért könyveket és kisnyomtatványokat is.¹²⁴

Az 1920-as években, tehát az új szervezési problémák jelentkezésének első periódusában úgy látszik, ugyancsak Sikabonyi egy erre irányuló gyűjtőútja során sikerült a volt Délvidéken, a jugoszláv fennhatóság alatt álló Vajdaságban is némi eredményt elérni. „Szigorúan bizalmas” beszámolójában ezeket írja:

„Szabadkáról és Nagybecskerekéről két nagy és két kisebb ládában összesen 3 mázsa és 45 klg. súlyú nyomdai terméket hoztam magammal. (Komáromból ugyancsak két csomagban félmáza nyomtatványt.)

Mindent ajándékképpen (egy helyen csekély átlagárban) szerezttem meg. Pénzért — úgy amint eddigi utaimon — csupán könyvkereskedőknél vásároltam könyveket, tíz százalék engedménnyel. A szerzett anyagot 22 helyről hoztam össze, természetesen legalább még egyszer annyi helyen fordultam meg és tárgyaltam.

Mindenütt céljaim teljes megértésével, méltánylásával, támogatásával találkoztam. A Bácsmezei Naplóban és a Torontálban felhívást tettünk közbe, hogy a lapok hiányzó évfolyamait, s azokat a lapokat, amelyeket már megszerezni semmiképp nem sikerült, az olvasók új évfolyamok fejében a „szerkesztőségi könyvtár” (a mi könyvtárunk) részére küldjék be. Tárgyaltam arról, hogy, úgy amint a Felvidéken, naplószerű feljegyzéseket kapjunk az 1918 óta történt eseményekről. Ez az ügy dr. Sántha Györgynek, a magyar pártok vezérének a kezében van. Megtudtam, hogy elszakított részeken élő régi jónevű magyar művészek nagyon sok olyan, nem elszakított részeken (pl. Prágában) nyomtatott könyveket illusztráltak, amelyek tárgyuknál fogva bennünket nem érdekelnek: gondoskodtam, hogy ezeket a könyveket is megkapjuk.

Köszönőleveleket, a következőknek, mint akik becses nyomtatványokkal ajándékoztak meg bennünket, fogunk küldeni: Dr. *Pleszkovics* Lukács képviselőnek, Szabadka. Ugyancsak Szabadkán dr. *Milko* Izidornak, *Sztipics* Lázár újságírónak, *Szántó* Róbert ág. hitv. lelkésznek, dr. *Strelitzky* Dénesnek, *Havas* Károly szerkesztőnek, dr. *Fenyves* Ferenc szerkesztőnek, dr. *Székely* Áron ügyvédnek, *Csuka* János újságírónak, *Petár Pekics* városi könyvtárosnak, *Minerva* nyomdának, *Fischer* és *Krausz* kny.-nak *Szent Antal* kny.-nak, ugyanott külön *Balogh* Klárának, *A Munka* szerkesztőségének, *Nagybecskereken*: dr. *Mara* Jenő szerkesztőnek, dr. *Várady* Imrének, a magyar pártok vezérének, *Marton* Andornak, a *Hítelszövetkezet* igazgatójának, *Juhász* Ferenc írónak, *Asztálynéi* Dezsőnek, *Tóth* Ferencnek, *Treisz* Gézának, *Borsodi* Lajosnak, (*Komáromban*) *Vírradat* könyv.-nak és *Harmos* Károly festőművésznek ...

Nem tagadom, igen nagy fáradtsággal, reggeltől késő estig, sőt éjjelekig tartó munkával járt ennek az anyagnak az összegyűjtése. Felkutattam mindent és elhoztam mindent, visszamenőleg 1918 októberétől (könyveket, plakátokat, újságokat, politikai leveleket és jegyzőkönyveket, röpcédulákat, sőt művésztől elszakított részekkel kapcsolatos műtárgyakat, a tervezett osztálynak díszítésére stb.), amit csak lehetett. A „Bácsmezei Naplót” és a „Torontál”-t lakásomra fogom számonként kapni, mivelhogy Könyvtárunk címén a küldemények, amint hallom a feladóktól s amint a meg nem érkezésből látom, a postán részben elkallódnak.

A vásárlások céljából magammal vitt összegről az elszámolást külön mellékleten adom.”¹²⁵

Sikabonyi beszámolójából nemcsak az derül ki, milyen politikai akadályok állnak — az első világháborút követő viszonyok közt érthető módon — a gyűjtés útjában a környező államok akkori hatóságai részéről, hanem kiderül a magyar hatóságok egy részének teljes értetlensége is. „... csupán külügyminisztériumunk részéről tapasztaltam eddig igen jelentős erkölcsi támogatást. Másrésztől semmit. Vámhatóságainknak, kevés kivétellel, lehetetlen, sőt rosszindulatú s csak a legnagyobb korlátoltsággal menthető eljárásai pedig előbb-utóbb egyenesen meg fogják akadályozni munkánk folytatását.” A vámvizsgálat erőszakosan, „barbár módon” megy végbe. Nyomtatványokat, plakátokat tépnek össze a magyar vámhivatalnokok.

De a támogatás hiánya, a közömbös vagy éppen ellenséges magatartás jele főképpen az a nemtörődömség, amellyel a felettes hatóság Sikabonyi szerint az egész munkát szemléli.

Ismételten kér a rendes dotáción felül évi 60–70 millió koronát erre a célra, továbbá „hogy az elszakított területeken, a kieszközölt külön dotáció keretében csekély honorárium mellett megbízottaink legyenek (tárgyaltam ez irányban is és a megoldást könnyű megtalálni), akiknek a segítségével lehetőség szerint teljes eredménnyel, rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal végezhető el az összegyűjtés munkája.” Végül, hogy az elszakított részek nyomtatványai kivétel nélkül együtt maradjanak, *s külön osztály keretében állításának fel.* „Könyvtárunk kebelében egy külön osztály szükségességét eddigi előterjesztéseimben bővebben megindokoltam, most ez utam tapasztalata után, legyen szabad csupán egy, eddig is említett, azonban nem utolsó érvet ismételnem és hangsúlyoznom. A társadalom támogatását, és ebben a munkában különösen rá vagyunk utalva az elszakított részek társadalmának támogatására, csak úgy érhetjük el, ha munkánk eredményét együttesen — nem pedig ötfelé szórva és szétosztva szinte láthatatlanul — fel tudjuk mutatni.”

A társadalmi, személyes és könyvkereskedelmi kapcsolatok hármias fonalán törekedett a könyvtár a romániai magyar vonatkozású anyag megszerzésére is. Itt 1923-ban élénkül csak meg a munka. Megkísérik a magyar folyóiratok és könyvek kiadóit — itt a nem magyar anyag gyűjtése már fel sem merül — önkéntes példányszolgáltatásra felkérni. Közben kiderül, hogy György Lajos — az erdélyi és általában romániai magyar irodalom jeles ismerője és bibliográfusa — már 1920 óta gyűjti az ott megjelent magyar könyveket, s a vásárlásokat a budapesti Studium RT. segítségével intézi; már 800 darabra terjed a gyűjtemény, s ezt a Studium rendelkezésére el fogja küldeni. A Studium 1925-ben részletes kimutatást küld az Erdélyből eredő, s általa az OSZK-nak szállított nyomtatványokról.¹²⁶ A teljes gyűjtemény vételáraképpen a könyvtár több mint 20 millió koronát fizetett, tehát körülbelül ugyanannyit, mint a Bánóczy-gyűjteményért.

Az 1933-as év — amint az illegális és az emigrációs irodalom kezelésében — határkő a „megszállott területi” anyag kezelésében is. A belső vitára okot adó kérdésben, hogy az új hungarica-anyag mint önálló osztály kezeltessek vagy a törzsanyagba olvadjon-e be, Sikabonyi javaslatával szemben az időlegesen feldarabolt könyvtár újraegyesítése utáni első főigazgató az utóbbi mellett dönt: „Az ún. megszállott területi gyűjteményt, mely több mint egy évtized gyűjtésének eredménye, de a közönség számára hozzáférhetetlen, önállóan nem naplózott, katalógizálatlan volt, a közönség számára hozzáférhetővé kívántuk tenni s ezért azt felkatalógizáltatva a numerus currens rendszerű raktárba bedolgoztattam. Hogy a gyűjtemény külön jellegét megőrizhessük, minden műről egy második kisformátumú katalóguslapot is készíttettem s a jövőben is minden megszállott területről származó műről két ilyen cédulát fogunk írni. Ezek a másodpéldányú kiscédulák mindig külön katalógusban fognak a nagyközönség elé kerülni s ezzel a gyűjtemény egysége biztosítva van.”¹²⁷

7. A K Ö T E L E S P É L D Á N Y Ű G Y

1919 augusztus – szeptemberi napjaitól, úgyszólván a Tanácsköztársaságot követő gondterhelt napok kezdetétől, figyelemmel kísérhettük, milyen új problémák álltak az Országos Széchényi Könyvtár előtt az anyaggyűjtés területén. Míg talán a világháború fohataga felé vezető egy-két évtizedben a Könyvtár inkább a tudományos munkában, máshol fel nem lelhető régiségeinek és ritkaságainak feltárásában, tanulmányozásában mélyedt el, s a gyarapítás gondját túlzott megnyugvással bízta az akkor még viszonylag újnak és megfelelőnek

látszó 1897-i kötelesempéldány-törvényre — addig 1918 és 1920 között éppen ez a biztosnak látszó bázis rendült meg. Nagy városok, mint Szeged és Debrecen, a fővárostól való elvágottság után már nem tudták pótolni az elmaradt beszolgáltatást, a szolgáltatásból jószándékú tudós gyűjtők ajándéka lett; a kommunista nyomtatványok tömegét még Budapesten is elkobzott vagy felosztott állagokban kellett megkeresni, elégetés előtt rendőrségi pincékből kimenteni, az új rendszer üldözöttjeinek külföldi írásait felkutatni — és ezek között az üldözöttek közt még több volt az író és újságíró, mint a megelőző utolsó nagy, a negyvenkilences emigráció idején;¹²⁸ a folyamatosan újra tért foglaló belföldi illegális iratok megőrzésére vigyázni — végül, és mennyire nem utolsó sorban! — az ország nagyobb részének külföldre vált területén felkutatni s behozni a hozzájuk tartozó dokumentumokat — mind olyan feladat, amire régen gondolni sem kellett. Minden hasonló, ha volt, kötelesempéldányügy volt, s elődeink jóhiszeműen hitték, hogy valahogyan majd előkerül minden magyar anyag.

De vajon a kötelesempéldány-törvény teljesítette-e feladatát? Lehetett-e bízni abban, hogy legalább az ország megmaradt területén a nyomdák szívesen hajlanak majd a kultúra szolgálatának hazafias igájába? Biztosította-e ez a nem egészen harminc éves törvény az eredeti szándéknak megfelelő ellátást a könyvtár számára, amelyet a költségvetési tárgyalásoknál, miniszteri számvevőiségi iratokban mint dotációt tartottak nyilván? Amelynek alapján az OSZK beszerzési keretét alacsonyabban tartották más könyvtárakénál?¹²⁹

Már tudjuk, hogy nem. A külföldre szállított könyvek ellenőrzésénél — az OSZK világháború teremtette új hatáskörének gyakorlása közben — kitűnt a nyomdák egy részének hanyagsága, sőt tudatos, csak üzleti érdekre néző lelkiismeretlensége.¹³⁰ Kiderült, hogy a törvény nem tölti be rendeltetését.

A kötelesempéldány-területen kívül rekedt, de gyűjtőköréhez tartozó anyag beszerzéséhez vezető új utak kiépítésével párhuzamosan a könyvtár sürgette és előkészítette egy új kötelesempéldány-rendszer kidolgozását is.

Ám mindennekeelőtt és még az új rendszer első napjaiban gondoskodni kellett a folyamatosságról, legalább a régi jogszabály, az egyelőre alapvető 1897: XLI. tc. és az annak végrehajtási rendjét szabályozó rendeletek érvényét helyreállítani.

Melich János 1920. augusztus 10-én köriratot intézett az ország nyomdáihoz.¹³¹

„Minthogy a proletárdiktatúra bukásával a kötelesempéldányokról szóló törvény és rendeletek (v. ö. 1897: XLI. tc. 5720/1898. sz. vall. és közokt. és igazs. m. rend. 2511/1914. sz. M. E. rendelet) újból hatályba léptek s egyes nyomdák 1919. augusztus 1-je óta csak lanyhán küldik, némelyek pedig egyáltalában nem küldik meg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárát megillető kötelesempéldányokat, felszólítom a t. címet, hogy a fentidézett törvénynek és rendeleteknek annál is inkább eleget tegyen, mert az eleget nem tevő nyomdákkal szemben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára jogának a törvényben és rendeletekben biztosított módon fogok érvényt szerezni.”

Nem a körirat a meglepő, hanem annak viszonylag késői kiadása, hiszen más területen azt látjuk, hogy a könyvtár vezetői meglehetősen gyorsan cselekedtek, amikor az idő az új körülményekhez való alkalmazkodást írta elő számukra.

A kezdeti optimizmust az magyarázza meg, hogy az 1919-i és 1920-i kötelesempéldány-beszolgáltatás, legalábbis a számszerűségét tekintve, kedvezően látszott alakulni. *Gulyás* Pálnak egy 1924-ből származó összeállítása szerint az 1919-i

összes beszolgáltatott nyomtatványok száma 11 321 volt, s 1920-ban ez a szám 18 350-re emelkedett. Az egykorú kötelespéldány-naplók és évi jelentések tanúsága szerint 1920-ban a kötelespéldányképpen beérkezett könyvek száma 4818, a kisnyomtatványoké 8979. 1921-ben csak átmeneti csökkenés észlelhető: 3953 a könyvek száma — de 1922-re ez 5000 fölé szökik, 1923-ban 8494-re s 1926-ban 17 410-es csúcserőre ér el. „Az ország sértetlen területén működő nyomdákat a megelőző zavaros évek sűrű mulasztásai után sikerült törvényszabta köteletségük teljesítésére szorítanunk” — vallja az 1920. évről szóló jelentés.¹³² A Lukinich igazgatása alatt meghonosodott osztályvezetői értekezletek egyikén Gulyás Pál 1925. január 7-én szóbelileg jelenti, hogy az előző évi beszolgáltatásban már csak 2-3 jelentősebb nyomdánál van hiány.¹³³

És mégis, már a kezdet kezdetén szaporodnak a vészjelző adatok. 1921-ben beérkezett 3953 kötelespéldány, nem érkezett be 809, és „a beérkezettek jelentékeny része alapszabály, zárszámadás, a nemzetgyűlés nyomtatványai, árjegyzék, katalógus ...”¹³⁴

1921. január 28-án Fitos Vilmos, a kötelespéldány csoport vezetője már hosszú előterjesztést tesz az igazgatósághoz a kötelespéldány-szolgáltatás ellenőrzésének organikus hiányosságairól.¹³⁵ Eszerint az 1897: XLI. tc. végrehajtási utasítása (5720/1898 V.K.M.) az ellenőrzés eszközéül az OSZK-nál vezetett törzskönyvet jelöli meg.

De ez a törzskönyv csak azt mutatja, hogy *egyáltalán* küldtek-e be a nyomdák kötelespéldányokat. Sőt még ez is problematikus, mert a törvényhatóságok (megyék, városok stb.) nem jelentik be a nyomdánál bekövetkezett változásokat, noha erre a törvény kötelezi őket. Kötelezettségükre évről évre kénytelen a könyvtár ezeket a szerveket figyelmeztetni.

De a törzskönyvbe bevezetett nyomdák is, ha csak 1-2 kötelespéldányt küldenek be vagy ha csak nemleges jelentést is küldenek — az már nem derül ki, *mindent* beküldtek-e. A folytatólagosan megjelenő periodikákat még lehet ezzel a módszerrel ellenőrizni, de önálló, egyedi nyomtatványokat nem.

A könyvkereskedők kirakatainak szemmel tartása és az árjegyzékek átlapozása nem csupán esetleges módszer, de teljesen elégtelen azért is, mert nem minden nyomtatvány kerül könyvkereskedelmi forgalomba.

A törvény 11. §-a csak három évre visszamenőleg ad jogot a Könyvtárnak a reklamálásra, ha a mulasztás később derül ki, a nyomda büntetlen marad, és a beszolgáltatási kötelezettség alól felszabadul.

Kiderül az előterjesztésből, hogy az OSZK illetékes ügyintézői már a külföldi kötelespéldány-rendszereket is tanulmányozzák, így például Olaszországban, de azt tapasztalták, hogy ott is hasonló bajokkal küzdenek.

Nem használ semmit, ha egyes esetekben a könyvtár bírói útra tereli a nyomdák mulasztását, mert a bíróságok bizonyítottan veszik a beszolgáltatást, ha a nyomdatulajdonos postakönyvet mutat fel. Viszont a postakönyv csak a csomag elküldését bizonyítja, azt, hogy mi van benne, nem.

A hosszú beadvány végén hangzik el a javaslat: a törvényt módosítani kell. Mégpedig olyan irányban, hogy a Könyvtár nyerjen jogot a *nyomdakönyvek ellenőrzésére*. Ezt az ellenőrzést a sajtórendészeti példányokra vonatkozóan a rendelet előírja: ugyanezt a jogot kell megkapnia az OSzK-nak is.

Más érveléssel, de hasonlóképpen az 1897: XLI. tc. megreformálásának szükségéhez, egy új kötelespéldány-törvény előkészítéséhez jut el a könyvtárnak

a múzeum főigazgatójához (tehát Melich által Fejérpatakyhoz) intézett hosszú előterjesztése, amely a külföldi könyvkivitel ellenőrzésének tapasztalatait tárja fel érvként a reform sürgőssége mellett. Miután pedig éppen ebben az időben a kivitel könnyítését, az ellenőrzés enyhítését tervezte a minisztérium, döntés elé állítja az illetékeseket: vagy fenn kell tartani az OSZK teljes ellenőrzési jogát a külföldi könyvkivitel felett, vagy új törvényt hozni a belföldi nyomtatványok teljes begyűjtésének biztosítására.¹³⁶

„Méltóságod ismeri mindazokat a nagy előnyöket, amelyekhez a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a könyvkivittel kapcsolatban jutott. A kiviteli rendelet ugyanis olyan ellenőrző eszköznek bizonyult, amelynek birtokában Könyvtárunk minden magyar nyomtatvány összegyűjtésére irányuló célja megvalósítását illetőleg lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint előbb volt.

Amikor tehát ... fölmerült az a szándék, hogy bizonyos könnyítésekkel mozdítsuk elő a könyvkivitel, nekünk fel kell használnunk az alkalmat, hogy a szerzett tanulságok alapján a kötelepéldányról szóló 1897: XLI. t.c. kiegészítésül a Vallás- és Közoktatási Minisztertől bizonyos rendelkezéseket kérjünk.

Javaslatunk támogatására ím szolgáljon a következő példa, amely a legutóbbi esetek közül való:

A Budapesti Kultúra nyomda (Teréz krt. 5.) 1922 január havában általa 1920. és 1921. években nyomott s az itt mellékelt jegyzékben felsorolt könyveket akarta kivinni a megszállott területre. A jegyzékben vörössel aláhúzott [a jegyzék hiányzik] művekből a nyomda annak idején nem küldött kötelepéldányt. Minthogy könyvtárunk könyvészeti (bibliográfiai) alosztályának általában tudomása van arról, hogy mi jelenik meg, e műveket megjelenésükkor megreklamálta, de eredménytelenül.

Az említett törvény alapján a reklamáció keltétől számított harminc nap leteltével jogunk van a nyomdát beperelni, a *perléseket azonban a háborús években különböző* [okokból] egyelőre fel kellett függesztenünk, s csak *most kezdjük meg újból*. A háborús évek előtti tapasztalatok azonban azt bizonyították, hogy per esetében a nyomdák szívesen megfizették a kártérítést azzal a megokolással, hogy a nyomtatvány már elfogyott. Így azután Könyvtárunk a kapott pénzen nem szerezhetette be azt.

A könyvkivitelnél már most a kivívónak azt mondjuk: minthogy a M.N.M. könyvtára szempontjából a be nem érkezett példányok műzeális érdeket [!] alkotnak, mi a kivitel nem engedjük meg, míg reklamációnkra a kötelepéldányt nem kapjuk meg.

Vannak azonban más tanulságaink is. A könyvkivitel útján sok nyomtatvány amatőr kiadása jut tudomásunkra, amelyekből 25 pld.-on felül a kötelepéldány megilleti ...”

A beadvány konklúzióját, azt, hogy a törvényt módosítani kell, nem az ügyészségi példányok feletti ellenőrzési jogra hivatkozva támasztja alá, hanem az 1897-ben a Statisztikai Hivatal számára kiadott XXV. törvénycikk 10. §-ában biztosított ellenőrzési joggal érvel:

„A Központi Statisztikai Hivatal az adatszolgáltatás megbízhatóságának és szabályszerűségének megvizsgálása és ellenőrzése céljából megtekintheti az adatszolgáltatásra kötelezett hatóságoknál, úgyszintén a hatósági felügyelet alatt álló intézeteknél, testületeknél, egyleteknél és társulatoknál vezetett nyilvántartásokat, feljegyzéseket és ügykezelési iratokat és mindazon vállalatoknak azon üzleti könyveit, amelyeknek megvizsgálására valamely törvény a közigazgatási hatóságokat feljogosítja vagy kötelezi ...”

Függetlenül attól, hogy a törvény módosítását mindkét beadvány jogilag nézve téves úton keresi, mert sem az ügyészségek *politikai szempontú* ellenőrzési joga, de még kevésbé a Statisztikai Hivatalnak kizárólag *statisztikai célra* biztosított betekintési joga nem szolgálhat analógiául a kötelepéldány-gyűjtő könyvtáraknak, amelyek *magát a nyomtatványt* akarják a maguk számára biztosítani

— az új kötelespéldány-törvény egyik legfőbb rendelkezése majd valóban az ellenőrzés hatékonnyá tételére irányul.

Hogy a pusztán üzleti érdekek szerint gondolkodó kiadók ellenőrzését csak a reklamáció, a személyes utánjárás és a könyvkiviteli jegyzékek ellenőrzése, mint együttes módszer tudják biztosítani, azt jellemzik a következő adatok.¹³⁷

1920-ban a könyvkivitel kapcsán behajtott kötelespéldányok száma nyomdák szerint a következő:

Kultúra	76
Rozsnyai	113
Az Est	45
Singer és Wolfner	3
Révai	1
Kaufmann	2
Világirodalom	12
Athenaeum	3
Légrády testv.	19
Rózsavölgyi	8
Nádor	69
Szent István	2
Hornvánszky	1
Móricz és Lengyel	2
Adler Sándor	2
Amicus	2
Kner	3
Genius	2
Thalia	1
Pápai	2
Hungária	10
Grill	1

Összesen: 379 darab.

1921-ben a kiviteli ellenőrzést enyhítették, ekkor a személyes utánjárás alapján hajtottak be összesen 175 tételt a következő elosztásban:

Garai	2
Élet	2
Bíró Miklós	11
May Henrik	1
Genius	1
Korvin testv.	30
Weisz L. és F.	15
Jókai és Löbl	11
Fővárosi	15
Rózsavölgyi	51
Heller K. és Tsa.	21
Hornvánszky	2
Kultúra	13

Grexa Gyula 1922-ben személyesen szállt ki a békési Kner és Tevan nyomdákhoz, hogy biztosítsa az általuk kiadott — ma XX. századi könyvművésztünk remekeinek számító — amatőr köteteket.

A nyomdák számító hanyagságát jellemzi, hogy az általuk beküldött negyedévi kimutatások értéktelenek, „mert a nyomdák szokva lévén ahhoz, hogy csak elmaradt *negyedéveket* [t. i. a törvény a nyomtatványok negyedévenkénti beküldését kívánja] reklamálnak, mindig

beküldenek negyedévenként néhány egészen értéktelen apróságot. Így azután a negyedévi rubrika be van töltve s ebben mindenki megnyugszik. A drágább könyveket még a nagy nyomdák sem küldik be, amelyek egyébként szoktak kötelespéldány-csomagokat küldeni. Így a Pallas nyomda nem küldte be a szemelvényes Ady amatőrkiadást. Telefonon reklamáltuk, mire azt felelték, hogy „De hisz az egy nagyon drága könyv”. Hosszas utánjárás után mégis megkaptuk. Egyáltalán nem küldenek be jobb és értékesebb könyveket az Élet ny., amely apróságokkal szokott kifizetni, ellenben a drágább műszaki könyvekből egy sem jön be, továbbá a Jókai és Löbl, Weiss L. és F. . . . Nem küld be semmi érdeemeset a Thalia ny. sem, amelynél az *Amicus* és *Kellner István* kiadásában megjelent amatőr könyvek készülnek.

Nagyon megnehezíti a reklamálást, hogy a könyvhirdetések, amelyek alapján a nyilván tartó bibliográfia készül, csak a kiadót jelzik és nem a nyomdát. Egy külön emberre volna szükség, aki csak a nyomdák megállapításával foglalkozik.

Egy más baj még, hogy a könyvet és a borítékot más-más nyomda nyomja. Ilyenkor legfeljebb a könyvet kapjuk meg, a borítékot soha. Pl. Singer és Wolfner kiadványai mindig boríték nélkül jönnek be. Ez a nehézség mindjárt megszűnnék, ha a kiadó küldené be a kötelespéldányt.”

A fenti — *Kádár* Jolán aláírásával készült — jelentés azon tanulsága, hogy a beszolgáltatásért a nyomdán kívül a kiadó is felelős legyen, bele is kerül majd az új törvénybe.

A kötelespéldány-szolgáltatás hírlaptári vonatkozásaival *Bajza* Józsefnek, az osztály akkori vezetőjének egy, a fentihez hasonlóan terjedelmes beadványa foglalkozott.¹³⁸ Bajza főleg abban lát nagy nehézséget, hogy — noha a törvény a hírlap- és folyóiratszámok negyedévenkénti együttes beszolgáltatását rendeli el — a nyomdák egy része a periodikákat megjelenés után küldi, tehát a napilapok minden egyes számát külön-külön, ami elkallódásra vezet, sok emiatt a hiányzó egyes szám az összegyűlt évfolyamokból.¹³⁹ Hogy a begyűjtésben a nem kielégítően működő kötelespéldány-szolgáltatás mellett mennyire rá volt utalva a könyvtár a lapok híreinek figyelésére és a személyes értesülések felhasználására, arra sok példát idézhetnénk még. Álljon itt *Melich* János két levele. Az első *Reza* Dezső, akkori megyei főlevéltárnokhoz 1920-ból:

„Újsághíradásokból értesültünk, hogy kiadásodban Magyar Helikon címmel könyvsorozat indult meg, melyből az első mű már meg is jelent.

Mínt hogy tapasztalatunk szerint a nyomdászok az eféle amatőr kiadványokból kötelespéldányt a legritkább esetben küldenek, igen kérünk, kegyeskedjél Könyvtárunk címére a megjelent munkából példányt küldeni, a jövőre nézve pedig a megjelenendő további számok beszolgáltatását szíves figyelemmel kíséremi . . .

Budapest, 1920. augusztus hó 7-én”¹⁴⁰

A második, még jellemzőbb irat címzettje *Dérczy* Ferenc szarvasi jegyző:

„Kedves Barátom!

A szarvasi főszolgabírói iroda bejárata fölött láttam kifüggesztve a következő tárgyú képes plakátot:

Három vassisakos idegen katona Magyarország földjének egy-egy darabját hóna alá csapva, elrabolja. A plakát felirata (amennyire emlékszem): „Nem akarok többé katonát látni”, rajzolója pedig: Manno Miltiadesz.

Mínt hogy plakátgyűjteményünkben ez a lap hiányzik, arra kérek, szíveskedjél azt [betoldás: a falról] levéttetni és Szarvas városának ajándéka képen a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára számára elküldetni. Bpest, 1920. aug. 2.”

Az elmondottak példakkal igazolnak, és az ez idő szerint *egyedül* mindenre kiterjedő kötelespéldány-gyűjtést folytató nemzeti könyvtár gyarapítási politi-

kájára tett hatásában mutatnak be két tényt, amelyet a magyar kötelespéldányok kiváló történeti és jogi szaktudósai is felismertek.¹⁴²

Az első, hogy az OSZK számára a Tanácsköztársaság sajtórendelete¹⁴³ a beszoigáztatás ellenőrzése szempontjából hathatósabb védelmet nyújtott volna, mint az 1919 augusztusában visszaállított régi sajtótörvény. A kötelespéldányok számát ez a rendelet négyre emelte, a nyomdák szigorú ellenőrzését az OSZK-ra és a Szellemi Termékek Országos Tanácsára bízta. „A rendelet egészséges szigort alkalmazott a szankciók terén is: a beszoigáztatás elmulasztását bűncselekménynek minősítette.”¹⁴⁴ Ezt az előnyt a Tanácsköztársaság kötelespéldány jogszabályának Melich János is elismerte az 1919. augusztus 30-i igazgatósági ülés határozata értelmében a főigazgatóhoz a Tanácsköztársaság alatt történekről tett jelentésében, és csak azt sajnálta, hogy „ez a rendelkezés is éppúgy, mint a Proletárdiktatúra több, a közérdeket szolgáló intézkedése, alig hajtattott végre”.¹⁴⁵

A másik tény, hogy a kötelespéldány-törvény gyengesége a nyomdászok és könyvkereskedők érdekképviselőének magánjogi megalapozású, művelődésellenes, üzleti érdeket szemmel tartó ellenállásából folyt. Burkoltan, de határozottan bírálja a magyar könyvkiadás és -kereskedelem merkantil szempontjait a *Magyar Bibliofil Szemle* 1925. évi 2. számának egyik cikke.¹⁴⁶

Az új kötelespéldány-törvényre tehát szükség volt, s annak lényege a beszoigáztatás jobb szabályozása és megfelelőbb szankciókkal való biztosítása kellett hogy legyen.

Az OSZK-ban folyó tárgyalásokat egy különös törvényhozási közjáték lendítette a valóságos javaslatlétel útjára.

1922. február 4-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter (Vass József) kész törvényjavaslatot küldött le véleményezésre az 1897: XLI. tc. módosításáról — amely azonban nem az OSZK-ban felmerülő égető problémákra ad választ, hanem kiterjeszti az eddig három (OSZK, Akadémia, Statisztikai Hivatal) könyvtárnak megadott kötelespéldány-jogot egy negyedikre — az Országgyűlés Könyvtárára. Még feltűnőbb, hogy a miniszter a törvényjavaslatot azzal küldi meg, „hogy a kötelespéldányok beszoigáztatásáról szóló törvénycikk revíziója tárgyában a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kir. Ügyészség részvételével a Magyar Nemzeti Múzeumban megbízásomból értekezletet összehívni s különös tekintettel azokra a kautélákra, melyek biztosítják a kötelespéldányok beszoigáztatását [aláhúzás ceruzával az irattárban meglevő másolaton], lehetővé teszik a beszoigáztatás ellenőrzését és büntetik az elkövetett mulasztásokat, hozzám az értekezlet eredményeképp részletesen kidolgozott törvényjavaslatot felterjeszteni szíveskedjék. Az értekezleten az előadói teendőkkel Melich János egyet. ny. r. tanárt az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóját bízom meg.”¹⁴⁷

Az értekezlet eredményét az Országgyűlési Könyvtár kötelespéldány-jogát biztosító törvény módosítás nem várta be, még az évben megjelent.¹⁴⁸ Nem igazán új törvény ez az 1922: XX. tc., hanem csak ún. „novella”. És nem a nemzet könyvtárának problémáját oldotta meg, csak a nemzetgyűlését.

A Vass József által kezdeményezett múzeumi értekezleten 1923. június 22-én már nem Melich János volt az előadó — távollétét külön levélben, sok sikert kívánva kimentti —, hanem Hóman Bálint, Melich utóda. Jelen voltak még: Magyary Zoltán a minisztérium, Hellebrant Árpád az Akadémia, Nagy Miklós

a képviselőházi könyvtár, Kovács Alajos és Edelényi Szabó Dénes a Központi Statisztikai Hivatal részéről, továbbá Gulyás Pál, Havrán Dániel, Fitos Vilmos Holub József, Rédey Tivadar, Tóth László.¹⁴⁹

Az értekezletnek — mint Hóman Bálint fogalmazta — két alapproblémát kellett megoldani: a beszolgáltatás szankcióját, valamint a kötelespéldányok számát. De a vita nagyobb része a kötelespéldányügy egységesítése, a különböző jogszabályok egy nevezőre való hozatala: így pl. annak kimondása, hogy a Statisztikai Hivatal kötelespéldányai is a *tudományos* célra beszolgáltatott példányokkal azonos elbírálás alá esnek (pl. a nyomdák ellenőrzése tekintetében), valamint az, hogy két könyvtár kapjon teljes, kettő (Akadémia és Országgyűlési Könyvtár) válogatott beszolgáltatást. Felvetődött, hogy az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ legyen az összes kötelespéldányok együttes gyűjtő és elosztó szerve, de ezt a javaslatot az értekezlet elvetette.¹⁵⁰

Maga a törvénytervezet azonban már az értekezlet előtt elkészült, valószínűleg a két miniszter és a két könyvtárigazgató közötti interregnum alatt, és feltehetőleg Rédey Tivadar fogalmazása,¹⁵¹ amelyet rajta kívül még Fitos Vilmos véleményezett. Augusztus 27-én, illetve szeptember 22-én megérkezett a KSH és az OGYK könyvtárának véleményezése is.¹⁵² Az előbbi jogi észrevételek mellett újra kéri, hogy a törvény a KSH példányait is egységesen tudományos célúaknak minősítse, s mellőzze az 1897-i statisztikai törvényre való utalást, az utóbbi azt hangoztatta, hogy a beszolgáltatásért *egyetemlegesen* legyen felelős nyomda és kiadó, s nem könyvtárak szerint más és más. (A javaslat az Akadémia és az OGYK ellátását a kiadókra bízta volna, a másik két könyvtárét a nyomdákra.)

1924. február 29-én Rédey Tivadar, mint igazgatóhelyettes, az új törvényjavaslat részletes indokolását is felterjeszti Hóman Bálint főigazgatóhoz. Az indokolás főpontjai:

a) már az eredeti, 1897. évi szabályozás sem volt egységes, s a zavart még teljesebbé tette az 1922: XX. tc.

b) szükség van, mint a gyakorlat megmutatta, szigorúbb ellenőrzésre és hatékonyabb szankciókra.

A részletes indokolás 1–15. §-ának rendjét majdnem pontosan követi az 1929: XI. tc. 32–34. §-a. A kötelespéldányokat illető jogszabály azonban nem lett önálló törvény, mint 1897-ben, hanem mint az „1929. évi XI. törvénycikk a múzeum-, könyv- és levéltárügy némely kérdéseiről” c. törvény V. fejezete jelent meg.¹⁵³

Nehezen magyarázható, hogy az 1924-ben, de legkésőbb 1925-ben már készen álló és mindenki által fontosnak és sürgősnek ítélt törvényjavaslatból csak 1929-ben lett törvény. Szerepe lehetett ebben annak, hogy Klebelsberg miniszter, aki a gyűjteményügy minden kérdése iránt elevenen érdeklődött, tudatos politikai megfontolásból látta jobbnak, ha nem a nyomdák és kiadók ügyét külön, hanem több kérdést együtt, egy közös törvényszövegbe foglalva visz az országgyűlés elé. Az 1929: XI. tc. valóban fontos intézkedéseket tartalmaz még az ásatási és a kutatási jogról, a vidéki közgyűjtemények ügyeiről, a közgyűjteményi főhatóság funkcióiról stb.

De még különösebb, hogy az 1929-ben már kiadott törvény végrehajtási utasítása csak évekkel később, 1935-ben jelent meg, s így *a törvény rendelkezései nem voltak keresztülvihetőek*, ami éppen az OSZK szempontjából sok visszaesés jelenség további fennmaradását eredményezte.¹⁵⁴

Így például 1932-ben még az 1897: XLI. tc. 12. §-a alapján indít a Kir. Közalapítványi Ügyigazgatóság eljárást a szegedi Koroknay-nyomda ellen, mert *Juhász László Scriptores Latini* c. könyvét felszólításra sem küldte be.¹⁵⁵ És hosszú bírósági és közigazgatósági csatában maradt alul az OSZK az 1924-ben *Dick Manó* által kiadott *Magyar Zsidó Lexikon* ügyében, amelynek perrel megtámadott első kiadását a budapesti büntető törvényszék vizsgálóbírója lefoglalta s követelte az OSZK-nak beszolgáltatott kötelespéldány visszaadását, illetve kicserélését is.

Az ügyben az OSZK-t képviselő Közalapítványi Kir. Ügyigazgatóság 1930. március 18-án kelt átiratában ezt írja: „... itt az a speciális helyzet áll fenn, hogy egy már kihirdetett, de életbe még nem lépett törvény, t. i. az 1929: 11. t.c. a tek. Igazgatóság vezetése alatt álló könyvtár részére bizonyos kautélák megszabásával — még a hatóság által elkobzott nyomtatványokból is biztosít kötelespéldányt, — az ügyigazgatóság keb. kiküldött útján eljár a budapesti büntető törvényszék illetékes vizsgálóbírójánál avégből, hogy nem lehetne-e az 1929: 11. t.c. említett rendelkezését már a most szóban forgó ügyre alkalmazni.

A vizsgálóbíró az előadott szóbeli kérelem teljesítése elől nem zárkózott el mereven, miért is az ügyigazgatóság a jelzett célból egyidejűleg írásbeli beadványt intézett a budapesti büntető törvényszékhez; kétségtelen azonban, hogy ez az intézkedés, csak akkor fogna sikerre vezetni, ha az Újvári Péter és társai ellen folyó büntető ügyben érdekelt sértettek (azok t. i. akik a lexikon tartalma miatt a bírósághoz fordultak) — a vizsgálóbírónak az ügyigazgatóság kérelmét teljesítő határozatába belenyugodnának (ami azonban nem valószínű) vagy pedig az 1929: 11. t. cikket időközben életbeléptetik.

Ha tehát a tekintetes Igazgatóság súlyt vet arra, hogy a „Magyar Zsidó Lexikon” szóban forgó példányának kicserélése mellőztessék, *Dick Manó* kérelmének teljesítése a fentebb ismertetett kockázattal megtagadható. — Megtagadás esetén szíveskedjék *Dick Manó* részére egy szabályszerű nyilatkozatot kiállítani, amelyben a tek. Igazgatóság kijelenti, hogy a kérelem teljesítését azért tagadja meg, mert az 1929: 11. t.c. 33. §-a a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára részére még a hatóság által elkobzott példányokból is biztosít köteles példányt, s amelyben a tek. Igazgatóság azt is kijelenti, hogy a most idézett törvényszakaszk rendelkezéseihez képest gondoskodni fog arról, hogy a „Magyar Zsidó Lexikon” szóban forgó példánya elkülönítetten és a közhasználattól elzárva őriztessék meg.”

Március 8-án azonban a vizsgálóbíró mindennek ellenére a kérdéses példány nyolc napon belüli beszolgáltatását rendeli el — csak azért, mert az OSZK jogait biztosító, *már meglevő törvény még nem lépett életbe.*¹⁵⁶

És az életbe nem lépett végrehajtási utasítás teljes szövege már 1929 decemberében rendelkezésre állt!¹⁵⁷ Hóman felszólítására *Zsinka Ferenc*, a négy részre osztott könyvtár könyvtári részének vezetője készítette, *Rédey Tivadarral*, a *Hírlaptár* igazgatójával egyetértésben.¹⁵⁸ A végrehajtási utasítás végleges, 1935-ös szövege — amelyet ugyancsak Hóman intenciói szerint *Schneller Vilmos* miniszteri előadó¹⁵⁹ öntött végleges formába *még 1929-ben* — hol rövidebb, hol hosszabb, mint az OSZK javasolta szöveg, precíz, alapos jogászai munka és egykorú könyvtári elődeink minden kívánságát magába foglalja. Külön paragrafusok intézkednek az államnyomda egyes nyomtatványairól, és főleg a hatóságok által elkobzott nyomtatványokról: az elkobzó hatóság — egyes kivételes esetek fenn tartásával — ezeket nyolc napon belül köteles az OSZK, a KSH és az OGYK rendelkezésére bocsátani.

Azonban az 1929-i tervezet 8. §-a után még egy 9. § is következett, ezzel a címmel: „A kötelespéldányok beszolgáltatásának elmulasztása”. Ennek szövegét a *Zsinka – Rédey – Gulyás* együttes nem fogalmazta meg, a tervezeten ez áll: „ezt jogásznak kell megfogalmazni”.

Nos, a törvény megfelelő szakaszának (1929: XI. tc. 40. §) végrehajtási uta-

sítása az 1935-ös rendeletről *kimaradt*. A szankciók lazák maradtak: e téren az egyetlen igazi eredmény az az új szabályozás lett, amelynek értelmében az OSZK a nyomdanyelvek megvizsgálására jogot nyert.¹⁶⁰ S ezért jogos a hazai kötelességteljesítési-példány-szolgáltatás monográfiájának az a megállapítása, hogy ez az újabb törvény sem tudta teljesen felszámolni a beszolgáltatással kapcsolatos rendellenességeket.¹⁶¹

A beszolgáltatás ellenőrzésére szolgáló, és már 1929-ben megtervezett úrlapokat¹⁶² a könyvtár 1935-ben nyomatta ki s vette használatba.

Tanulmányunkban az első világháború utáni helyzet következtében előállott új és váratlan szerzeményezési problémákat vázoltuk, valamint az azok megoldására, illetve leküzdésére tett intézkedéseket, az elavult kötelességteljesítési rendszer új rendezését is beleértve. A gyarapítás teljes története azonban nem csak ebből áll a két világháború között. A tornyosuló nehézségekkel folytatott küzdelemmel párhuzamosan nagy társadalmi erők mozdulnak meg, amelyek a muzeális gyűjtemények sohasem látott, vagy legalábbis az alapító adománya óta elő nem fordult fellendülést hozták magukkal. Azonkívül megnöttek a bel- és külföldi cserelehetőségek; alapítványok és adományok, valamint a békeszerződés értelmében létrejött osztrák-magyar gyűjteményi kiegyezés az állomány bővítését új irányban tették lehetővé. A gyarapítási politikának ez a része a Könyvtár történetében még egy külön fejezetet igényel.

Jegyzetek

1. Fitz József: *A könyvtár gyűjtőköre*. = *Magy. Könyvszle.* 1937. 273–297. l.
2. Uo.
3. OSZK Irattár 54/1920. Az OSZK-irat fogalmazványát Melich majdnem teljesen sajátkezűleg átfogalmazta, a végleges szövegből a postaforgalom megszakadására való utalás hiányzik. Móra válasza kéziratos, de nem Móra kézirása, az aláírást kivéve. — A Móra-irodalom nem említi Móra — mint könyvtárigazgató — kapcsolatát az OSZK-val. Ezek a kapcsolatok hitünk szerint némileg kiegészítik, sőt új fénybe helyezik Móra életrajzát is, éppen az ellenforradalom utáni kritikus hónapokban. A Móra-irodalom legalaposabb új eredménye Földes Anna: *Móra Ferenc*. Bp., 1958. Ott és Péter László: *Móra Ferenc ismeretlen levelei*. Szeged, 1953. megtalálható a régebbi irodalom jegyzéke is. Egyetértünk Péter Lászlóval, hogy Móra „levelei a leghívebb életrajzi dokumentumok” — nemcsak az író, de a könyvtáros-muzeológus életrajzának dokumentumai is. L. még Bóday Pál: *A könyvtáros Móra Ferenc*. Szeged, 1954. — Móra 1918–1919-i hírlapi cikkeit és eltávolítását a főszerkesztői állásból l. József Farkas: *Mindenki újakra készül*. IV. köt. kül. 316. és 996. l.
4. OSZK Irattár 132/1920. Az egész levél Móra kézirása.
5. Uo. Melich levele utal a *Szózat* c. budapesti napilap március 5-i számában megjelent cikkekre, amely — egy nappal az előtt, hogy Melich elküldte ajánlólevelét — három sorban közli, hogy Móra a főkaptány társaságában gyűjtőútra indul. (*A Nemzeti Hadsereg felszabadító útja a Tiszántúl*. = *Szózat*. 1920. márc. 5.) Szalay József, a kor közismert „literátus főkaptánya” (1870–1937), író, könyvgyűjtő. Megyei szolgálat után lett szegedi rendőrőrkaptány, az ellenforradalom idején Móra mellett Juhász Gyula segítő-társa is. *Móra Ferenc lelki arcképe* (Szeged, 1937.) c. kis könyvében, sok személyes emléke mellett nem szól az ellenforradalom utáni „társasutazásról”, amelyről egyébként az újabb Móra-irodalomban is csak Péter László tesz rövid, hallomásból merített említést. *Juhász Gyula a forradalomban* (Budapest, 1965) c. terjedelmes művében. (306. l.) U.ott, főleg 194–198. l. Móra barátainak és pártfogóinak szerepe az író védelmében a különböző igazoló bizottságok előtt.
6. Ua. irattári sz. a. A kéziratos levélen csak Móra aláírása autográf.
7. Uo. Kálmány Lajost 1919. december 7-én temették el Szegeden. Pap volt, de főleg folklór-kutató, nagy tömegű rendezetlen hagyatékát Móra Szalay József segítségével

csomagolta össze, három napi munkával fasciculuskba kötegelve a szétszórt iratokat. Valószínűleg *Sebestyén Gyulának* — aki eredetileg az OSZK kéziratárának vezetője, majd a Nemzeti Múzeum folklór-gyűjteményének rendezője — érdeméből került a gyűjtemény végleges helyére, a Néprajzi Múzeum Adattárába. A Kálmány-anyag körül tehát az OSZK-nak csak közvetítő szerepe volt, ha volt. A Kálmány-gyűjtemény legértékesebb részét kiadta *Ortutay Gyula*. A kétkötetes mű (*Kálmány Lajos Népköltési hagyatéka*) I. köt. 5–69. l.: Kálmány életrajza *Péter László* tollából (kül. 52–53. l.), 71–134. l.: *Dégh Linda: Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek*. (Kül. 71–81. l.: *A hagyatéék története*.)

8. OSZK Irattár 682/1924. (A géppel írt levélen csak az aláírás Móráé.) Az OKBK ekkor még az OSZK épületében és azzal szoros kapcsolatban működött.
9. *Akantisz* Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára*. Budapest, 1922.
10. OSZK Irattár 26/1921.
11. OSZK Irattár 484/1922. A jegyzék a Móra-féle levél 1. oldalának verzóján kezdődik és a 2. oldal rectóján folytatódik. Az OSZK válaszát *Havrán Dániel* írta alá, aki akkor a nyomtatványi osztály vezetője volt (az igazgató ekkor már nem Melich, hanem *Hóman*). — Az irattár még egy *Havrán–Móra* levélváltást őriz 1927-ből: az OSZK szabadalmileírás duplumait ajánlotta fel a Somogyi Könyvtárnak, mire az utóbbi felküldte duplumjegyzékét, amely azonban hiányzik az irat mellől, s az ügy további folytatásának nincs nyoma. OSZK Irattár 83/1927. — Móra aláírásával még egy sor adminisztratív rutinkérdéssel foglalkozó levél található az Irattárban (695/1921, 716/1923 stb.); ezek egyrésze kiviteli engedélyekre vonatkozik, amelyeket Szegeden az OSZK a Somogyi Könyvtárral bonyolított le, más része a két könyvtár közti kölcsönzésekre. — Azt, hogy az OSZK nem kullogott az események és lehetőségek után, hanem kifejezetten kezdeményező szerepet játszott a „mentő”-akciókban, bizonyítja a következő levél, amely még a Mórával felvett kapcsolat előtt mutatja, hogy a román megszállás alatti anyag begyűjtését több módon is megkísérelték:
„Méltóságos dr. Pap Károly egyetemi nyilvános rendes tanár úrnak. Debrecen.
Kérem Méltóságodat, szíveskedjék a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára számlájára a „Melius” debreceni könyvkereskedő céget megbízni, hogy a Proletár-diktatúra ideje alatt megjelent összes *debreceni újságokat*, valamint Debrecenben ez idő alatt megjelent összes nyomtatványokat szerezze meg. Ügyszintén kérem a t. Céget megbízni, hogy a román megszállás ideje alatt megjelenő összes napi, valamint heti-lapokra fizessen elő. E lapokra az előfizetést annak a hónapnak, illetőleg évnegyednek a végével kell megszüntetni, amely hónapban, illetőleg évnegyedben a román megszállás megszűnik.
Fogadja . . . hálás köszönetét. Budapest, 1919. november hó 7-én. Melich János könyvtárigazgató.”
12. *Magy. Könyvszle.* 1922. 183–186. l.
13. *Pasteiner Iván* jelentése. = *Magy. Könyvszle.* 1923. 262. l.
14. OSZK Irattár 486/1920, 568/1921, 356/1922.
15. *Hercz* [írói nevén *Hernádi*] *Györgyről* l. *Markovits Györgyi: Üldözött költészet = OSZK Évkönyv 1960.* 185–239. l. A *Malik*-kiadóról: *Der Malik-Verlag 1916–1937.* Berlin, 1966. *Ism. Kollin Ferenc.* = *Magy. Könyvszle.* 1969. 3. sz. 315–316. l.
16. OSZK Irattár 236, 352/1922. *Gragger* ugyanakkor ajánlást kér a berlini egyetem délszláv tanszékének betöltésére!
17. Uo. 705/1921.
18. Uo. 76/1923.
19. *Magy. Könyvszle.* 1920–1921. 151. l.
20. A cikk aláírása — sp. —: nyilvánvalóan *Gulyás Pál* a szerző.
21. OSZK Irattár 482/1923, 793/1924.
22. Uo. 546/1920, és 634/1920.
23. *Ferenczyné Wendelin Lidia: Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús és proletár-diktatúra-gyűjteménye.* = *OSZK Évkönyv.* 1967. 263–277. l. említi, hogy a háborús gyűjtemény megindításának legkezdetén már az anyag jelentős része több példányban érkezett: intézmények és hatóságok felkérésre beküldött háborús nyomtatványai mellett magánszemélyek adománya, meg a budapesti és vidéki tanulóifjúság szervezett gyűjtése is gyarapította az állagot. *Ferenczyné*nek a háborús gyűjteménnyel kapcsolatos adataira és megállapításaira — azokat immár ismertnek tételezván fel — a továbbiak-

- ban nem térünk vissza, csak az állományfejlesztési törekvések szempontjából vesszük számba az ott nem tárgyalt, vagy csak érintett tényeket.
24. Az irat és a mellékletét képező jegyzék 1919. aug. 23-áról van keltezve, mint ilyen a duplum-anyag külföldi értékesítésére vonatkozó legrégebbi dokumentum. OSZK Irattár 204/1919.
 25. OSZK Irattár 475/1921.
 26. Az egész levelezés uo. 365/1922.
 27. Uo. 81/1922.
 28. Uo. 662/1923., 770/1923., 762/1924.
 29. V.ö. Dezsényi Béla: *Szervezet, személyzet és igazgatás az OSZK-ban a Horthy-korszak kezdetén.* = OSZK *Évkönyv.* 1967. 124–181. l.
 30. Így a legtöbb gondot okozó hitelező, a genfi Argus Suisse de la Presse még 1919-ben is szállított periodikákat, csak december 6-án szegezte le véglegesen Melich, hogy a továbbiakban egyetlen periodikára sem tart már igényt (OSZK Irattár 337/1919.). Csak a történeti teljesség kedvéért említjük meg, hogy nem csak a Fővárosi Könyvtár törekedett a világháború alatt is az ellenséges részekben megjelenő könyvek és periodikák megrendelésére (Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Budapest, 1968. 171. l.), hanem az OSZK is. Utóbbi természetesen nem vagy nem elsősorban azért, hogy közönségét a pontos tények birtokába juttassa, hanem a gondjaira bízott magyar vonatkozások megőrzésének okából.
 31. Az ügyiratnak a MNM igazgatóságától az OSZK-hoz áttett másolatán szereplő „olvas-hatatlan aláírású” főkonzul minden bizonnyal az e tisztében a magyar–svájci kapcsolatok terén több évtizedes termékeny szerepet vitt Kienast Ferenc. OSZK Irattár 306/1919.
 32. Uo. 99/1922. Azt, hogy az ún. proletárgyűjteményből is sok többes példányt tartalékolat a Könyvtár, említi Ferenczyné, i. h.
 33. OSZK Irattár 4/1922., 30/1922., 273/1922., 3/1923., 276/1923., 654/1923., 848/1923.
 34. Uo. 367/1921.
 35. Uo. 360/1921.
 36. Uo. 366/1922., 236/1924.
 37. Uo. 247/1924. Az adásveteli, ill. cserejegyzőkönyv teljes szövege a következő:

Jegyzőkönyv.

Felvetették a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatóságának 1923. évi 961/Lz. számú rendeletébe foglalt határozvány alapján: 1924. évi április hó 24-én a m. k. hadtörténelmi levéltár IV. csoportja (könyvtár) és a Magy. Nemz. Múzeum Széchenyi Országos könyvtára fölös anyaga kölcsönös kicserélése tárgyában.

1. A m. k. hadtörténelmi levéltár IV. csoportja átadja, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára pedig átveszi:

a) a m. k. hadtörténelmi levéltár IV. csoportja által eladott selejtes könyvtári anyaga után készpénzben befolyt 1 360 000 (azaz Egymillió-háromszázhatvan ezer) koronát, —

b) a Magy. Nemz. Múzeum Széchenyi Orsz. Könyvtára által 40 000 Koronára becsült következő kézirati és könyvanyagot:

Erdélyi Országgy. jegyzők. 1834., Erdély. Orszg. irom. 1837., Erdélyi Országgy. jegyzőkönyv 1841/42. Erdély. Országgy. irom. 1841/43., Erdély. Országgy. beszédek tára 1837. I–II. Szerencs J.: Országgyűlési jegyzőkönyvek 1839. 1–2. füzet, Borsod Vármegyei jegyzőkönyvek (Kéziratok anyag) 1790, 1791. és 1792., Adójavaslat 1841/43. és Törvényjavaslat a szóbeli törvénykezésre 1841/43.

2. Az 1. pontba foglalt készpénzösszeg és könyvanyag, valamint a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatósága által még készpénzben kifizetendő 600 000 (Hatszáz ezer) korona ellenében a Magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi Orsz. Könyvtára átadja a tulajdonában levő és a világháborúban a semleges államok hírlapjaiban megjelent cikkek kivágatainak egész anyagát a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatóságának, amely főigazgatóság a kérdéses 600 000 koronányi összeget az újságkivágatok átvétele után azonnal kifizeti.

3. Az újságkivágatok anyag átvétele és a m. k. hadtörténelmi levéltárba való átszállításról a m. k. hadtörténelmi levéltár főigazgatósága gondoskodik. Budapest, 1924. évi április hó 28-án. Dr. Melich János mint a M. Nemz. Múzeum Széchenyi Könyvtára igazg. megbízottja. Láttam: Budapest, 1924. április 28. Dr. Hömann Bálint. A M. Nemzeti Múzeum főigazgatója. Pilch Jenő főtanácsnok, könyvtári igazg. mint a m. k. hadt. levéltár főigazg. megbízottja. Láttam: Budapest, 1924. máj. 1. olvashatatlan aláírás, a m. kir. hadtörténelmi levéltár igazgatója.

Az anyag átadása és átvétele ua. iratra vezetett jegyzet szerint 1924. május 9-én megtörtént.

38. Ferenczyné, i. h. kül. 270. l. állítja a két gyűjtemény összefüggését, az általa megvizsgált adatok alapján; azt is megtudjuk eikéből, hogy a Könyvtár vezetősége már

a Tanácsköztársaság alatt, pontosan 1919. július 11-én felvetette egy külön forradalmi gyűjtemény létesítését.

Hozzátehetjük, hogy a „háborús- és proletáryanag” kifejezés ilyen formában többször is előfordul a Könyvtár levelezéseiben; végül a Tanácsköztársaság nyomtatványaiából is több példányt gyűjtöttek a későbbi értékesíthetőség reményében. A Kisnyomtatványtár ma is együtt tartott tanácsköztársasági gyűjteménye 2854 darabból áll, ebből 679 a másodpéldány. Legtöbbet a grafikai plakátok között találunk belőlük. A grafikai plakátok teljes száma 371 darab, ebből 291 db a duplum. Tehát 80 elsőpéldánnyal 291 másodpéldány áll szemben. Nem ritka itt a 6–7 példány egy-egy plakátból, sőt *Lejawa Alkohol és prostitúció az emberiség gyilkosa* c. plakátjából 17 példány van. Ezután a Budapesten nyomott szöveges plakátok következnek: 457 db-ból 181 a másodpéldány. A színlapok között 69 duplumot találunk, a műsorok között 54 db-ot. Az idegen nyelvű röplapok száma 385, ebből 40 a másodpéldány. A magyar nyelvű röplapok és a vidéki plakátok között a duplumok száma elenyésző: 13, illetve 16 db. Az idegen nyelvű plakátok másodpéldányainak száma 13 db. Mindebből látható — amit az előző fejezetben mondtak már ügyis tanúsítanak —, hogy a szerzeményezésnél itt is eleve terfbe volt véve a későbbi értékesítés.

39. Ferenczyné i. h. és *Markovits Györgyi: A nemzeti könyvtár remotái nyomán.* = *OSZK Évkönyv.* 1959. 260–278. l. erre vonatkozó adatszerű feljegyzés híján nem tudhatták, hogy a zöldessárga „Zárt anyag” felírási cédulák, amelyeket a raktárban levő, de korlátozott használatú könyvekre ragasztottak, nem az ún. proletáryanag keletkezésének idején kerültek használatba, csak később, könyveknél valószínűleg csak az 1930-as években és különösen *Fitz József* főigazgatósága alatt, éppen azért, mert a liberális *Fitz* az anyag elkülönítését megszüntette és az amúgy sem túlságosan korlátozott használatot még szabadabbá tette. (1944-ben, az újabb és még nagyobb könyvpusztítás idején a „zárt anyag” ragaszték tette részben lehetővé, hogy az akkor kikényszerített „selejtezést” az OSZK elkerülte.) A remotaként kezelt hírlapok teljesen elkülönítve sohasem voltak — ez raktártechnikai szempontból sem volt lehetséges —, ezért a hírlap-remotákat csak a külön katalógus választotta el a törzsanag katalógusától, a raktárban csak a ráragasztott figyelmeztető címke jelezte a használati korlátozást: ezért lehet, hogy ott a „zárt anyag” felíratú címke már előbb, *Goriupp Alice* emlékezése szerint legkésőbb 1927-ben használatba került.
40. *Goriupp Alice* közlése.
41. Így lesz ez a *Bánóczy Dénes*-féle gyűjteménnyel, majd *Kun Béla* könyvtárával is.
42. *Ferenczyné, i. h.* Az idézet: *Jójj el szabadság ... Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* II. köt. 250–302. l. *Botka Tivadar* cikke.
43. OSZK Irattár 324/1920., 107/1921.
44. Uo. 179/1921. *Melich* levelének kelte febr. 23., a válaszá márc. 8.
45. Ez tehát a *legelső* „proletár”-jellegű gyarapodása az OSZK-nak, és az egyetlen, amely megelőzte a Proletár-Múzeum beolvasztását. *Magyary* átirata a Szellemi Termékek Országos Tanácsa levélpapírján íródott, amelyen a fejléct áthúzták és föléje nyomtaták az új hivatal nevét. OSZK Irattár 191/1919.
46. Uo. 205/1919.
47. A Proletármúzeum történetét és az OSZK által való átvételét l. *Ferenczyné, i. h.* *Szentmiklósi Sándor* levelét, amelyre *Ferenczyné* röviden utal, kiadta *Gerelyes Ede: A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában* 1918–1919. Budapest, 1969. 313–314. l.
48. Az eddig sehol sem említett személyes érintkezésvétele augusztus 21-én történt (OSZK Irattár 188/1919). A *Gerelyes i. m.* által közölt levél, amelyen nincs dátum — talán azért, mert személyesen adták át *Melich*nek, akivel *Szentmiklósi* és *Várad*i közvetlen kapcsolatban álltak —, tehát nem augusztus elején kelt, mint *Gerelyes* írja, hanem legkorábban augusztus 21-én. A levelet egyébként nem egyedül *Szentmiklósi* (*Ferenczyné i. h.*), hanem *Várad*i is aláírta.
49. *Ferenczyné, i. h.*
50. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mai otthona a Baross utca és a Reviczky utca sarkán, a jelenlegi Szabó Ervin téren. A *Wenckheim* palotát a szervezkedő keresztény párt vette igénybe, nyilván az sürgette a kiürítést.
51. OSZK Irattár 307/1919. *Szentmiklósi* havi tiszteletdíja 800 koronában nyert megállapítást.
52. *Ferenczyné i. h. kül.* 273. l. *Eckhart Ferenc* 1917-ben *Szabó Ervinnel* is kapcsolatban állt a *Thallóczy*-gyűjtemény átvételekor. *Remete, i. m.* 161. l.
53. OSZK Irattár 192/1919.
54. *Markovits Györgyi: Üldözött irodalom.* = *OSZK Évkönyv* 1961/62. 326–363. *Frank László: Az 1919-es magyar emigráció sajtója.* Bp., 1966. Magyar Újságírók Orsz. Szöv. soksz. jegyzet.

55. 1892–1956. 1919-ben lett az OSZK munkatársa. Tanár, a Felszabadulás után egy ideig dékán a budapesti egyetem bölcsészeti karán. OSZK Irattár 579/1920.
56. OSZK Irattár 223/1920., uo. Melich válasza.
57. Károlyi Árpád (1853–1936) történész, a bécsi udvari levéltár, majd uo. a magyar történelmi intézet igazgatója.
58. 497/1922., uo. Melich válasza.
59. Az utalványozást l. OSZK Irattár 182/1922.
60. OSZK Irattár 485/1921., 64/1922., 505/1922.
61. Uo. 266/1923.
62. Uo. 260/1923.
63. Uo. 392/1924. — A legkritikusabb kezdő években, 1920-ban és 1921 első felében megszerzett nyomtatványoknak az Irattár (485/1921., 487/1921.) alapján összeállítható nyers jegyzéke (az eredeti felsorolást követve) a következő:

Kirschner Miklós: *Gabriella*. Wien, 1920. — Kassák Lajos: *Misilló királysága*. II. kiad. Wien, 1920. — Kolozsáry Balázs (Kun Béla): *Forradalomról forradalomra*. Wien, 1920. — Varga Eugen: *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur*. Wien, 1920. — *Internationale I–II*. Wien, 1920. — Rudas László: *A szakadár okmányai*. Wien, 1920. — Szántó Béla: *A magyarországi proletáridtus osztályharc és diktatúrája*. Wien, 1920. — Zinovjev, K. Radek, Kun Béla: *Mit mond a III. Internationale a magyarországi proletárforradalomról*. Wien, 1920. — *Beiträge zu den Problemen der Zeit*. Heft 17. W. Neményi: *135 Tage Bolschewisten Herrschaft*. Berlin, 1920. — Halmi József: *Fekete könyv Kecskemétről*. Wien, 1920. Diószeghy Tibor: *Külön vélemény*. Wien, 1920. — Diószeghy Tibor: *A darutoll*. Wien, 1920. — Hajnal Jenő: *Hamburgerné*. Wien, 1920. — Gábor Andor: *Ezt ízenem*. Wien, 1920. — Gábor Andor: *Az én hazám*. Wien, 1920. — Barta Lajos: *Múlt. — Diószeghy: Bök. — Rác Béla: Vörösök és jehérek. — Jászi Oszkár: Magyar Kálvária — Perutz Leó: 9 és 9 között. — Jerome: Három ember egy csónokban. — Vértés: Rajzok. — Kommunista Kiáltvány. — A kommunista forradalom irányelvei. — Krudy: Nagy kópé. — Szép Ernő: Az Isten és János. — Fraknói: Királyválasztás. — Magyar Naptár. — Rákos: *Revolut. Gerichtsbarkeit. — Álom is . . . — Rudas: A kommunista forradalom alapelvei. — Pinkerton sorozat. — Szép Ernő: A Világ. — Hajmáskér. — Bíró: A bazini zsidók. — Kassák: A máglyák énekeinek. — Rác L.: Rutén dolgozók. — Ijűmunkás I., III., IV. — Kuszinén: A finn forradalom. — Luxemburg: Tömegsztrájk. — Marx: Polgárháború. — Új Könyv I–IV. — Davy: *Reichsarchiv des Burgenlandes. — Böllni: Szenvedések könyve. — Nagy Andor: Fergeg. — Michaelis Balázs: Túl a testen. — Szép Ernő: Magyar könyv. — Regényfüzér IV–V., VI., VII. — Ijűmunkás Internationale I. — Conan Doyle: A Maharadsza kincse. — Hatvány: Gyula grófné. — Kabos: Egy óra története — Bunkó 2–8. — Hatvány: Das vercuudete Land. — Erato.***

Periodikák: *Bécsi Magyar Újság* 1920. 28–227. 1921. 1–148. — *Ember* III. 2–46. sz. IV. 1–25. sz. *Vasárnap* I. 1–16. sz. — *Regénytár* 1920. 1. sz. — *Ma*. V. 1–7. sz. — *Szabadság*. I. 1., 2–7. 9. sz. — *Világosság* 1920. I. 1–17. sz. és 18–30. sz. 1921. 1–10. — *Új világ*. I. 1–4. sz. és 5–9. sz. — *Proletár*. I. 1–13. sz. és 14–27. 1921. 1–25. — *Regényfüzér* 3., 4. sz. — *Jövő*. 1921. 1–104. sz.

64. OSZK Irattár 805/1923. A gyűjtemény teljes horderejét a *Horovitz* leveléhez mellékelte, és a *Bánóczy* elrendezésének megfelelően tagolt jegyzék jellemzi leghűbben, ezért álljon itt teljes egészében: 1. Nem politikai művek. Tudósok munkái, essayk (pl. Szabó Ervin, Marx és Engels válogatott műveinek, lipcsei fotografált második kiadása, Barna-könyvek, Európa-könyvtár, Szende, Pál, Hollós József, Lukács György, Péterfi Tibor tanulmányai. Hatvány könyvei stb. 2. Wedgewood jelentése (már ritkaság a nemzetközi munkaügyi hivatalnak genfi kiadása a magyar szakszervezeti mozgalomról; Den sorte bok om den hvite terror i Ungarn, Tarczali könyve, Martyrium stb. 3. A bécsi emigráció nem kommunista csoportjainak kiadványai.) Jobboldaliak Károlyi–Jászi-csoport, Világosság-csoport stb. 4. A bécsi kommunista emigráció magyar és német nyelvű irodalma. Ritkaságai: az emigráció kezdetén kiadott röpiratok, továbbá a pártválság röpiratai és brosurái. 5. Az oroszországi kommunista irodalom, mely 1919 augusztus után jelent meg (Moszkva, Petrográd, Jekaterinsburg, Novonikolajevszk). 6. A bécsi emigráció irodalma. 7. Erdélyi emigráció. 8. Csehszlovákiai emigráció. 9. A németországi magyar és német nyelvű kommunista és nem kommunista emigráns irodalom. 10. Olasz, spanyol- és franciaországi emigránsok (Wedgewood jelentése olasz nyelven, Károlyi Mihály és Hock János felhívása). 11. Amerikai emigránsok (pl. Böhm fűzetének amerikai kiadása, Hock János, Új előre-ék). 12. Magyarországi fűzetek, könyvek, lapmegnyilatkozások az emigrációról. 13. Emigráns művészek albumai, kiállításuk katalógusai, metszetei, eredeti rajzai, plakátok, képeslapok (pl. Bíró Mihály osztrák választási plakátjai, Horthy-ellenes képeslapok). 14. Röpcédulák, naptárak, prospektusok, meghívók, memorandumok. (Ritkaságai: az ún. földalatti irodalom, az 1920-as bojkott; tavalyi bécsi interparlamentáris konferencia röpiratai stb.) 15. Az emigráció napilapjai és mai időszakos lapjai. (Negyven-negyvenkét különböző lapról van szó, teljes gyűjtemény már ma is alig képzeltető, hiszen e lapok nagyrésze megszűnt, legnagyobb ritkaságai a nyomtatások.) 16. A kiadóvállalatok: Bécsi Magyar Kiadó, Libelli Verlag, Pegazus

Ma, Bán Verlag, Hellas, Fischer, Arbeiter Buchhandlung (Wien), Új modern könyvtár, Európa, Írók könyvtára stb., stb. — Gohl Ödön 1859–1927 igazgató, az Éremtár vezetője.

65. OSZK Irattár ua. szám alatt.
66. Az osztrák korona árfolyama ekkor még alacsonyabb, mint a magyará!
67. Uo. a fogalmazvány Tóth László kézírása.
68. Bánóczy Dénes született 1888. *Doromby J.: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története.* Budapest, 1936. 393. l. Uo. arckép. Bánóczy Józsefről l. *Múlt és Jelen.* 1926. 402. l. Pester Lloyd. 1931. Abendblatt 265. — V. ö. még *Gulyás Pál: Magyar írók élete. — Életrajzi lexikon.* Bp., 1968. I. köt. *Katona Ferenc–Dénes Tibor: A Thália története.* Budapest, 1954.
69. OSZK Irattár 805/1923.
70. Uo. pontosan dec. 27.
71. OSZK Irattár 350/1924.
72. OSZK Irattár 350/1924., 405/1924.
73. A vétel és a szállítás körülményes lebonyolítása mutatja, hogy az OSZK tulajdonképpen éppúgy csempészúton jutott az „áruhoz”, mint az egykorú illegális mozgalmak résztvevői (l. erről pl. *Máté György: Szikrától lobban a láng.* Bp., 1955.). A futárposta igénybevételét itt nem a rossz posta- és szállítási viszonyok indokolták, hanem az, hogy a csomagok illegális iratokat tartalmaztak, amelyeket a vámvizsgálatnál — ha nem diplomáciai csomagban jönnek — a hatóság a címzetre való tekintet nélkül elkobozott volna. De meg — mint látni fogjuk — Bánóczy és barátai személyét is védték Hómanék az üldözéstől. — A külügyminisztériumból (amely akkor a várbeli Dísz téren székelt) Gurdon József altiszt szállította át az anyagot; a szállításra kijelölt másik altiszt, név szerint Kittlinger, megtagadta a szállítást mondván, hogy kocsit húzni nem köteles. Lukinich fegyelmet kért ellene. OSZK Irattár 387/1924.
74. Uo. 722/1924.
75. A két jegyzőkönyv az Irattárban 306/1924. sz. a.
76. Uo. 130/1934. Az Újság 1924. okt. 26-i számában a jelzett cikk nem található. A Bánóczy-anyag zárt kezelése csak 1947-ben szűnt meg, amikor — a kéziratári zárt letétek naplójának 1924/34. tételénél olvasható bejegyzés szerint — az anyagot „a megfelelő osztálynak” átadták. A felbontást Tolnai Gábor főigazgató és Waldapfel Eszter osztályvezető aláírása tanúsítja. (*Csapodiné Gárdonyi Klára szíves közlése.*) — Hogy a Bánóczy-nak tett ígéretet az anyagának zárt kezelését illetően az OSZK mennyire komolyan vette, annak legbeszédeesebb bizonyítéka, hogy a szélsőjobboldali *Szózat* c. újság 1923. nov. 15-i számában Hóman saját szavait idézi, amelyekkel tanúsítja, hogy a „zárt letétként” átvett anyagot a Könyvtár hagyományaihoz híven, fenyegetések ellenére sem adja ki, ügyészségi megkeresésre sem. (L. *Markovits Györgyi–Tóbiás Áron: A cenzúra árnyékában.* Bp., 1966. 76–78. l. Uo. *Domokos József* szövebeli közlése arról, hogy Bánóczy bántatlan hazatérését a Nemzeti Múzeum tette lehetővé.)
77. Uo. 470/1924., l. még 325/1924. és 659/1926.
78. V. ö. *Dezsényi Béla: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az OSZK-ban a Horthy-korszak elején.* = *OSZK Évkönyv.* 1967. 124–171. l.
79. OSZK Irattár 355/1924.
80. Ferenczyné, i. h. Markovits, Az OSZK remotáinak nyomában, i. h.
81. OSZK Irattár 248/1919.
82. A külön „Proletárdiktatúra növedéknapló” első dátumszerű bejegyzése 1920. április 16-ról kelt, de ez már a 230-as tételszámot viseli (és egyébként a Meliusz debreceni könyvnyomda fent már említett ajándékát részletezi, összesen 44 darabot); ezt a tételt egy dátum nélkül, de nyilvánvalóan ez időben bejegyzett 229 tételből álló sorozat előzi meg, mindannyi tétel egyenkint felsorolt fényképekből áll, amelyeket a Könyvtár (1919-ben vagy 1920 elején?) az „Országos Propaganda Bizottság felszámoló miniszteri biztosságtól”, név szerint *Steinecker* István min. tanácsostól kapott. A továbbiakban a napló tételi ügyszólván sehol sem azonosíthatók az Irattárban nyomon követhető ajándékozott, vásárolt vagy hatóságilag elkobzott állagrészekkel. A proveniencia nincs is mindig feltüntetve — így pl. a 241. tételt képező 800-nál több röpirat esetében, amelyek közül igen sokat, nyilván mint cserére vagy más értékesítésre tartott másodpéldányt, a napló szerint bélyegezetlenül vettek állományba. A dátum a továbbiakban is még sokszor hiányzik, az anyag későbbi sorsáról pedig semmi sem tájékoztat. Bizonyos, hogy a proletár anyag már említett müncheni rendszerű szakrepertóriumába a napló-

ban szereplő tételeknek csak egy része, mégpedig a kisebb része került bele (igaz, bekerült, mint láttuk, az állományból származó, nem baloldali irányú anyag is); az anyagnak a felszabadulás utáni állománybasorolása pedig az utóbbi alapján történt. Külön hosszabb tanulmány kellene ahhoz, hogy az állományban címek szerint meglévő kötetek provenienciáját egyenként tisztázni lehessen; és így is csak részleges eredményt lehetne elérni, mert időközben sok elkallódott vagy rongált kötetet újjakkal pótoltak — különösen az 1950-es évektől kezdve — az anyag nagyrészt képező plakátokra és röpiratokra nézve pedig így sem lehetne végleges megállapításokhoz jutni. Proveniencia sokszor egyáltalán nincs is jelölve a naplóban vagy csak így: „ismeretlen ajándékozó”, „más raktárból áttéve” stb. Az egy-egy beszerzési mód és út vonalán a Könyvtárba jutott anyag múltját pontosan felderíteni lehetetlen. Annál inkább, mert a „proletár” szak, mint mondtuk, *tudományszakot* is jelentett, a szakrepertóriumba sok más alapon kiválogatott mű is bekerült. A naplóból amellet egész évek is hiányoznak, illetve semmiféle beszerzést sem mutatnak (1923, 1927, 1930.). Az utolsó bejegyzés, a 447. számú, 1934-ből való.

83. OSZK Irattár 418/1921.
84. Uo. 390/1921.
85. Uo. 500/1921.
86. Uo. 894/1923. *Szvetecz* igazi neve *Szigetvári Imre*. A per aktái megvannak a Párttört. Intézet Archivumában. (Markovits Györgyi szíves közlése.) Újhelyi regényének semmi köze sem volt a politikához, nyilván erkölcsi okból foglalták le. T. sz. Nyomt. Növedéknapló 1924. 63. sz. bejegyzése szerint reklamációra érkezett be. — A Májusi üzenet szövege megjelent a *Magyar május elsejék* c. mű (Bp., 1953) 245–247. lapján a cím és az aláírások elhagyásával. Ugyanígy *Balla Aladárné–Györfly Sándor–Szabó Ágnes: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához*. III. Bp., 1954. 91–93. l. A szöveget a Párttörténeti Intézet példánya alapján közölték. Az OSZK példánya eddig nem volt ismeretes.
87. Természetesen nem azonos Rédey Tivadarral, az OSZK könyvtárosával. Az *Akasztott Ember* 1922–1923. között jelent meg Bécsben, határozatlan időközökben, szerkesztette Franz Hartl, kiadta Barta Sándor.
88. OSZK Irattár 611/1923.
89. Uo. 172 1926. L. még 532/1925. — A Proletár növedéknaplóban ezekről nincs nyom.
90. Uo. 284/1932. és Az OSZK 1931–1933. évi állapota. I. = *Magy. Könyvszle.* 1932/1934. 99. l.
91. *Markovits Györgyi: Magyar haladó sajtó francia földön.* = *Magy. Könyvszle.* 1968. 84. évf. 3. sz. 246–261. l.
92. Markovits–Tóbiás i. m. passim, kül. 61, 98. l.
93. *Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár korai kapcsolatai a szovjet könyvtár-üggyel és könyvkiadással.* = *Magy. Könyvszle.* 1969. 85. évf. 3. sz. 277–283. l.
94. Uo. A postavezérgazgatósághoz címzett levél tartalma is bizonyítja, hogy a rendőrség és az ügyészség szerepe a Könyvtár gyarapításában mindig *alkalomszerű* maradt; a kortársak visszaemlékezéseiben szereplő rendszeresen, zárt zsákokban érkező anyag nem a postától származott. „Maga a M. Kir. Államrendőrség is Könyvtárunknak szokta átengedni megőrzés végett a különböző kommunista *megmozdulások alkalmával* (aláhúzás tőlem D. B.) lefoglalt nyomtatványokat.” A megmozdulások utáni alkalomszerű átengedést törekszik Lukinich — és minden jel szerint sikerrel — legalább a posta vonalán rendszeressé tenni. A postavezérgazgatósághoz címzett iratot egyébként *Asztalos Miklós* fogalmazta, aki akkor csak rövid ideje volt még az OSZK-ban, de igen jó szervező képességgel rendelkezett. Pályáját a pécsi egyetemi könyvtárban kezdte Fitz József vezetése alatt s nyilván nem volt véletlen, hogy amikor Fitz vette át az OSZK igazgatását, Asztalos nemsokára az akkor újjászervezett Szerzeményi Osztály élére került.
95. Uo.
96. OSZK Irattár 101/1933.
97. *Goriupp Alice* emlékezése szerint a postaszákok rendszere korábban kezdődött. Lehet, hogy a rendőrség többször adott át anyagot — különösen hírlapokat —, mint amennyinek az Irattárban nyoma van, és hogy ezek a postán szokásos módon voltak zsákokban leőlmözva, tehát feltehetően a postán kerültek lefoglalásra. Innen származhatnak a *Festetich-palotában* felhalmozott „postaszákok”, amelyekre Goriupp Alice emlékszik. A „proletár” hírlapok rendszeres felállítására azonban csak 1927 után, az új vasterem-

- ben került sor. 1934-ben szűnt meg az ún. proletárnapló és megszűnt a továbbiakban — a Bánóczy-féle és más zárt letétek kivételével — az illegális baloldali anyag külön kezelése is. Minden bizonnyal szerepe volt már ebben Fitznek is, aki egyben is az egységes, numerus currens-rendben tartott állományrendszer híve volt, amelyen belül csak a „zárt anyag” felirat esetében kellett döntenie — de már csak az olvasásba adás előtt — az anyag kiadhatósága felett. — A rendőrségi elkobzásból származó anyag *alkalmi* átadása egészen a felszabadulásig tovább tartott. Egy ízben Rédey Tivadar utasítására és Rédey rendőrségi névrokonának ellenőrzése mellett e sorok írója is tartott szemlét a főkapitányság Zrínyi utcai pincéjében egy hasonló eredetű anyag fölött.
98. Ezeknek a gyűjteményeknek legtöbbje a volt tulajdonos társadalmi-történelmi szerepe miatt is külön feldolgozást érdemel s ilyenben részesülni is fog. Egyelőre egy e tárgyhoz tartozó tanulmányt közölt az OSZK Évkönyve: *Batári Gyula: A Társadalomtudományi Könyvtár története.* = *OSZK Évkönyv* 1967. 435–440. l.
99. OSZK Irattár 401/1923., 493/1923.
100. 593/1923. júl. 14. A táviratokat Szabó már előbb kötetben kiadta: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból.* Bp., 1919. Cs. Gárdonyi Klára szíves közlése szerint az eredeti — addig zárt letétképpen kezelt — anyagot 1950-ben, ugyancsak letétképpen átvette az akkori Munkásmozgalmi Intézet, a Párttörténeti Intézet elődje.
101. OSZK Irattár 325/1927. A hiányról l. a Könyvtár 1929-ről szóló jelentését. = *Magy. Könyvszle.* 1930. 36. köt. 321. l. V. ö. Ferenczyné, i. h.
102. OSZK Irattár 351/1928.
103. A Kun Béla könyvjegyzékében szereplő művek katalógusbeli azonosítási kísérleteiben igénybe vettem *Alkonyi* István közreműködését. Itt utalok *Dezsényi* Michaela rövid ideig tartó, de jól végzett segítő munkájára tanulmányom e részének anyaggyűjtésében, és főleg közvetlen technikai munkatársam, *Pócsi* Árpádné készséges és kitartó közreműködésére jegyzeteim és kézirataim tisztázásában.
104. *Kun* Béláné: *Kun Béla.* Bp., 1966. 156. l. „A Tanácsköztársaság kikiáltása után egy szép tavaszi napon, kora reggel elmentem a gyűjtőfogházba, hogy elhozzam onnan Kun Béla holmiját, melyet március 11-én izalmában ott felejtett. *E holmik többsége könyvekből állott.*” (Aláhúzás tőlem. D. B.) — A könyvtárra vonatkozó iratot és a hozzá mellékelt jegyzéket a további kutatás számára facsimilében is rendelkezésre bocsátjuk.
105. *Hajdu* Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Bp., 1968.. Kül. 156–194. l.
106. *Magyarország története.* Bp., 1964. 2. köt. 374. l.
107. *Sikabonyi* Antal: *A Nemzeti Múzeum könyvtára.* = *Magy. Bibliofil Szle.* 1925. 1. évf. 167–168. l.
108. 1886–1948. 1930-tól kezdve a külügyminisztérium könyvtárának vezetője lett. De heti egy délelőttöt azontúl is egy ideig az OSZK-beli munkakörének szentelt. *Az OSZK 1931–1933. évi állapota.* = *Magy. Könyvszle.* 1934. 92. l.
109. OSZK Irattár 229/1919. A fogalmazványon „megbízta” helyett eredetileg „felkéri és felhatalmazza” szöveg állt. Az iratot nem Melich, hanem „igazgató h.” írták alá — ez idő szerint nem lehet kideríteni, hogy az olvashatatlan aláírás kitől ered.
110. OSZK Irattár 316/1919. Melich felterjesztése arra enged következtetni, hogy Sikabonyi példájára másokat is meg fog bízni hasonló gyűjtőutakkal: „A M. N. Múzeum könyvtárának legfőbb gondja kell, hogy továbbra is maradjon az összes magyar szellemi termékek egybegyűjtése és megőrzése. E cél megvalósítására [!] addig, míg hazánk különféle hatalmaktól nem volt megszálva, aránylag könnyebben volt megvalósítható. Most, hogy hazánk több része meg van szállva, e cél megvalósítása fokozottabb gondot kíván. Az egyik mód kétségtelenül az, hogy könyvtári tisztviselők küldetnének ki a megszállott részekre, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára számára az értékes anyagot összegyűjtsék.” A „gyűjtőutak” valóban állandó költségvetési tételle válnak a könyvtárban. V. ö. *Dezsényi* Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *OSZK Évkönyv.* 1967. 124–181. l. Sikabonyi gyűjtéséről a növedéknaplóban (A M. N. Múzeumi Könyvtár Szerzemény-könyve 1919–1921. II.) 1920. márc. 17-ről 44. sz. a. találjuk az első bejegyzést „Dr. Melich János igazgató őr úr megbízásából dr. Sikabonyi Antal vásárlása” proveniencia-megjelöléssel. Az anyag nyelv szerinti megoszlása jellemzően azt a szándékot sejteti, hogy régi magyar területre nézve a nyelvre való tekintet nélküli univerzális gyűjtőkör fennmaradjon: szlovák nyelvű 93 volt a 153 könyvből, magyar 40, német 15, többnyelvű

- és szótár 4. Az egész további szlovákiai magyar könyvkiadásra jellemző a tankönyvek aránylag nagy száma: 12, igaz, ezeknek is egy néhány a szlovák.
111. OSZK Irattár 3/1920., 131/1920., 145/1920., 244/1920., 318/1920., 349/1920., 414/1920.
112. Természetesen itt már a dunajbbspartii magyar Komárom értendő, miután a határ-vonalat a trianoni szerződés jún. 4-én végleg megszabta.
113. OSZK Irattár 476/1920.
114. Uo. 249/1920.
115. Uo. 454/1924. jún. 30. Sikabonyi majdnem minden nyarat a Felvidéken tölt és lanka-datlanul gyűjt.
116. 473/1924.
117. V. ö. még 203/1924., 55/1924., 644/1926., 534/1926., 28/1927., 518/1928. 565/1928., 426/1919.
118. Uo. 638/1926.
119. Uo. 448/1928. Az elcsatolt országrészekben folyó gyűjtés pénzügyi és politikai nehézségeit — nevezetesen a Magyarország és szomszédai közötti megértésre való törekvés helyett a kölcsönös bizalmatlanságot — együttesen jellemzi a 44/1924. sz. irat:

Szigorúan bizalmas! — A Devizaközpont tek. Igazgatóságának. Budapest. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára hivatásához híven a megszállások kezdete egyik főfeladatának tekintette az elszakított országrészekben megjelenő magyar vonatkozású könyvek, hírlapok és egyéb nyomtatványok összegyűjtését. Ez a feladat nem csupán rendkívül nagy anyagi terheket rótt a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárára, de a magyar könyvkereskedők a legnagyobb igyekezet dacára sem tudták az utódállamokkal fennálló közlekedési nehézségeket, valamint tiltó rendőri intézkedések miatt a kívánt anyagot megszerezni. Az utódállamokban élő honfitársaink közül is többen önfeláldozóan igyekeztek bennünket a történelmi szempontból is rendkívüli anyag birtokába juttatni, azonban az ő működésük elé is szinte elháríthatatlan akadályt gördített az utódállamokban az a féltékenysége, amellyel magyar nyelvű honpolgárainkat megakadályozni a Magyar Nemzeti Múzeummal való tisztán tudományos természetű kapcsolatokat fenntartásában. Miután mindezek a módok a könyvanyag összegyűjtésére nem jártak a kívánt eredménnyel, az Orsz. Széchényi Könyvtár megegyezést létesített [néhány, a Felvidéken ma is működő magyar kultúregyesület vezetőségével, hogy ezek] az irodalmi anyagot rendszeresen összegyűjtessék és a Magyar Nemzeti Múzeumba beszállíttassák. [A kultúregyesületek] amit lehet ajánlékképpen fognak megkapni, a vásárolt anyagot pedig az eredeti számlával együtt fogják hozzáink beszállítani. A számlák kiegyenlítésére csupán egy kikötést tettek a gyűjtők, [a gyűjtést végző egyesületek] nevezetesen, hogy mi a pénz ne átutalás útján küldjük nekik, [mert így ki lennének téve politikai vagy rendőri zaklatásoknak], hanem közvetlenül effektív cseh koronában fizessünk [nekik] a benyújtott eredeti számlák ellenében. Miután [ez a kérés, amelyhez az egyesület minden körülmények közt ragaszkodni feltétlenül méltánylandó] e feltétel teljesítése nélkül az anyag egyáltalában nem volna beszerezhető, azzal a kéréssel fordulok a devizaközpont tek. Igazgatóságához, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának megengedni méltóztassék, hogy [a Magyar N. M. Orsz. Széch.] a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület útján 1000 (Egyezer) Cseh koronát a Tek. igazgatóság által megállapított arányban vásárolhasson és ezen összeget az utólagos számvétség elszámolási kötelezettsége mellett a fentnevezett Takarékpénztárból effektíve fel is vehesse.”

- 1928-ban mint „hathatós támogatást” könyveli el a Könyvtár *Kóbor Tamás* 10 millió koronás adományát (= 800 pengő) „mely az elszakított területeken megjelenő, reánk nézve fontos könyv- és hírlapanyag beszerzésére volt fordítható.” *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának 1928. évi állapotáról.* = *Magy. Könyvszle.* 1929. 100. l.
120. OSZK Irattár 204/1923.
121. Uo. 258/1923. Nem érdektelen, hogy az első levél fogalmazványa Bajzának, Melich bizalmas munkatársának kézírása, míg a másodikat már Tóth László, Hóman titkára fogalmazta. Sikabonyinak és talán kissé valóban túlzottan látványos módszereinek a könyvtáron belül is lehetett ellenzéke.
122. Uo. 381/1923.
123. Uo. a felkért egyesületek jegyzéke.
124. A fentiekben kívül l. még OSZK Irattár 731/1924.
125. Uo. 757/1926. A gyűjtőutak jellemzéséről álljon itt Sikabonyi elszámolása eredeti formájában:
Elszámolás és nyugta a délvidéki utamra magammal vitt 5000 azaz Ötezer dinárról.

Mammuzic könyvkereskedőnél (Szabadka)	688.50 (számla mellékelve)
Vig „ „ I. „ „	906.00 „ „
„ „ „ II. „ „	1230.00 „ „
Minerva nyomdában átlagár	340.00 „ „
Nagybeacsereki könyvkereskedőnél 1 könyv	8.00 „ „
Stipics Lázártól könyvek Szabadka	85.00 „ „
Fischer és Krausz nyomdában 1 ládáért és csomagolásért borralvaló Szabadka	40.00

151. OSZK Irattár 507/1923.

152. Uo. 681/1923.

153. A törvény teljes szövegét l. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai. I. Budapest, 1937. 74–78. l. Uo. a végrehajtási utasítást tartalmazó 9300/1935. III. sz. minisztériumi rendelet, amelynek 41–53. §-a vonatkozik a kötelespéldány-szolgáltatásra. 92–95. l. A törvény részletes ismertetését és kritikáját l. Tóth András, i. h.

154. Tóth András, i. m. 26. l. azzal magyarázza a késedelmet, hogy a Gyűjteményegyetem, majd a Magyar Nemzeti Múzeum, mint önkormányzati szerv, előkészítésének elvi kérdései terelték el a figyelmet a gyakorlatról. Ez valószínűleg helyes is. De közrejátszott még az 1930 körül kezdődő gazdasági válság: ennek körülményei nem kedveztek egy olyan jogszabálynak, amely a kereskedelemre újabb kötelezettségeket rótt volna. Ez utóbbi feltevés mellett szól egy a Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete, mint elsőfokú iparhatóság által 1934. szeptember 4-én, már *Fitz József* igazgatása alatt, a Könyvtárhoz intézett levelé, amelyben az új igazgatónak egy — egyébként félreértett — nyilatkozata ellen tiltakozik:

„Olvastuk a *Magyar Hírlap* ezévi augusztus hó 26-án megjelent 112. számában Méltóságodnak az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről és Méltóságod legközelebbi célkitűzéseiről szóló nyilatkozatát. A nyilatkozatnak egy részében Méltóságod nehezményezi, hogy a nyomdavállalatok a köteles példányok beszolgáltatására vonatkozó törvényes kötelezettségeiknek nem tesznek eleget. Bár elismeri, hogy a legutóbbi évek folyamán ezen a téren lényegesen javult a helyzet. Minthogy azonban az ellenőrzés igen nehéz, sőt majdnem lehetetlen, Méltóságod a kir. Ügyészséggel létesítendő valamely kooperációt tervez, minthogy az Ügyészségnek megvannak a törvényes szankciói e mulasztás megtorlására. Méltóztassék megengedni, hogy ebbe a kérdésbe a Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete, mint a budapesti nyomdai iparúzők törvényes érdekképviselete, bekapcsolódhassék.

A nyomdásziparosok törvénytisztelete kétségen felül áll. Ha mégis történnek mulasztások, ezek semmi esetre sem vezethetők vissza tiszteletlenségre a törvényes rendelkezésekkel való ellenszegülésre, hanem egyes esetekben a mai nyomorúságos viszonyokból eredő idegességre, izgatottságra, vagy az abból származó feledékenységre; más esetekben és az eseteknek legnagyobb részében főként arra, hogy az iparosság nincs kellően tájékozottva, nem eléggé pontosan körülírt a rendelkezés, hogy milyen nyomdatermek szolgáltatandók be az Országos Széchenyi Könyvtárnak.

Mi, az iparosság felesleges zaklatásának megelőzése céljából, de azért is, hogy Méltóságodnak célkitűzésében segítségére legyünk, készségesen felajánljuk segítő közreműködésünket.

Mély tisztelettel kérjük, legyen kegyes Méltóságod bennünket kívánságai felől tájékoztatni, hogy viszont mi azt közölhessük a kötelékünkbe tartozó iparúzőkkel és őket arra serkentsük, hogy törvényes kötelezettségeiknek maradéktalanul eleget tegyenek.

Méltóztassék elhinni, hogy így: felvilágosítással, meggyőzéssel sokkal kézenfekvőbb a kívánt cél elérése, mint az iparúzők ellen fogantatosítandó feljelentésekkel, ellenük hozott ítéletekkel és bírságolásokkal, mert mindezek a mai súlyos helyzetben csak fokozzák az iparosság elkeseredését.” — *Goriupp* Alice közlése szerint a végrehajtási utasítás kiadását ismét késleltette a törvényszöveg muzeális vonatkozásainak kidolgozása is.

Hogy a kötelespéldány-kérdés az összes nemzeti könyvtárakat foglalkoztatta ebben az időben, azt eleve jellemezni, hogy éppen 1929-ben a Rómában tartott nemzetközi könyvtároskongresszus is napirendre tűzte ezt a kérdést és az ügy referense, Marcel *Godet*, a svájci nemzeti könyvtár igazgatója kérdőíven érdeklődött a magyar viszonyok iránt. Ue. tárgyban kért és kapott felvilágosítást a porosz állami könyvtár is. OSZK Irattár 176/1929., 200/1929.

155. 82/1932.

156. OSZK Irattár 102/1930.

157. Uo. 636/1929.

158. Az iratcsomóban két géppel írt fogalmazvány található: az egyik *Gulyás Pál* kéziratot javításokat tett, a másikat már erről a kiegészített kéziratról írták le. Három úrlap-minta is volt mellékelve: 1. Kimutatás a kötelespéldányokról, 2. A nyomda- és más többszörösítő vállalatok törzskönyve, 3. A kiadóvállalatok törzskönyve céljára.

159. Később min. osztálytanácsos, ill. tanácsos.

160. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai I. A törvényt l. 74–79., a végrehajt. utasítást 92–95. l.

161. Tóth A., i. m. 27. l.

162. L. a megfelelő ábrákat.

Probleme der Bestandsentwicklung und der Erwerbung in der Széchényi-Nationalbibliothek nach dem ersten Weltkrieg

B. DEZSÉNYI

Im Jahre 1901 betrug die Zahl der für die Nationalbibliothek abgelieferten Pflichtexemplare 10 269, im Jahre 1911 12 565, im Jahre 1921 — dies war das am wenigsten produktive Jahr nach dem Weltkrieg — 3953 und im Jahre 1931 bereits 13 743 Stücke, d.h. mehr als es vor dem Krieg, im dreifach größeren Lande gab. In der ersten Meldung, die die Nationalbibliothek laut des Gesetzartikels XI. 1929, dem Statistischen Zentralamt am 31. XII. 1930 erstattete, schätzte sie die Zahl ihrer Bestände auf 602 358 vollständige Bände und 25 518 Handschriften. Die Akzession betrug in diesem Jahr (nach derselben Meldung) die außerordentliche Höchstzahl: 23 919 Bücher und 549 Handschriften. Um die Mitte der 30er Jahre des Jahrhunderts erreichten die Bestände der Bibliothek bereits eine Million.

Die Akzession bestand aber nicht nur aus Pflichtexemplaren, konnte auch nicht nur aus diesen bestehen, und eben dieser Umstand stellte das Hauptproblem der Erwerbungs politik dar. Den scheinbar sichersten Boden, die kostenlose Ablieferung der Pflichtexemplare, die der Bibliothek seit ihrer Begründung durch Gesetz zugesichert war, verlor die sowieso am Geldmangel leidende Erwerbungs politik unter den Füßen. Die Bibliothek erhielt selbst die innerhalb der neuen Staatsgrenzen hergestellten Drucksachen nicht automatisch. Jenseits der während der Kämpfe der Räterepublik entstandenen Demarkations- und Frontlinien mußten die inzwischen erschienenen und kaum mehr erreichbaren Drucke nach dem Abschluß des Krieges, nach dem Sturz der Revolution durch wissenschaftliche, zwischenbibliothekarische und persönliche Verbindungen mit wechselndem Erfolg gerettet werden. Aus Szeged übergaben die Somogyi Bibliothek und ihr Schriftsteller-Direktor, Ferenc Móra, aus Debrecen die Melius-Druckerei das während der französischen bzw. rumänischen Besatzung spontan gesammelte Material. Auch nach dem Friedensschluß wurde aber die Lage nicht einfacher: die linksradikalen Bewegungen, besonders die kommunistische Partei wurden in die Illegalität verdrängt. Ihre Veröffentlichungen verlor die Bibliothek jedoch nicht aus dem Auge, barg sie in den Kellern der Polizei oder der Staatsanwaltschaft, in den beschlagnahmten Briefsäcken, — was noch überhaupt erreichbar war. Auch ganze Bibliotheken kamen solcherweise in den Besitz der Nationalbibliothek, u.a. die des Gesellschaftswissenschaftlichen Vereins und die der aufgelösten Freimaurerlogen. Die Nationalbibliothek scheute keine Aufwand an Mühe und Geschicklichkeit, um die Veröffentlichungen von Arbeitern und Intellektuellen aufzutreiben, die in der Revolution eine führende Stelle eingenommen haben und nachher in die Emigration gehen mußten. Das bedeutendste Ergebnis dieser durch Wien organisierten Sammeltätigkeit war zweifelsohne die Erwerbung der Emigrantenbibliothek des sozialdemokratischen Advokats Dénes Bánóczy im Jahre 1924. Die Bánóczy-Sammlung wurde in der Nationalbibliothek bis zur Befreiung des Landes als ein geschlossenes Depositem aufbewahrt, und die Leiter der Bibliothek, die die Phrasen der gewaltsamen Konterrevolution viel mehr nur scheinbar als aufrichtig wiederholten, konnten durchsetzen, daß selbst der Staatsanwaltschaft kein Einblick in diese Sammlung gewährt wurde. Gewiß waren sie dabei weniger von einer Sympathie gegen die Revolution, als viel mehr von ihrem bibliothekarischen Gewissen und von der Verantwortung gegen die eigenen Sammlungen als wichtige Geschichtsquellen beeinflusst. Auch den Forderungen der rechtsradikalen Presse ließen sie nicht nach, die aus diesen Materialien kompromittierende Angaben gegen ehemalige linksgerichtete Intellektuellen schöpfen wollten. Dadurch haben sie sich zugleich das allgemeine Vertrauen gesichert, das für ihre weitere Sammeltätigkeit überaus wichtig war.

Die ausgefallenen Pflichtexemplare konnten nicht nur wegen Geldmangel nicht gesichert werden, auch die neu entstandenen Staatsgrenzen standen dem Sammeln der ungarisch gedruckten oder auf Ungarn bezüglichen Veröffentlichungen im Wege. Außerdem waren die an beiden Seiten der Demarkationslinien, dann Grenzen, lebenden, eigentlich aufeinander angewiesenen Völker durch gegenseitiges Mißtrauen getrennt. Trotzdem gelang es z.B. in der Tschechoslowakei den Großteil der dort gedruckten Hungarica bereits vor 1930 zu erwerben. Die Széchényi-Nationalbibliothek war vorerst — maximalistisch — bestrebt, sämtliche Veröffentlichungen anzuschaffen, die in den abgetrennten Gebieten gedruckt

worden sind ohne Rücksicht auf ihre Sprache und ihren Inhalt. Die Auffassung gewann erst allmählich die Oberhand (bis 1935 wurde sie schriftlich auch nicht abgefaßt), daß die Veröffentlichungen dieser Nachfolgestaaten genauso beurteilt werden müssen wie die anderswo — westlicher oder östlicher — gedruckten *Hungarica*. Sie verdienen nur wegen ihrer großen Zahl, ihrer Herausgeber und Benutzer, der dort lebenden Ungarn, eine besondere Aufmerksamkeit.

Während der anderthalb Jahrzehnte nach dem ersten Weltkrieg stellte sich heraus, daß die Pflichtexemplar-Ablieferung selbst innerhalb des noch bestehenden Landes kaum ihre Aufgaben erfüllen kann. Das letzte Pflichtexemplargesetz, der Gesetzartikel XLI. 1897, enthielt keine Sanktionen und machte die Überprüfung der Geschäftsbücher der Druckereien nicht möglich. So übersandte ein Teil der Druckereien, vor allem während der Inflation in den 1920er Jahren, aus Sparsamkeit keine Pflichtexemplare der Nationalbibliothek, oder nur wertlose Kleinigkeiten; die teuren Amateur- und Bibliophilausgaben konnte man kaum eintreiben. Wenn das Buch und der Schutzumschlag von zwei verschiedenen Druckereien gedruckt wurden, erhielt die Bibliothek die Bücher ohne Schutzumschlag. Die Kontrolle bekam eine wirksame Hilfe erst dadurch, daß das Buchexport von 1920 an aus valutarischen Gründen von der Nationalbibliothek genehmigt werden mußte. Die Erlaubnis konnte die Bibliothek unter der Bedingung erteilen, daß die versäumte Ablieferung der Pflichtexemplare nachgeholt werde. Die allmähliche Aufhebung dieser Beschränkung des Buchexports trug dazu bei, daß die Nationalbibliothek bereits 1924 ein neues Pflichtexemplargesetz entworfen hat. Der Entwurf wurde aber erst 1929 zum Gesetz erhoben, und auch dann nicht selbständig, sondern als ein Absatz eines Gesetzartikels über verschiedene Fragen des Museums-Archivs- und Bibliothekswesens. Das Gesetz trat nur 1935 in Kraft, wahrscheinlich, um in den Jahren der Wirtschaftskrise einen Zweig des wirtschaftlichen Lebens, die Vervielfältigungsindustrie, nicht zusätzlich zu belasten.

In unserer Studie haben wir die neuen Aufgaben und die durch die neue Situation entstandenen Schwierigkeiten der Aquisition, sowohl die Verordnungen, Wege und Versuche überblickt, die diese Schwierigkeiten bewältigen wollten. Der Fragenkomplex der Beschaffungs- und der Erwerbungspolitik ist damit jedoch nicht abgeschlossen. Parallel mit der Beseitigung dieser Schwierigkeiten entstanden z.T. durch die Mobilisierung gesellschaftlicher Kräfte, vor allem in der Vermehrung der musealen Sammlungen neue Möglichkeiten, die diese Epoche neben die Zeit der Gründung, neben die Freigebigkeit der Széchényi- und Illésházy-Familie gestellt haben. Engere Beziehungen mit dem Ausland, die Stabilisation der Währung und besonders die Benutzung internationaler Tauschmöglichkeiten haben es ermöglicht, daß die Bibliothek zwischen den beiden Weltkriegen, nach dem schweren Anfang sowohl auf dem Gebiet der Sammeltätigkeit, als auch in der Organisation und in der Erschließung der eigenen Beständen einen großen Aufschwung machen durfte. Die folgenden Kapitel über die Aquisition müssen diese Entwicklung beleuchten; sie werden über die weiteren Stiftungen und Gaben, über in- und ausländische Tauschaktionen, Erwerbungen und schließlich über besondere Probleme des periodisch erscheinenden Schrifttums, über die Entwicklung der wertvollen Zeitschriftensammlung der Nationalbibliothek berichten.